

भूमि अधिकार

वर्ष १६ | पूर्णाङ्गिक ५७ | साउन २०७८

कृषिमा पुँजीवादी विकास

कोराना कहरले पारेको
असमान प्रभाव

खानाका लागि
प्राङ्गारिक खेतीपाती

भारतीय किसान
आन्दोलन

भूमि अधिकार

वर्ष १६ | पूर्णाङ्गिक ५७ | साउन २०७८

दलीय भगडाले भूमिहीनलाई अन्याय नहोस्	४
महानगरका सडकमा हल गोरु,	
कुटो-कोदालो र ट्रयाक्टरहरू	५
चिन्नुपर्छ किसान र कृषिलाई	९
कृषिमा पुँजीवादी विकास	११
खानाका लागि प्राड्गारिक खेतीपाती	१३
साना किसानमैत्री सुविधाको आवश्यकता	१५
कोराना कहरले पारेको असमान प्रभाव	१७
कोरोना महामारी र सुदूरपश्चिम क्षेत्र	२०
कोरोना नियन्त्रणमा स्थानीय सरकार	२२
कोरोना अनुभूति	२५
स्थानीय तहको भूउपयोग योजना	२६
सुरक्षित बस्तीका लागि भूउपयोग योजना	२९
महामारीमा मन शान्ति	३०

प्रकाशक :

सामुदायिक आत्मनिर्भर सेवा केन्द्र (सिएसआरसी)
पोस्ट बक्स नम्बर : १९७९०, भूमिघर, टोखा-७, काठमाडौं, नेपाल
फोन : ९७७-१-४२६०४८६, फ्याक्स : ९७७-१-४२५७०३३
ईमेल : landrights@csrnepal.org, वेबसाइट : www.csrnepal.org

ग्राफिक डिजाइन :

बिक्रम चन्द्र मजुमदार | bmajumdar33@gmail.com

आवरण तस्विर : सिन्धुपालचोक, पाँचपोखरी
थाइपाल गाउँपालिका बडा नं. ६, टारका माहिलाहरू
खेतीपातीमा। फोटो : कुमार थापा

दलीय भगडाले भूमिहीनलाई अन्याय नहोस्

सबैजसो दूला दलले आफ्नो सरकार बनेमा भूमिहीनको समस्या समाधान गर्ने विषयलाई चुनावी घोषणापत्रमा समेटेका छन्। यस अर्थमा जुनसुकै दलको सरकार बने पनि भूमिहीनका समस्या समाधानका लागि पहल हुनुपर्ने हो।

यही पृष्ठभूमिमा केपी ओली नेतृत्वको सरकारले भूमिहीन सुकुमबासीलाई जग्गा उपलब्ध गराउने तथा अव्यवस्थित बसोबासीलाई व्यवस्थापन गर्ने प्रयोजनका लागि २०७७ वैसाख १ गते भूमिसम्बन्धी समस्या समाधान आयोग गठन गरेको थियो। भूमिहीन दलित, भूमिहीन सुकुमबासी र अव्यवस्थित बसोबासीहरूलाई भूमिको व्यवस्था गरी नागरिकको खाइसम्बन्धी हक (धारा २६), आवासको हक (धारा ३७), दलितलाई आवास र कृषि जिमिन (धारा ४०) सुनिश्चित गर्न भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ५२ ख. को उपदफा (६) मा व्यवस्था भएनुरूप आयोग गठन गरिएको थियो।

यो आयोग गठन भएपछि भूमिहीनहरू आफ्ना समस्याले निकास पाउने आशामा गद्दाग भएका थिए। हुन पनि आयोगले भूमिसम्बन्धी ऐन, नियमअनुरूप सङ्घ, प्रेदेश र स्थानीय सरकारमात्र नभइ नागरिक संस्थाहरूसँमेतको समन्वयमा तोकिएको उद्देश्य हासिल हुने गरी व्यवस्थितरूपले कार्य गरिरहेको थियो। जसले तोकिएको अवधि अर्थात ३ वर्षमा भूमिहीनका समस्या समाधान हुने अपेक्षा सबैमा उज्जेको थियो।

जग्गा वितरण पक्कै सहज विषय हैन। त्यसैले यसका लागि थुप्रै पूर्वाधार तयार पार्नुपर्यायो। यसका लागि आयोगले धेरै काम अधि बढाइसकेको पनि थियो। भूमिहीन सुकुमबासी र अव्यवस्थित बसोबासीको पहिचान र प्रमाणीकरणका आधार र मापदण्ड, भूमिहीन सुकुमबासी र

अव्यवस्थित बसोबासीको स्थानीय तहबाट लगत सङ्घकलन, विगतका आयोग, समिति र कार्यदलका अधुरा काम सम्पादन, अनुगमन, गुनासो सुनुवाइ र जग्गा वितरणसम्बन्धी ६ वटा कार्यविधि तर्जुमा गरिएका थिए।

त्यसैगरी स्थानीय सरकार र आयोगको जिम्मेवारी स्पष्ट हुने गरी ७४७ स्थानीय तहसँग समझदारी भइ कार्य अधि बढिरहेको थियो। समझदारी गरिएकामध्ये लगत सङ्घकलनका लागि ५१३ स्थानीय तहको ३५ दिने सूचना प्रकाशन भइ बढी समस्या भएका ३१९ स्थानीय तहको लगत सङ्घकलन कार्य पनि सम्पन्न भएको थियो। त्यसैगरी स्थानीय तहमा गठन गरिएको सहजीकरण समितिमार्फत परिचालित लगत सङ्घकलकबाट २०७८ असार मसान्तसम्ममा भूमिहीन दलित र भूमिहीन सुकुमबासी २४७,९६० र अव्यवस्थित बसोबासी ९३२,८०१ समेत ११ लाख ८० हजार ७ सय ६१ परिवारको लगत सङ्घकलनसमेत भएको थियो। यसरी सङ्घकलित लगतको स्थानीय तहले सत्यापन गर्ने कार्य जारी थियो। यही अवस्थामा वर्तमान शेरबहादुर देउवा नेतृत्वको सरकारले आयोग नै विघटन गरिएका गरिबका जागेको आशामाथि तुषारापात गर्ने काम गरेको छ।

सरकार परिवर्तन हुनु सामान्य परिघटना मानिन्छ लोकतान्त्रिक संरचनामा। तर सरकारको नेतृत्व फेरिएपिच्छे अधिल्लो सरकारले गरेका सबै निर्णय फेरिनै पर्छ भन्ने कहीं पनि हुँदैन। अर्कोताफ यदि अधिल्लो सरकारले गठन गरेको आयोगका पदाधिकारिपति असहमति हो भने आयोगलाई यथावत राखेर उनीहरूलाई पदमुक्त गर्ने बाटो अपनाउन सकिने थियो। तर सरकारले यो बाटो अपनाउनको साटो आयोग नै विघटन

गरिदियो। सोभको अर्थमा भन्दा दलीय रिसइवीको सिकार भूमिहीन गरिब हुन पुगे। यो गरिबमाथि भएको सोहै आना अन्याय हो।

स्थानीय तहबाट प्राप्त तथ्याङ्कको प्रविष्टी, अव्यवस्थित बसोबासीहरूको वर्गीकरण, मूल्य निर्धारण, वडागत र पालिकास्तरको प्रतिवेदन, फिल्डवुक, म्येस्टा, पुर्जा आदि तयार गर्ने मिल्ने प्रणालीको विकास यस अवधिमा आयोगले गरेका महत्वपूर्ण काम हुन्। कदाचित सरकारले अर्को आयोग गठन गायो भने पनि अधिल्लो आयोगले गरेका यसीत महत्वपूर्ण कामको अपनत्व स्वीकर्ने बा नस्वीकारने निश्चित हैन। यदि यसलाई स्वीकार गरिएन भने फेरि शून्यबाट काम सुरु गर्नुपर्ने भएकाले ढेढ वर्ष पनि अवधि नभएको वर्तमान सरकारले भूमिहीनका समस्या समाधान गर्ने विश्वास गर्न सकिन्न।

यतिबेला आयोग विघटनविरुद्ध अदालतमा मुद्दा परेको छ। त्यसैले चरम अन्यायमा परेका गरिबहरूको नजर न्यायालयप्रति सोभिएका छन्। यदि न्यायालयले आवाजविहीनको आवाज सुनेर उनीहरूका पक्षमा न्याय दियो भने आयोग विघटन हुनबाट जोगिनेछ। यस्तो अवस्थामा अहिले भइरहेका कामलाई निरन्तरता दिनुपर्छ र आयोग गठन हुनुको उद्देश्यअनुरूप काम सम्पन्न गर्नुपर्छ।

कथम्कदाचित आयोग विघटन गर्ने सरकारको निर्णय न्यायालयबाट सदर भयो भने वर्तमान सरकारले तत्काले अर्को आयोग गठन गर्नुपर्छ। र, त्यस्तो आयोगले अधिल्लो आयोगको काम जहाँ पुगेर रोकिएको छ त्यही विन्दुबाट थालनी गर्नुपर्छ। यसो भएमात्र भूमिहीन, अव्यवस्थितको समस्या समाधान गर्ने उद्देश्य पूरा गर्न सम्भव हुनेछ। यदि यसो गरिएन भने भूमि अधिकारबाट पुस्ताँदेखि वञ्चित लाखाँ परिवारको अँसुले सरकारलाई पक्कै पिरोल्नेछ।

किसान आन्दोलन

विमलकुमार फुयाँल

महानगरका सडकमा हल गोरु, कुटो-कोदालो र ट्रयाक्टरहस्त भारतीय किसान आन्दोलनले ब्युँझाइरहेछ संसारलाई

भारतका किसान सडकमा निस्केर आन्दोलन गर्न थालेको एक वर्ष पूरा भएको छ। कुनै यो वा त्यो दलको भण्डा बोकेर हैन, उनीहस्त साठीभन्दा बढी स्वतन्त्र किसान सङ्गठनको 'संयुक्त किसान मोर्चा' बनाएर अहोगत्र आन्दोलनमा लागेका छन्। महिला, पुरुष, युवा र वृद्ध किसानसमेत आफूसँग भएको कुटो-कोदालो, गोरु गाडा, ट्रयाक्टर लिएर पञ्जाव, हरियाणा, जयपुर, दिल्लीलगायतका महानगरका सडकमा निस्केका छन्। पुस्तमाघको चिसो गतमा पनि सडकमा धर्ना दिन छाडेनन्। कोभिड-१९ को महामारीले सडक आन्दोलनलाई निकै अप्पेरो पारेको छ। तर आन्दोलनकारीहस्त थाकेका छैनन्। कहिले

होसियारीपूर्वक सानो सङ्घर्षमा धेरै स्थानमा देखापछन्। स्थिति अनुकूल भएका बेला ठूलो सङ्घर्षमा पनि सडकमा आउने गरेका छन्। दिल्ली महानगर प्रवेश गर्ने सिमानामा भने निरन्तर धर्ना जारी छ।

पोहोर साल भारतको केन्द्रीय सरकारले कृषि क्षेत्रलाई प्रभाव पार्ने तीन वटा अध्यादेश त्याएको थियो। त्यसपछि सत्तासीन दल भारतीय जनता पार्टी (भाजपा) ले संसदमा छलफल नै नगरी जबर्जस्ती सेटेम्बरमा ती अध्यादेश पास गरेर तीन वटा नयाँ ऐन त्यायो। सम्पूर्ण कृषि क्षेत्र ठूला व्यापारी र कर्पोरेट शक्तिलाई सुम्पने नीति आयो र साना तथा मध्यम वर्गका किसानलाई कृषिबाट नै पलायन हुने

अवस्था सिर्जना हुने भयो भनेर सरकारको चौतर्फी विरोध भयो। संसदका प्रतिपक्षी दलहस्तबाट मात्र हैन, सत्तासीन दलकै नेताहस्तबाट पनि व्यापक आलोचना भयो। बौद्धिक समुदायले पीडित किसानको पक्षबाट सरकारी नीतिको आलोचनात्मक विश्लेषण र व्याख्या गर्दै आएका छन्। किसानहस्त भने सडकमै उत्रे, आजपर्यन्त आन्दोलन अगाडि बढी नै रहेको छ। सरकार र किसान प्रतिनिधिबीच दर्जनौं पटक वार्ता भइसकेको छ। तर आजसम्म निष्कर्ष निस्कन सकेको छैन। संयुक्त किसान मोर्चाले किसान विरोधी ऐनहस्त खारेज हुनुपर्ने विषयलाई नै मूल सवाल बनाएको छ।

विभिन्न पत्रपत्रिकाको रिपोर्टअनुसार सरकारले कृषिसम्बन्धी अध्यादेश त्याएपछि सबैभन्दा पहिले पञ्जाव राज्यको किसान सङ्गठनले एक वर्ष अगाडि सन् २०२० को अगस्ट ९ तारिखका दिन सडकमा उत्रे प्रदर्शन गरेको थियो। त्यसपछि पञ्जाव र हरियाणा राज्यमा थुप्रै प्रदर्शन भए। त्यसको दुई महिनापछि पञ्जाव र हरियाणा राज्यका किसान सङ्गठनहस्त मिलेर 'दिल्ली चलो' नामक आन्दोलन सुरु गरे। दुई राज्यका किसान हजारौं हजारको सङ्घर्षमा विभिन्न गाउँ र साना शहरहस्तबाट मुलुकको राजधानी शहर दिल्ली पुग्न पैदल यात्रा सुरु गरे। यो यात्राले स्थानीय र राष्ट्रिय मात्र हैन, अन्तर्राष्ट्रिय तहमा नै ध्यानाकर्षण गरेको थियो। किसानहस्तले यात्राको क्रममा नै आफ्ना मुद्दा स्पष्ट पारेका थिए।

यही क्रममा 'संयुक्त किसान मोर्चा' ले भारतभरका द्रेड युनियनहस्तसँग सम्पर्क र सम्वाद गरेर ऐक्यबद्धता र सहयोग माग गरै। किसानहस्तको आन्दोलनलाई समर्थन गर्दै नोभेम्बर २६ तारिखका दिन भारतव्यापी आमहडताल भयो। मुलुक नै ठप्प भयो। किसानको सङ्घर्षबाटे सिङ्गो मुलुकका साथै सारा विश्वले थाहा पायो। द्रेड युनियनहस्तका अनुसार उनीहस्तका मुलुकभरका २५ करोड सदस्यले साथ दिएर आमहडताल सफल पारेका थिए। आधुनिक भारतको सबैभन्दा ठूलो हडतालमध्येमा गणना भयो। त्यसपछि नोभेम्बर ३० तारिखका दिन विभिन्न ठाउँबाट यात्रा गरेर आएका

संसद भवन अगाडि किसान धर्मा

किसान दिल्लीको सिमानामा पर्ने दुई ठाउँमा अनुमानित दुई लाख र तीन लाखको सदृख्यामा जम्मा भए । यो निकै आकर्षक र भयानक प्रदर्शनी थियो । राष्ट्रिय र महत्वपूर्ण अन्तर्राष्ट्रिय मिडियाहरूले यो प्रदर्शनीको व्यापकरूपमा प्रसारण गरे । सरकारले प्रहरी परिचालन गरेर निकै ठाउँमा यात्रा रोक प्रयास गरेको थियो तर सम्भव भएन । किसान आन्दोलनको यो ऐतिहासिक उपलब्धि नै हुन पुयो ।

किसान आन्दोलनको प्रभाव नै मानुपर्छ- जनवरी २०२१ मा भारतको सर्वोच्च अदालतले सरकारलाई नयाँ ऐनहरू तुरन्त कार्यान्वयन नगर्न अन्तरिम आदेश दियो जसलाई संयुक्त किसान मोर्चाले स्वागत गरेको छ । तर अदालतको आदेशमा भनिएको एउटा समिति बनाएर त्यसले यो विषय दुजो लगाउनेछ भने विषयलाई भने किसान मोर्चाले स्वीकार गरेन । सरकारले त्याएको नयाँ व्यवस्था कार्यान्वयन पनि हुन नसक्ने र पछाडि पनि नफरिक्सकेको अवस्थामा फसेको छ । त्यसैले किसानको आन्दोलन जारी नै छ ।

किसान आन्दोलनका मुख्य माग

किसानको हक, हित र अधिकार स्थापित गर्न निर्माण भएको 'संयुक्त किसान

मोर्चा' ले उठाएका मूल विषय र मागहरूलाई सङ्क्षेपमा निम्नअनुसार बुझ्न सकिन्छ ।

१. संसदको विशेष अधिवेशन बोलाएप पहिले जबर्जस्ती पास गरिएका तीन वटै ऐन खारेज गरिनुपर्छ ।
२. किसानले उज्जाएका उपजको न्यूनतम समर्थन मूल्य पाउने र राज्यले नै ती उपज खरिद गर्ने व्यवस्था स्पष्ट कानुनी प्रावधान बनाएर स्थापित गर्नुपर्नेछ ।
३. हालसम्म प्रचलनमा रहेको व्यवस्थालाई नै निरन्तरता दिइने पक्का हुनुपर्छ ।
४. स्वामीनाथन प्यानेलाले दिएको सुभाव अनुसार उपजको न्यूनतम समर्थन मूल्य तोकिँदा किसानको औसत लगानीको कम्तीमा ५० प्रतिशत थप हुने नीतिगत व्यवस्था हुनुपर्छ ।
५. कृषि कार्यमा प्रयोग गरिने डिजेलको मूल्य अरूको भन्दा ५० प्रतिशत कम हुनुपर्छ ।
६. आन्दोलनको क्रममा गिरफ्तार भएका सबै किसान अगुवाहरूलाई तुरन्तै रिहा गर्नुपर्छ र विभिन्न मुद्रामा फसाइएका किसान नेताका मुद्रा फिर्ता लिइनुपर्छ ।
७. विकेन्द्रीकरणको मर्मलाई पूर्णरूपमा पालना गर्दै राज्य वा प्रदेशले गर्दै आएका कामहरूमा केन्द्र सरकारले कुनै पनि हस्तक्षेप गर्नुहुन्नैन ।

सडकमा सुनिएका किसान स्वर

'हामी विश्व मानवको पेट भर्ने किसान हैं, आतङ्ककारी हैनौं ।' आन्दोलनको क्रममा यो भनाइ लेखिएको तुल, पोस्टर जुलुसहरू, धर्मा र अन्यत्र पनि थुप्रै देखिने गरेको छ । किसानले आफ्नो परम्परागत कृषि कर्मलाई निरन्तरता दिन चाहेका हुन र किसानले सामाजिक न्याय खोजेका हुन भन्ने विषय नै किसान नेता र अभियन्ताहरूले बारम्बार स्पष्ट पाँदै आएका छन् ।

किसान अरू कसैको विरोधमा छैनन् । समाजका सबै तप्का र पेसार्कर्मीको साथमा रहन चाहेका हुन् । सरकार वा कुनै दलको विरोध गर्नु किसानको रहर हैन, किसानमाथि थोप्न खोजेको अन्यायको मात्र विरोध गरेको हो । किसानले लोकतान्त्रिक अधिकार प्रयोग गरेको हो । लोकतन्त्रको अभ्यास गरेको हो । किसान नेताको यस्तो व्याख्याले बौद्धिक समुदाय र मिडियाको ध्यान राख्नेसँग खिचेको देखियो ।

किसान आन्दोलनको कलात्मकता र ज्ञान निर्माण

यस पटकको भारतीय किसान आन्दोलनको सुरुवात, किसान अगुवाहरूको भूमिका, सडकमा प्रदर्शित सहभागीहरूको आचरण र व्यवहार धैरै हिसाबले सचेत र उन्नत ढाँचाको रहँदै आएको छ । अहिंसात्मकमात्र हैन, निकै कलात्मक र सिर्जनात्मक क्रियाकलाप भएका छन् सडक प्रदर्शनहरूमा । जारी किसान आन्दोलनबाट एकाइसैँ शताब्दीको सामाजिक न्यायका निमित गरिने आन्दोलन कस्तो हुनुपर्छ भनेर धैरै कुरा सिक्कन सकिने भएको छ ।

किसानले धनामा रहँदा सडकछेउमा नै उपयुक्त स्थान खोजेर सामुदायिक भान्सा बनाए । घर-घरबाट ल्याएको दाल, चामल, मरमसला, तरकारी सबैले मिलेर केलाए । मीठो खाना बनाए । मिलेर खाए । आन्दोलनमा आउन नसकेकाहरूले गाउँ, गाउँबाट दाल, चामल पठाए । गाडी, बसहरूले त्यस्ता सामान निःशुल्क दुवानी गरिए । युवा स्वयम् सेवकले सहयोग गरे ।

सडकमा नाचगान चल्यो । जागरण गीत गाइयो । बाजा बजाउन जानेहरू सडकमा सहभागी भएर बाजा बजाए । कविता वाचन

गरिए। व्यद्युय र चुट्टिकला प्रस्तुत गरिए। त्यातिमात्र हैन, सडकमा नै विभिन्न विषयमा गोष्ठी, सेमिनार र छलफल भए। कृषिको इतिहासबारे चर्चा भयो। खेतीपातीमा के/कस्ता प्रविधि कसरी भित्रिए भनेर छलफल भयो। राज्यले कृषिलाइ के/कसरी सहयोग गर्नुपर्छ भनेर कृषि सुशासनसम्बन्धी गोष्ठी नै सडकमा भयो। ज्ञान निर्माण, ज्ञान विस्तारको काम भयो। कलेज र विश्वविद्यालयमा हुन कठिन अन्तरक्रिया सडकमा भए।

सडकमा नै अस्थायी पुस्तकालय पनि सञ्चालन भयो। खास गरेर कृषि र किसानका सवालबारे लेखिएका पुस्तक, पुस्तिका, पत्रपत्रिका र अध्ययन, अनुसन्धानका प्रतिवेदन बढी रुचाइएका सामग्री थिए। आन्दोलनकारीहरू पढ्ने र पढेका सामग्रीबारे छलफल र अन्तरक्रिया पनि गर्थे।

विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित खबरअनुसार धर्नास्थल वरपर आन्दोलनमा ऐक्यबद्धता जनाउन आएका स्वयम्भूतीहरूले नजिकका टोलका गरिब परिवारका केटाकेटीलाई पढाउने, सिकाउने र स्कुलको पाठ तयार गर्न सघाउने जस्ता काम पनि गरे। यो धेरै नै उन्नत अस्थास हो। स्वास्थ्य स्वयम्भूतीहरू अहोरात्र नै खटे। आन्दोलनमा सङ्गलम किसानहरूलाई मात्र हैन, वरपरका समुदायका घर/परिवारलाई पनि सेवा गरे। प्रेसर, सुगर जाँच्नेलगायत सम्बन्धित औषधि वितरण गर्ने काम पनि भएका छन्।

सहभागिता र ऐक्यबद्धता

कृषि क्षेत्रमा भएका समस्या भनेको किसानको समस्या मात्र हैन, यो सिङ्गो समाजकै समस्या हो। कृषि बिप्रिंदा समाज नै बिग्रन्छ। कृषि सप्रदान देश नै सप्रन्छ। किसानले न्याय नपाउने समाजमा न लोकतन्त्र फट्टाउँछ न त समाज समुन्नतिको बाटोमा नै लाम्न सक्छ। कृषि र किसानको योगदानबारे वैज्ञानिक, शिक्षक, वकिल, पत्रकार, व्यापारी, सरकारी कर्मचारीलगायत समाजका सबै पेसाकर्मीले बुझ्नु जरुरी हुन्छ। भारतीय किसान आन्दोलनले यो पटक पहिलेको तुलनामा समाजका विभिन्न पेसा र

तप्काबाट महत्वपूर्ण सहयोग र ऐक्यबद्धता प्राप्त गरेको छ।

भारतको कृषि बजारको दुईवटा मूल खम्बा भनेको किसानले उजाउने प्रमुख बालीको समर्थन मूल्य तोकिदिनु र उक्त उपज सरकारले नै किनेर सार्वजनिक वितरण प्रणालीमार्फत सर्वसुलभ हुने गरी बजारमा लैजानु हो। ग्रामीण क्षेत्रका ७५ प्रतिशत र शहरी क्षेत्रका ५० प्रतिशत जनसङ्ख्या यो व्यवस्थाबाट लाभान्वित हुँदै आएका छन्। उत्पादक किसानको पनि हित हुनेर र निम्न आय भएका उपभोक्ताको पनि भलाइ हुने यस्तो प्रणालीलाई प्रस्तावित नयाँ एनले भत्काउने हुनाले किसान आन्दोलनमा उत्रेका हुन्।

नयाँ ऐनमा सरकारले समर्थन मूल्य तोकेन हैन, कपोरिट क्षेत्रका व्यापारीले सोभै किसानसँग किन्ने, सार्वजनिक वितरण प्रणाली हटाएर कम्पनीहरूले नै वितरण गर्ने र व्यापारी र किसानले सहमतिमा करार गर्ने व्यवस्था प्रस्ताव गरिएको छ। सरकारले यसरी कृषि बजार पूरे कपोरिट क्षेत्रलाई सुम्पदा धनी र शक्तिशाली कम्पनीहरूसामु किसानहरूले मोलतोल गर्न सक्ने छैनन् र समर्पण गर्नुपर्ने अवस्था आउनेछ। साथै, सार्वजनिक वितरण प्रणाली भत्काएपछि किसानलाई मात्र हैन, उपभोक्ताहरूलाई पनि ठूलो मार पर्नेछ। त्यसैले यो किसानको मात्र नभएर सिङ्गो समाजकै मुद्दा हो। प्रस्तावित नयाँ ऐन भारतमा सन् २०१३ देखि कार्यान्वयनमा आएको खाद्य सुरक्षा ऐनको मर्म विपरित पनि छ।

किसान आन्दोलनले उठाएका सवाल किसानको मात्र नभएर सिङ्गो समाजको कसरी हो भने कुरा पत्रपत्रिका, रेडियो, टेलिभिजन च्यानलहरूलगायत सामाजिक सञ्जाल जस्ता मिडिया क्षेत्रबाट व्याख्या भइरहेका छन्। भारतको किसान आन्दोलनप्रति विभिन्न दलका राजनीतिक नेता, लेखक, कलाकार, शिक्षक, विद्यार्थी, प्राध्यापक, वकिल, न्यायाधीशलगायत थुप्रै पेसाका व्यक्तित्वले साथ, सहयोग र ऐक्यबद्धता जाहेर गरेका छन्। किसानको पक्षमा जनमत निर्माण भएको छ। आन्दोलन सफलताका लागि यो महत्वपूर्ण आधार हो। बालिउडका चार्चित सिनेमा कलाकार प्रियन्का

चोपडा, सोनम कपुरलगायत थुप्रै अन्य कलाकारले समेत सहभागिता र ऐक्यबद्धता जनाएका छन्।

विश्वव्यापी समर्थन र ऐक्यबद्धता

संसारका पचासौ देशका हजारौं किसान सङ्घ, सङ्गठन र सञ्जालहरूले भारतको किसान आन्दोलनलाई समर्थन गर्दै ऐक्यबद्धता जनाएका छन्। किसानबाहेकका अन्य ट्रेड युनियन र सामाजिक आन्दोलनहरूले पनि समर्थन गरेका छन्। संसारका विभिन्न विश्वविद्यालय र अनुसन्धान केन्द्रहरूले पनि यो आन्दोलन नियालिरहेका छन्। आन्दोलनको विकासक्रमबाट विचार विमर्श र छलफल भइरहेका छन्। अमेरिकाको प्रसिद्ध पत्रिका न्युयोर्क टाइम्सदेखि बेलायतको गार्जियनसम्मान आन्दोलनको खबरमात्र हैन, सम्पादकीय र विचार पेजमा महत्वपूर्ण लेखहरू प्रकाशित भएका छन्।

लन्डनमा भारतीय मूलका नागरिकले आन्दोलनको समर्थनमा सडकमा जुलुस नै निकाले र भारतको हाइ कमिसनमार्फत भारत सरकारको ध्यानाकर्षण गरे। अमेरिकामा डेमोक्रेटिक पार्टीका सांसद डेभिड ट्रोभको अगुवाइमा सात जना सांसदले आफ्ना मन्त्रीलाई पत्र लेखेर भारतका सम्बन्धित मन्त्रीसँग सम्पाद गर्न अनुरोध गरे। गुरु नानकको जयन्ती मनाउने कार्यक्रममा व्यानडाका प्रधानमन्त्री जस्टिन ट्रॉडोले किसानहरूको माग पूरा हुनुपर्ने बताए।

नेपालमा पनि केही महिनाअगाडि भूमि, कृषिलगायत खाद्यको क्षेत्रमा काम गर्ने सङ्घ, संस्था र सञ्जालको आयोजनामा भारतमा चलिरहेको किसान आन्दोलनबाटे एउटा महत्वपूर्ण छलफल कार्यक्रम भएको थियो। आन्दोलनले उठाएका विषयहरू एकदम महत्वपूर्ण रहेका र नेपालको परिवेशमा समेत अत्यन्ते सान्दर्भिक रहेको निष्कर्ष निस्केको थियो। सोही कार्यक्रममार्फत भारतमा चलिरहेको किसान आन्दोलनलाई समर्थन र ऐक्यबद्धता जनाउने निर्णय भइ माझीघरमा प्रदर्शन पनि भयो।

चुनौती र अवरोध

एक वर्षको अवधिमा थुप्रै चुनौती र अवरोध सामना गरेर भारतको किसान

जयपुरमा महिला किसानको मसाल जुलुस

आन्दोलन आजको चरणमा आइपुगेको छ । भूमीहीन कृषि मजदूर, साना किसानदेखि मध्यम र धनी किसानसम्प्रकामा मुद्दा समेटेर किसान मोर्चा निर्माण गर्नु र आन्दोलन सुरु गर्नु निकै चुनौतीपूर्ण र कठिन काम थियो । विभिन्न राजनीतिक दलका भावृसङ्गठन र तिनका दलीय स्वार्थहरूको घेरा छिचोलेर दलनिरपेक्ष स्वतन्त्र किसान मोर्चाको नेतृत्व स्थापित गर्नु चाहनुपर्ने कुरा थिएन । सरकारले अच्यादेश जारी गरेपछि तत्काल देखापरेको आक्रोश र प्रतिक्रियाको ऊर्जालाई दीर्घकालीन समाधानका निमित्त आन्दोलनमा रूपान्तरण गर्नु निकै कठिन काम थियो । किसानको वर्गीय हितका लागि प्रतिबद्ध र सक्षम अगुवा समूहको प्रयासले मात्र यो सम्भव भएको हो ।

किसानहरूको 'दिल्ली चलो' पैदल अभियान रोक्न सरकारले निकै प्रयास गरेको थियो । व्यापक प्रहरी परिचालन गरेको थियो । छेकबार, लाठीचार्ज, डर देखाउने, धम्की दिनेमात्र नभएर अगुवाहरूलाई व्यक्तिगत फाइदा दिने लोभ पनि देखाइयो । यी सबै अवरोध भेलेर आन्दोलन यो ठाउँमा आइपुगेको छ । जनवरी २६ भारतको गणतन्त्र दिवसको अवसर पारेर मोर्चाले दिल्लीमा किसान परेड आयोजना गरेको थियो । दिल्लीको लालकिलातर्फ अगाडि बढेको लाखौंको परेड छेक खोजियो । लाठीचार्ज थयो । पानीको फोहरा हानियो ।

अश्रुयाँस फूँकियो । ठूलै मुठभेड भयो । सबै अवरोध र दमनका बाबजुद किसान दिल्लीको मुटु लालकिला पुगेर आन्दोलनको ध्वजा फहराउन सफल भए । लालकिलाको मैदानबाट किसानले खोजेको न्याय के हो भनेर विश्वसामु आफ्ना माग स्पष्ट पारे ।

चुनौती अझै गहिरो भएको छ । प्रस्तावित ऐनहरू कार्यान्वयनमा त गएका छैनन् तर सरकार फिर्ता लिइहाल्ले मनस्थितिमा पनि पुगेको देखिँदैन । खेतीपातीको काममा लानुपर्ने किसानहरू सधैं सडकमा आउन बाध्य हुनु अत्यन्तै कठिन काम हो । केन्द्रीय सरकारमात्र हैन, ठूला कर्पोरेट स्वार्थ समूह आन्दोलनलाई बदनाम गराउन र अगुवाहरूलाई थर्काउन आफ्ना निकटका मिडियामार्फत भुटो प्रचारमा पनि उत्रेका छन् । किसान नेताहरूलाई उग्रवादी र आतङ्ककारी-समेत भनिएको छ । विदेशीले लगानी गरेको आन्दोलन भनेर प्रचार गरिएको छ । तर पनि किसान मोर्चा लत्रेको छैन । डगेको छैन । शक्ति निर्माण गर्दै आगाडि बढेको छ ।

अन्त्यमा,

संसारभर नै भूमि, कृषि, प्राकृतिक स्रोत सम्पदा र पर्यावरण जोगाउनुपर्ने सवाल जोडतोडले उठिरहेको छ । जलवायु परिवर्तन जस्तो महासङ्कटबाट जोगिन

कृषि जस्तो महत्वपूर्ण क्षेत्र नाकामुखी देशी वा विदेशी कम्पनीलाई बुझाउनु मुख्ता मात्र हैन, अमानवीय अपराध नै हुन्छ । किसानलाई सबल, सक्षम र सशक्त बनाएर पर्यावरणमैत्री कृषिलाई मूलधारमा ल्याउनु आजको आवश्यकता हो । नेपालको सन्दर्भमा यसका निमित्त स्थानीय सरकारलाई सबल र स्रोत सम्पन्न बनाएर पालिका तहमा खाद्य सम्प्रभुताको रणनीति बनाएर अधि बढ्नुपर्छ । भारतको किसान आन्दोलनबाट सिक्कै । नेपालले भूमि, कृषि, खाद्य र पर्यावरणको क्षेत्रमा के गर्ने, के नगर्ने भनेबारे नीतिगत छलफल र अभ्यासमा जुटौं । नयाँ आन्दोलन निर्माण गर्नै ।

केही सन्दर्भ सामग्री

- Frontline magazine: "Two Union Ministers from Karnataka call protesting farmers at Delhi borders 'brokers and agents', VIKHAR AHMED SAYEED, August 19, 2021
- Indian Express: "Farm prosperity must reach farm workers. Unfinished tasks of land reforms should be realised", Written by M Kunhaman, August 29 2021
- The Print: "Rural India can't be dustbin of history. Three farm laws have shown farmers need a New Deal", Yogendra Yadav, February 17, 2021
- The New York Times: "Indian Farmers' Protests Spread, in Challenge to Modi", December 4, 2020
- Economic and Political Weekly: "'Dilli Chalo': The Pulse of Those That Feed the Nation", Ashmita Sharma & Benny D Barkataki

यमुना घले

चिन्नुपर्छ किसान र कृषिलाई

नेपालको खाद्य अधिकार तथा खाद्य सम्प्रभुता ऐन, २०७५ ले 'किसान' भन्नाले कृषिलाई मुख्य पेसा वा व्यवसाय बनाइ त्यसैबाट आफ्नो जीविकोपार्जन गर्ने नागरिक, उनमा आश्रित परिवार वा ६ महिना भन्दा बढी कृषिमा श्रम गर्ने वा परम्परागत कृषि औजार निर्माण गर्ने नागरिक र आश्रित परिवार भन्ने बुझाउँछ । यसले कृषि भनेको बृहत् क्षेत्र रहेको प्रष्ट पार्छ । जहाँ जिमिन जोलेमात्र होइन, कृषिको सम्पूर्ण चक्रमा संलग्न भइ जीविकोपार्जन गर्ने व्यक्ति र परिवारलाई समेट्ने प्रक्रिया र प्रणालीलाई बुझाउँछ ।

वास्तविकतामा किसानको शाब्दिक बुझाइ र व्यवहारगत प्रचलनमा भने धेरै अर्थमा भिन्नता छ । कृषि कर्म गरिने ग्रामीण भेगमा गएर हेर्ने हो भने महिला तथा स्थानीय समुदाय, जो कृषिमा आश्रित छन् उनीहरूलाई कृषकको मान्यता दिइएको छैन । वास्तवमै उनीहरूको व्यावसायिक छविलाई गौण राखिएको छ ।

यसो हुनुमा पारिवारिक, सामुदायिक तथा राष्ट्रियस्तरमा शक्तिमा आसीन भएकाहरूको विविध चासो, समुदायको अञ्जनापन र केही हदसम्म दवित निरहित पनि प्रष्टैरूपमा देखन सकिन्छ । उदाहरणका लागि, रौतहटका केही दलित बस्ती जो पुस्तैदेखि कृषिमा आश्रित छन् उनीहरू आफूलाई गर्वका साथ किसान भन्छन् । तर उनीहरूसँग न आफ्नो खेतबारी छ, न किसानको रूपमा दर्ता नै भएका छन् न सम्बन्धित निकायबाट परिचान नै पाएका छन् । त्यतिमात्र हैन, आफूले अधिया,

बैठ्या, ठेकका आदिमा लिइएको खेतबारीको उपयोगका लागि कुनै आधिकारिक सम्भौतै नगरिने हुँदा अर्को वर्ष फेरि आफैले खेती गर्न पाइयोस् भनेर जग्गा धनीलाई रिभाउनुपर्ने बाध्यात्मक आवश्यकता छैंदैछ ।

यसरी आधिकारिक किसान नभएकै कारण स्थानीय सरकार र कृषि सम्बद्ध कार्यालयहरूबाट लक्षित सेवा र साधनमाथिको पहुँचबाट पनि प्रक्रियागततवरले नै वज्ज्यत भइरहेका छन् । यसरी सीमित स्रोत साधनको लगानीबाट गरिने उत्पादन र यसबाट हुने उत्पादकत्व वृद्धिबाट के अपेक्षा गर्ने, उनीहरूको खाद्य सुरक्षा र जनजीविका कसरी धान्ने ? यो त एउटा प्रतिनिधि उदाहरण मात्र हो । यो समग्र प्रणालीमा महिला तथा दलितमाथि हुने विभेद अझै विकराल छ ।

देश सझीयतामा गएसँगै संस्थागत संरचना र जिम्मेवारीमा आएको हेरफेरबाट किसान र कृषि क्षेत्रबाट प्रवाहित हुनुपर्ने सेवाहरू भनै छिन्नभिन्न भएको छ । स्थानीय गाउँ तथा नगरपालिका र कृषि तथा पशु सेवा विशेष संरचनाबीचको कार्य विवरणमा कागजी प्रष्टता भए पनि कार्यगत तालमेल अझै मिलिसकेको छैन । जसले गर्दा किसानहरूले एकद्वार प्रणालीबाट सहजरूपमा सेवा लिन सकिरहेका छैनन् ।

यो भन्दा चर्को विडम्बना त सझीयस्तरमा फरक मन्त्रालयका बीच बाँडफाँट गरिएको जिम्मेवारी प्रादेशिकस्तरमा एकै मन्त्रालयले थेगिरहेको छ । अझ स्थानीयस्तरमा सर्विधानको अनुसूची-८

द्वारा प्रदत्त एकल अधिकारलाई उपयोग गर्ने आवश्यक संरचना, व्यवस्था र आवश्यक जनशक्तिको तारतम्य मिलिसकेको छैन । यसको प्रत्यक्ष मारमा किसान परिरहेका छन् ।

अझ साना र परिचानविनाका किसानका कुरा अझै ओझेलमा परेको छ । सझीय कार्यक्रमको रूपमा एकातिर भूमि समस्या समाधान आयोगले स्थानीय सरकारसँगको सहकार्यमा भूमिहीनहरूको तथ्याङ्क सङ्कलन गरिरहेको छ, अर्कोतिर कतिपय पालिकाहरूले किसान परिचयपत्र पनि बनाइहेका छन् तर जो आफूहरूलाई किसान भनिरहेका छन् र खेतीपातीबाटै जीविकोपार्जन गरिरहेका छन्, अधिकांशले यी र यस्ता प्रक्रिया र कार्यक्रमबाटे केही भेत पाउन सकेका छैनन् । यसरी उनीहरू संस्थागत र प्रक्रियासङ्गत तरिकाले नै बहिष्करणमा पर्दै गएका छन् । यसरी विभेदमा पर्नेमा महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, दुर्गम भेगका बासिन्दा नै छन् ।

यथार्थमा भन्ने हो भने कृषि भनेको बहुआयामिक, सार्वभौम र सामरिक महत्व बोकेको क्षेत्र हो । कृषिको बहुआयामिक पक्षका कुरा गर्ने हो भने यो क्षेत्रले उत्पादनका कुरामात्रै हेदैन । कृषि क्षेत्रले आर्थिक, सामाजिक, वातावरणीय, सांस्कृतिक पक्षका साथै सार्वभौमिकता र सम्प्रभुताको जगलाई ढाहो बनाउन पनि उत्तिकै अर्थ राख्छ । कृषि नै जीवन बाँच्ने आधार दिने खाद्यान्न र जडीबुटी उत्पादनको आधार त हुँदै हो, कृषि उत्पादनको स्रोतको आधारमा सामाजिक न्याय स्थापित गर्ने, वातावरणीय सुरक्षा र राज्यका लागि सम्प्रभुताको आधार पनि हो ।

भोकमरी मानवविरुद्धको अपाराध हो र कृषि क्षेत्रको विकास र समृद्धिविना मानव अधिकारको कुरा गर्नु सर्वथा अपूरो हुन जान्छ । उपयुक्त अवस्थामा पनि वास्तविक किसान र कृषि क्षेत्रको सही मूल्याङ्कनका साथ उपयुक्त स्थान दिन आवश्यक छ भन्ने प्रष्ट हुन आउँछ । उदाहरणका लागि विगतमा भारतले लगाएको आर्थिक नाकाबन्दी होस् वा कोभिड-१९ को अवस्था होस्, साना र पारिवारिक खेती प्रणालीले गर्दा विशेषतः ग्रामीण भेगमा भोकमरीको समस्या शहरी भेगमा भन्दा कम भएका तथ्यहरू सबैको सामु प्रष्ट छ ।

यसैगरी, कोभिडको समयमा गरिएको एक अध्ययनअनुसार प्रदेश १ र बागमती प्रदेश जहाँ खाद्य सुरक्षाका लागि बजारमा आश्रित हुने प्रवृत्ति, भोकमरीबाट पीडित हुनेमध्ये ५२ प्रतिशत कृषि क्षेत्रमा आश्रित श्रमिक र महिला घरमुली भएकाहरू बढी मात्रामा रहेका छन् । यस तथ्यबाट पनि प्रष्ट हुन्छ कि कृषि र किसानको अवस्था र महत्वबाटे सही तरिकाले अध्ययन, विश्लेषण र आवश्यक सम्बोधन हुन जस्ती छ ।

विडम्बना नै मानुपर्छ, अन्त केही पेसामा लाम नसकेकाहरू कृषिमा लान्ने, माटोमा खनिखोस्ती गरेर आफ्नो जनर्जीविका चलाउने र जति उत्पादन हुन्छ, त्यसैमा सन्तुष्टि लिने क्षेत्र हो जस्तो गरी व्याख्या गरिन्छ, जुन सर्वथा गलत छ । यसको एउटा उदाहरण विश्यगत मन्त्रालयलाई खण्डीकृत गरिनुलाई लिन सकिन्छ । सदृशीयस्तरमा कृषि तथा पशुपन्ची विकास मन्त्रालय, भूमि व्यवस्था सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालय छन् । प्रादेशिकस्तरमा भूमि व्यवस्था कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय रहेको छ ।

स्थानीयस्तरमा ५० हजार भन्दा बढी जनसङ्ख्या भएको नगरपालिकामा कृषि विशेष संरचनागत व्यवस्था छ तर गाउँपालिकास्तरमा आर्थिक समितिअन्तर्गत नै राखिएको छ । जुन अदृश्य र कम प्राथमिकतामा रहेको छ । वास्तविक किसानको जनसाइद्धान्यक अवस्था के छ ती पालिकाहरूमा भन्ने पक्ष गौण रहेको छ । अर्को व्यावहारिक पक्ष, सदृशीय, प्रादेशिक र स्थानीय सरकारीचो साभा अधिकारको क्षेत्रमा ल्याइनुपर्ने प्रष्टता हो । जताजै सुनिने आवाज भनेको उत्पादन समस्या हैन, बजार नपाउन ढूलो चुनौती हो ।

वास्तविकतामा हेर्ने हो भने बजार व्यवस्थापनमा पनि जटिलता देखिएका छन् । कठितपय कृषि बजारहरू हाल पनि सङ्घको प्रशासनिक दायरामा रहने, व्यवस्थापनको दृष्टिकोणले प्रादेशिक सरकारको कार्यक्षेत्रभित्र पर्ने, दिनानुदिनको व्यवस्थापन, अनुगमन र अन्य कार्यगत जिम्मेवारी स्थानीय पालिकाको मातहतमा पर्ने हुँदा संयोजनमा नै अनावश्यक समय खर्च हुने, लगानी सम्बद्ध अस्पष्टता, क्षमता विकास र बजार विकासका लागि एकीकृत योजना बन्नपा

बाधक रहिआएका छन् ।

यसले गर्दा कृषि सबैको चासो र प्राथमिकता भएको क्षेत्र भन्दाभन्दै पनि वास्तविक किसान र सम्पूर्ण कृषि प्रणालीमा आबद्ध सरोकारवालाहरू पीडित भएका छन् । यसो हुनुको कारण किसानको सङ्ख्या यथावत् र कमजोर स्थितिमा राख्ने राजनीतिक स्वार्थ पूरा गर्न खोज्नु, वास्तविक किसानलाई स्रोत साधनमाथिको अधिकार र आवाज राख्ने अवसरबाट वजिचत राखिनु र आयातित खाद्यान्न आपूर्ति गरिने परिपाटीबाट मनग्ने फाइदा उठाउनेहरूको वर्चस्व हुनु हो । यस्तो प्रवृत्तिले कृषिताई समग्रतामा बुझ्ने र प्रणालीगत सुधारका कामहरू अगाडि बढाउन सकिंदैन ।

आन्तरिक चुनौतीका साथै विश्वव्यापीकरणको असर पनि त्यक्ति कै छ । विशेषतः मानवीय र प्राकृतिक दुवैखालका विपत्तिका बेला सहायताका नाममा आउने बिउबिजन, नाफामूलक कम्पनीहरू कृषि क्षेत्रमा हावी हुनु, व्यक्तिगत फाइदाका लागि गरिने जैविक स्रोतको ओसारपसार या सङ्ग्रापटा, द्विपक्षीय वा बहुपक्षीय व्यापारसम्बद्ध समिधि/सम्झौता, नवीनतम प्रविधि र अनुसन्धानमा गर्नुपर्ने लगानीका क्षेत्रले प्राथमिकता नपाउनु जस्ता अनेकन पक्षहरू कृषिसँग अन्योन्याश्रित तरिकाले सम्बद्ध छन् ।

विश्वको बिउ बजारको ५० प्रतिशत भन्दा बढी ४ वटा कम्पनीले ओगट्नुले जैविक स्रोत साधनको महत्व दर्शाउँछ । यसैगरी खेतीयोग्य भूमिमाथिको अतिक्रमण बढ्दो छ । यी भूमिमा विशेषतः जैविक इधन, ताडीको तेल, रबर, उष्ण प्रदेशीय फलफूल र नट्स (काजु, बदाम आदि) को खेती गरेको पाइन्छ । हाम्रो देशको अवस्था पनि यस परिदृश्य भन्दा अलग छैन । एकसन एड नेपालले केही दशकअघि गरेको एक अध्ययनमा फापरको बिउ, पानीमा तैरिने धानको बिउ, स्कुसका प्रजाति आदि बाहिर विभिन्न देशमा पठाइएको जस्ता जानकारी पाइएको थियो । जुन विश्यगत तथ्यगत जानकारी पाउन कठिन छ ।

बिउबिजनको दीर्घकालीन सोच सन् २०१३ देखि २०२५ ले अञ्जीकार गरेका ३ प्रमुख क्षेत्र (आत्मनिर्भरता, आयात

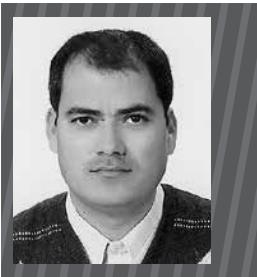
प्रतिस्थापन र निर्यात प्रवर्द्धन) अन्तर्गत लिइएका सोचहरू सङ्ख्यीय, प्रादेशिक र स्थानीय सरकारका आवधिक योजना, नीति तथा कार्यक्रममा कहाँ मूलप्रवाहीकरण भए भन्ने विषयमा समीक्षा गर्नुपर्ने बेला आएको छ । जैविक स्रोत र सम्बद्ध ज्ञान, सिप र प्रविधिको दस्तवेजीकरण, स्थानीय समुदायको सांस्कृतिक चालचलनअनुरूपको खाद्य तथा परिकारको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्निका लागि लगानी गर्ने, प्रविधि विकास र हस्तान्तरण गर्ने जस्ता क्षेत्रमा राष्ट्रको ध्यान जान जस्ती छ ।

हाल संयुक्त राष्ट्र सङ्घ र सम्बद्ध राष्ट्रहरूले खाद्य प्रणाली सम्वाद चलाइरहेका छन् । जसले ६ वटा प्रमुख सवाल- सबैका लागि स्वच्छ तथा पोषणयुक्त खानामा पहुँचको सुनिश्चिता, दिगो उपभोगको पद्धतिमा रूपान्तरण, प्रकृतिलाई सकारात्मक प्रभाव पार्ने उत्पादन प्रणाली, समन्याधिक जीविकोपार्जनको अवस्थामा बढोत्तरी, जोखिम तथा विभिन्न विपत्तिविरुद्धमा उथानशील खाद्य प्रणाली निर्माण र खाद्य अधिकार तथा खाद्य सम्प्रभुता ऐनमा भएका प्रावधान र खाद्य प्रणाली रूपान्तरणमा भूमिकाका साथै मूलप्रवाहीकरणका लागि आधारभूत मानव अधिकार, लैज़िक समानता, लगानी तथा जलवायुमैत्री प्रविधिका कुराहरू उठान गरिएको छ ।

तसर्थ प्रणालीगत रूपान्तरणका लागि आयात प्रोत्साहन गर्ने खालका कार्यक्रम ल्याए भन्सार उठाउने लक्ष्य भन्दा कृषि र पुनर्उत्पादन हुने प्रकृतिका प्राकृतिक स्रोतमा आधारित उत्पादन र उद्यमशीलता विकास, सिप र क्षमतामा बढोत्तरी, संस्कृति र पर्यटनसँग जोडिने खालका खेतीपाटी, पोषिलो र विशेष बाली तथा खानाका लागि आवश्यक मूल्य शृङ्खलामा आधारित उद्योगधन्दामा जोड दिन जस्ती छ ।

किसानविना हामी कसैको पनि पहिचान रहेकैन । त्यसैले किसान र कृषिलाई बृहत्तररूपमा बुझाउँ । किसान र कृषिमैत्री व्यवहार देखाउँ, पहिचान र योगदानप्रति गर्व गर्नै । ●

(साभार : गोरखापत्र दैनिक, असार २८, २०७८)

जगत बस्नेत

कृषिमा पुँजीवादी विकास

नेपाल कम्युनिस्ट पार्टीको पहिलो घोषणापत्र (१५ सेप्टेम्बर, १९४९) को सिरानमै लेखिएको थियो- ‘पहाड, पर्वत, खोलानाला, जग्गा जमिन सबको, मालिक हामी दास बनाउँ किन हिस्सा सबमा सबको।’ यही घोषणाबाट स्थापना भएको नेपाल कम्युनिस्ट पार्टी विभिन्न पटक सरकारको नेतृत्वमा पुगेको छ। ‘जसको जोत : उसको पोत’ को नारा धेरै लगाइए पनि आजसम्म सामान्य भूमि सुधारसमेत गर्न सकेको स्थिति छैन।

२०६४ पछिका धेरै सरकार कम्युनिस्टहरूकै नेतृत्वमा बनेको छ। भूमि सुधार मन्त्रालय पनि उमीहरूले नै लिएका छन् तर भूमि सुधार गर्नुको साटो सन्दर्भ सिद्धियो भनेर आफूलाई भूमि सुधार गर्नबाट पन्छाउन खोजिरहेका छन्। पार्टीहरूले

राजनीतिक परिवर्तनमा ठूलो योगदान गरे पनि आर्थिक क्रान्तिकारी विषय पुँजीवादी कृषि विकासको मोडेलमा समाहित हुँदै गएका छन्।

नेपाली कड्डेसले पनि आफूनो पहिलो घोषणापत्रमा ‘जसको जोत : उसको पोत’ को नारा दिएको थियो। जसको जोत उसको पोत रसियन राजनीतिज्ञ ओत्रेज्कीको अवधारणा हो। लेनिनले जसको जोत उसको पोतलाई पूर्णरूपमा समर्थन गरेका होइनन् किनभने लेनिन र मार्कस्को विचार भूमिलाई राष्ट्रियकरण गर्नुपर्छ किसानलाई बाँड्ने होइन भन्ने थियो।

त्यसब्धत यस विषयमा वामपन्थीभित्र दुई धार थियो। पहिलो जमिनको राष्ट्रियकरणले भूमिको एकाधिकारलाई माथिबाट तोड्ने काम गर्छ भने जसको

जोत उसको पोतले सामन्ती भूस्वामित्वको एकाधिकारलाई तलबाट तोड्ने काम गर्छ भन्ने विषय उठेको थियो। कम्युनिस्ट पार्टीभित्र किसानलाई सँगै लिए साम्यवाद स्थापना गर्ने र मजदूरलाई शक्तिका रूपमा मानेर साम्यवादमा जाने भन्ने धार थिए तर नेपालमा अहिले कम्युनिस्ट पार्टीभित्र यी दुवै धार सामान्य चर्चामा पनि छैनन्।

नेपालमा क्रमशः व्यावसायिक कृषि विकासका मोडेलहरू अभ्यास भइरहेका छन्। यदि जसको जोत उसको पोतको नारा कार्यान्वयनमा गएको भए पुँजीवाद तलबाट हुन्न्यो। नेपालमा भूमि सुधारको कार्यक्रम केवल घरबासका लागि जमिन दिनेमा सीमित छ। त्यसैले हिजोका जमिनदार वा नयाँ जमिनदार नै पुँजीवादी किसानमा परिणत भइराखेका छन्। मार्कस लेनिनका शब्दमा हिजोको जमिनको सञ्चय नै आजका पुँजीवादी किसानका आधार हुन्। हिजो जसको जोत उसको पोत, क्रान्तिकारी वा जनमुखी भूमि सुधारका नारा दिनेहरूका कार्यक्रम आज पुँजीवाद माथिबाट भएको छ।

उदाहरणका रूपमा प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजनालाई लिन सकिन्छ। अहिले अरू अरू यस्तै प्रधानमन्त्री, मन्त्री वा मुख्य मन्त्रीका नाममा पनि पुँजीवादी कार्यक्रम सञ्चालनमा छन्। २०७५ सम्म देशभरि १६९ कम्पनीले ७६ हजार ७ सय ६७ रोपनी र ८ हजार ४ सय ३० बिघा जमिन हदबन्दी छूटमा पाएका छन्। यसको मुख्य उद्देश्य नै कृषिमा पुँजीवादलाई टेवा दिनु हो। भूमि व्यवस्था, सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालयका अनुसार १८ हजार ८ सय ५ रोपनी जग्गा राजनीतिक दल निकटका व्यापारिक वा गैरव्यापारिक संस्थालाई वितरण गरिएको छ। तर किसानलाई जमिनको कुरा गर्दा बाँड्ने जमिन कहाँ छ भनिन्छ।

जब कृषिमा पुँजीवादी उत्पादनको विस्तार भयो, ठूलो मात्रामा मोही किसान र अधिया कमाउने किसान बेदखली भए। कृषिमा कर्पोरेट लगानी वृद्धि गरियो। कृषि क्षेत्र नवधनाद्यहरूको कब्जामा गइरहेको छ।

बर्दिया र दाढ़का थारू किसानले एक

भेटमा भने- यो युवा स्वरोजगार कार्यक्रम के हो ? यहाँ केही धनीहरूले पैसा त्याएर हामीलाई जोतिराखेको जमिनबाट बेदखल गरे । पहिला जमिनदारी प्रथा थियो । अहिले त्यसको रूप फेरिएर, कम्पनी खेती भएको छ । हिजो त्यसमा हलिया कमैया हुन्थे भने आज दैनिक ज्यालादारी हुन्छन् ।

नेपालको सन्दर्भमा राणाकालीन सत्तालाई सहयोग गरेवापत पाएका बिर्ता, जागिरका जमिन र सताको दुरुपयोग गरेर आफ्नो बनाएका जमिन वा उद्योग, कम्पनीका नाममा कूट पाएका जमिन नै आजको कृषिमा पुँजीवादी रूपान्तरण हो ।

कृषिमा किसानको पुँजीको प्रश्नलाई बाइपास गरेर कपोरिट कृषि र पुँजीवादको विकास भयो । यसबाट नै हिजोका किसान आज बजारमा मजदूरका रूपमा पुँको हुन् । नेपालको सन्दर्भमा खाडी मुलुक जाने र भारत जाने कामदार अधिकांश यसैनिक पर्छन् । अर्को अर्थमा कृषि घाटामा रहनु नै नेपालमा व्यापारिक पुँजीवादको विकास हुनु हो । जमिनमा पनि व्यापारिक पुँजीवाद छ । त्यसैले नेपालका रियल स्टेट छोटो समयमा नै मोटाएका हुन् । कृषिमा पनि व्यापारिक पुँजीवाद छ, त्यसैले किसान भन्दा दलाल र व्यापारी छोटो समयमा नै धनी भएका छन् ।

पुँजीवादको केन्द्रीय तत्व भनेको नाफा र नाफाबाट बढी भन्दा बढी पुनर्उत्पादनमार्फत बढी भन्दा बढी पुँजीको विस्तार र सञ्चिति हो । तर नेपालको सन्दर्भमा आफ्नो उत्पादन भन्दा पनि अस्को उत्पादनमा पुनः फाइदा लिने कार्य फस्टाएको छ । जमिनको व्यापारिक पुँजीवाद दुर्गम क्षेत्रका साना भखौर स्थापना हुन लागेका बजारमा समेत पुँको छ ।

पछिल्लो समय विकासका नाममा व्यापारिक पुँजीवादले सब भन्दा धेरै किसानले जोतेका र किसानको स्वामित्वमा भएका जमिनमा आक्रमण भइरहेको छ । धान, गहुँ, मकै, कोदो, जौ, आलु, तोरी, तरकारीलगायत फल्ले खेतबारीमा डोजर दौडिरहेका छन् । २०७५ सालमा बझाड जिल्लामा मात्र ६ हजार ३ सय रोपनी खेतीयोग्य जमिन अन्य प्रयोजनमा गएको समाचार छ । ५० करोडको अन्न बाली नष्ट भयो । एउटै पालिकामा ९ भन्दा बढी

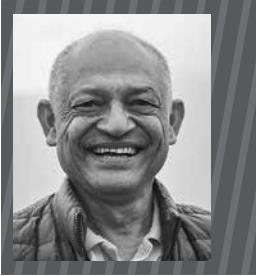
डोजरले खेतीयोग्य जमिनलाई क्षति बनाए । १ सय ५० भन्दा बढी सिंचाइ कुलो, पिउने पानी र कृषि कार्यक्रमहरू ध्वस्त भए । यसरी डोजर खेत-खेत, बारी-बारी दौडनुमा व्यापारिक पुँजीवादको ठूलो हात छ र स्थानीय सरकार र व्यापारिक पुँजीवादको गहिरो सहकार्य छ । अझ केही मेयर, उपमेयर र वडाध्यक्षले त पहिला जमिन किन्ने सस्तोमा अनि डोजर दौडाएर बाटो बनाउने र अर्को वर्ष महँगोमा त्यही जमिन बेच्ने धन्दा नै चलाएका छन् ।

अहिले सबैले लगानीको वातावरण बनाउनुपर्छ भनेको पुँजीवादीहरूलाई फाइदा धेरै हुने गरी कृषि वा भूमि नीति बनाउनुपर्छ भनेको हो । अरू जेसुकै भए पनि लगानी भित्र्याउनुपर्छ भन्ने ठूलो जमात छ तर कसका लागि ? यो बहस नेपालमा छैन । नेपालमा कृषिमा पुँजीवाद भित्र्याउन विभिन्न देश र व्यापारीले नेता, सांसद र अहिलेका मेयर, उपमेयर, वडाध्यक्षलगायत कर्मचारीलाई विभिन्न देशको भ्रमण गराइरहेका छन् । यसैमा हाम्रा नेता, सांसद र जनप्रतिनिधि कृषिको व्यापारीकरण र आधुनिकीकरण भन्दा अर्को विकल्प छैन भनिराखेका छन् ।

व्यापारीकरण र आधुनिकीकरणको व्याख्या बलियो र किसानी कृषिको बहस कमजोर हुँदै गइरहेको छ । व्यापारीकरण र आधुनिकीकरणले रोजगारी सिर्जना गर्ला तर कस्तो रोजगारी ? पुँजीवादमा हुने भनेको मालिक र कामदार हो । पुँजीवादमा नै जाने तर लेनिनले भने जस्तो पुँजीवाद तलबाट वा माथिबाट अर्थात पुँजीवाद तल्लो वर्गको आम्दानी वा पुनर्उत्पादन बढाएर वा माथिल्लो वर्गको पुनर्उत्पादन बढाएर ? आजको मूल प्रश्न नै यही हो । गाउँको कृषि र गाउँलाई खाली गरेर दिगो विकास, स्थायित्व र रोजगारी सुनिश्चित गर्ने कुरा आफैमा नमिल्दो छ । डा. मेरी डेसन २५ असोज २०७१ मा कान्तिपुरमा लेखिछन्- वितीय पुँजीवादले नेपाललाई बर्बादीतीर डोन्याइराखेको छ । वितीय पुँजीको आइजाइसँगै केही मानिस धनी हुनेछन् र विद्यमान उत्पादन सम्बन्ध तथा भूमि र समुदायको सम्बन्ध विनाशसँगै अधिक मानिस कझाल हुनेछन् । सन् १९६२ देखि यताको अवधिमा यस्ता लगानीकर्ता संसारको ३ प्रतिशत हात पार्नेबाट हाल ६० प्रतिशत बढी बचत हात पार्नेमा पुगेका छन् । नवउदारवादी आर्थिक एजेन्डामा यसको अर्थ बढीमा श्रमिकहरूलाई प्राण धान्न पुने गरी र तिनले गर्न सक्ने विद्रोहलाई रोकथाम गर्ने पुने गरी दिनु हो । नेपालमा विकास हुँदै गरेको पुँजीवाद र नवउदारवादले यही बाटो परिवर्त्याएको छ । ●

पुँजीपतिहरूको बेलुका सुतेर विहान उद्धा सम्पत्तिको भ्यालु बढिराखेको हुन्छ भने गरिबहरूको ऋणको ब्याज बढिराखेको हुन्छ ।

मार्क्स र लेलिनका शब्दमा जुनसुकै पुँजीवादमा मान्छेले मान्छेको शोषण गर्ने हो । त्यसैले पुँजीवादमा मानवीयता छैन । यसले नाफा र नाफाबाट नाफा मात्रै खोज्छ । पुँजीपतिहरूको बेलुका सुतेर विहान उद्धा सम्पत्तिको भ्यालु बढिराखेको हुन्छ भने गरिबहरूको ऋणको ब्याज बढिराखेको हुन्छ । सामन्तवादमा पनि यही चरित्र थियो । जमिन मालिकहरूले जमिन जोलेहरूको शोषण गरिरहन्थे । आज मजदूरहरूको पुँजीवादीहरूले शोषण गरिराखेका छन् र किसान दिनहुँ मजदूर बनिराखेका छन् ।

किशोरप्रसाद पौडेल

खानाका लागि प्राइग्नारिक खेतीपाती

माटो र मानवको स्वास्थ्य, उत्पादन वृद्धि, रोजगारी र आमदानी बढाउन नेपालको समग्र कृषि क्षेत्रलाई रसायन र विषादीमुक्त बनाउने कुराको विकल्प छैन। यस सन्दर्भमा अहिले केही सार्थक बहस सुरु भएका छन्। अनुभवी किसान, अधियन्ता, विषयविज्ञ, राजनीतिक नेतृत्व र सरकारी अधिकारीहरूसमेत यसमा चासो र चर्चा गर्न थालेका छन्।

गत निवाचिनमा वाम गठबन्धनले नेपाललाई १० वर्षभित्र प्राइग्नारिक मुलुक बनाउने प्रस्ताव गरेको थियो। कर्णाली प्रदेश सरकारले आफ्नो पहिलो बैठकबाट कर्णाली प्रदेशलाई प्राइग्नारिक बनाउने आधारहरू तयार पार्ने निर्णय गन्यो। यो निर्णयलाई प्राइग्नारिकतर्फको पूर्वाधार र मापदण्ड तयार गर्न चालिएको उपयुक्त कदमका रूपमा लिन सकिन्छ। यस अर्थमा यो नेपालको कृषि रूपान्तरणको एउटा महत्वपूर्ण निर्णय थियो। अन्य प्रदेश र स्थानीय पालिकाहरूले समेत यससम्बन्धी विभिन्न योजना, नीति, कार्यक्रम र कार्यान्वयनका संयन्त्र बनाएर असल थालनी गरेका छन्।

यी प्रयास नेपालको कृषिलाई रूपान्तरण गर्ने महत्वपूर्ण खुट्किला थिए। तर सदैयीय सरकारले आफै घोषणापत्रको मर्मअनुसारका कार्यक्रम अधि सारेनन्। प्रदेश र स्थानीय तहमा भए/गरेका कामहरूको प्रवर्द्धनमा नीतिगत तथा स्रोत परिचालनमा सघाउने तत्परता पनि देखाएन। उत्तै, सत्तासीन पार्टीभित्रको आन्तरिक किचलोले यो क्षेत्र नै प्रथामिकतामा पर्न सकेन र सवाल

ओभेलमा पन्यो भने कतिपय अवस्थामा निहित स्वार्थ समूहको चलखेल र नेतृत्वको साँघुरो सोचले पश्चगामी कामहरू भए।

तत्कालीनरूपमा यो प्राइग्नारिक यात्राको प्रस्ताव ओभेलमा परे पनि कोभिड-१९ पछि भने सान्दर्भिक भएको छ। योसँगै विश्वव्यापीरूपमै प्रकृतिमैत्री कृषि गरी मानव र माटोको स्वास्थ्यको ख्याल गर्दै दिगो खाद्य प्रणाली व्यवस्थित गरेरमात्र अहिले देखिएका जलवायु, खाद्य सङ्कट, जनस्वास्थ्य र कृषि क्षेत्रको पलायन रोकन सकिन्छ भन्ने विचार बलियो हुँदै गएको छ। यसको सम्बोधन गर्ने कृषि विकासको दूरवृष्टि दिगोपनाको सिद्धान्तलाई आत्मसात गर्दै स्थानीय स्रोत तथा प्रविधिमा आधारित प्राइग्नारिक कृषि प्रणालीको ढाँचा निर्माण गर्ने हुनुपर्छ। यसका लागि तत्कालीन र दीर्घकालीन योजनाहरू बनाइ समग्र कृषिलाई रूपान्तरण गर्ने आधार निर्माण गर्नुपर्छ। साथै यस्ता योजना बनाउँदा प्राइग्नारिक कृषिका मापदण्ड, भूराजनीतिक परिस्थिति, जैविक विविधता, खाद्य संस्कृति, खाद्य तथा पोषण सुरक्षा जस्ता सामाजिक आयामहरूको लेखाजोखागा गरी खाद्य सम्प्रभुताको सुनिश्चितता गर्दै खाद्यका लागि कृषि र तुलनात्मक लाभका कृषि उपजको व्यावसायिक उत्पादन बढाउने कुरामा जोड दिनुपर्छ।

यस्तो दीर्घकालीन योजनाको उद्देश्य विविधतामा आधारित आधारभूत खाद्य वस्तुको स्थानीय तहमै उत्पादन वृद्धि गर्ने, तुलनात्मक लाभका कृषि उपजको उत्पादन वृद्धि र निर्यात प्रवर्द्धन गर्ने, दिगो पर्यावरण,

जैविक विविधता संरक्षण गर्ने हुनुपर्छ। साथै, यी योजना बहुसङ्ख्यक किसानका व्यावहारिक समस्याहरू सम्बोधन गर्ने कृषि शिक्षा र प्रविधिको विस्तार गर्ने र विशेष गरी साना किसानका हितको संरक्षण र त्यस्ता किसानमैत्री कृषि सेवा संयन्त्र निर्माण र सुदृढीकरण गर्ने उद्देश्यमा स्पष्ट हुनुपर्छ।

यी उद्देश्य पूरा गर्ने (क) कृषि पर्यावरणीय क्षेत्रको आकलन र विशेषताहरू परिभाषित गरी त्यसका आधारमा स्थानीय कृषि योजनाहरू बनाइ प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवारी स्थानीय सरकारलाई दिने रणनीति लिनुपर्छ। यस्तो स्थानीय योजनामा जैविक क्षेत्रअनुसार आयात प्रतिस्थापन र निर्यातको दृष्टिले उपयुक्त बालीहरूको सूची निर्माण गरी बाली विशेषअनुसार उत्पादन, प्रशोधन र बजारको व्यवस्था गर्ने रणनीति बनाउनुपर्छ।

(ख) सजिलो प्राविधि र कम लागतले धान्ने बाली तथा वस्तुभाउको उत्पादन बढाइ आयात प्रतिस्थापन गर्ने कुरामा जोड दिँदै साना किसान विशेष गरी महिलाको कार्यबोध कम हुने साना तथा माध्यमिक प्रविधिको विकासमा जोड दिनुपर्छ।

(ग) स्थानीय तथा परम्परागत ज्ञानमा आधारित कृषि शिक्षा, अनुसन्धान र प्रसारलाई प्रभावकारी समन्वय संयन्त्र निर्माण गरी व्यवस्थित गर्दै उपयुक्त कृषि जनशक्ति तयार पार्ने कृषि शिक्षालाई स्थानीयतामा आधारित कृषि ज्ञान, सिप र धारणा विकास गर्ने पद्धतिका रूपमा परिमाजन गर्ने रणनीति बनाउनुपर्छ।

(घ) जमिनको वर्गीकरण गरी खेतीयोग्य जमिनको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्ने दीर्घकालीन भूउपयोग नीति तथा भूमि उपयोग ऐनको कार्यान्वयन गरिनुपर्दछ।

(ड) यसरी व्यवस्थित गरिएको कृषि भूमिमा एकीकृत खेती प्रणाली, कृषि वन प्रणालीको विकास, स्थानीय बाली तथा वस्तुभाउको बीज वृद्धि र नश्ल सुधार, माटोको गुणस्तर वृद्धि, जैविक मल तथा एकीकृत रोग तथा कीरा नियन्त्रण जस्ता प्राविधिक विषयको अनुसन्धानमा जोड दिने, विशेष गरी पशु व्यवस्थापन र त्यसको उत्पादकत्व, घुम्ती बाली र घुसुवा बाली प्रणालीको प्रभावकारी अनुसन्धान,

कार्यान्वयन र नेपालको कृषिमा किसानका तहमा जलवायु परिवर्तनका ठोस असरहरूको अध्ययन गरी अनुकूलन प्रविधिहरूको विकास र विस्तार गर्ने रणनीति बनाउनुपर्छ ।

(च) स्थानीय सरकारको कृषिको संरचनामा किसान प्रतिनिधिहरू रहने पृष्ठपोषण पद्धतिहरू निर्माण गर्ने, विद्यालय तहको उपयुक्त पाद्यक्रममा स्थानीय कृषिका विशेषता, सम्भावना र आफूले उत्पादन ज्ञान लिनुको महत्व र खाने कुराको विषय समावेश गर्ने, उत्पादनपछिका प्रक्रियाहरू, जस्तै- प्रशोधन, भण्डारण र स्थानीय बजार संयन्त्रलाई व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउने, वित्तीय संस्थाहरूलाई कृषिमा लगानी गर्न थप प्रोत्साहन गर्ने जस्ता कार्यहरू व्यवस्थित गर्दै लैजाने रणनीति लिनुपर्छ ।

यी सबै कुराको सुरुवात गर्न तत्कालै के गर्ने भने प्रश्न निकै महत्वपूर्ण छ । सब भन्दा पहिला हालसम्म रसायन र रासायनिक विषादी नयुपोका क्षेत्रहरू र स्थानीय विषादीरहित खेती गर्न तयार भएका समुदाय र क्षेत्रहरूमा यिनको आयात र वितरणमा तत्कालै रोक लगाउनुपर्छ । यसको सुरुवात रसायनमा दिएको अनुदान सहयोग जैविक मल र विषादी बनाउन किसानलाई दिने व्यवस्था गर्नुपर्छ । यो कामको जिम्मा स्थानीय सरकारले लिनुपर्छ ।

दोस्रो, प्रस्तावित प्राइगारिक क्षेत्रका सम्भावनाहरूको विश्लेषण गरी अवसर र विशेषताअनुसारको दीर्घकालीन कृषिको दृष्टिकोण निर्माण गर्न जरूरी छ । यसरी हेर्दा, परम्परागत खेती प्रणालीलाई उन्नत बनाउँदै, खेतीपाती, बस्तुभाउ, बनझोत र जडीबुटीको एकीकृत व्यवस्थापन गर्ने खाका तयार गर्नुपर्छ । यस्तो खाका खाने कुरामा आत्मनिर्भर र तुलनात्मक लाभका कृषि उपजको व्यावसायिक प्रवर्द्धन गर्ने दृष्टिकोणमा आधारित बनाउनुपर्छ ।

तेस्रो, कृषि शिक्षा, प्रसार र अनुसन्धानलाई एकीकृत प्रणालीको रूपमा विकास गर्न सकेमात्र किसानका व्यावहारिक समस्याको सम्बोधन गर्न सक्षम कृषि प्रविधि, सामग्री र प्राविधिक सेवा उपलब्ध गराउन सकिन्छ । कम्तीमा पनि प्राइगारिक कृषि अपनाएका क्षेत्रमा यस्तो एकीकृत संयन्त्र बनाउन आवश्यक छ । यो अहिलेको कृषि

प्रशासन संयन्त्रको पुनर्गठन गर्ने आधार निर्माण गर्ने उपयुक्त अवसर पनि हो ।

चौथो, स्थानीय बिउको बीज वृद्धि, गोठमल, कम्पोस्ट र अन्य प्राइगारिक मल र विषादी तयार गर्ने मापदण्ड र निर्देशिका बनाइ यी क्षेत्रका स्थानीय सरकारलाई यी मापदण्ड पालना गरी उपयुक्त कार्यक्रम तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्न लगाउनुपर्छ । किसानलाई यी कुरा गर्न सक्षम बनाउन चेतनामूलक प्रशिक्षण र सिप विकासका कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्छ ।

पाँचाँ, प्राइगारिक कृषि प्रवर्द्धन गर्न आवश्यक जनशक्ति तयार गर्ने साथै प्राइगारिक कृषि प्रवर्द्धन गर्न स्थानीय विशेषतामा आधारित बाली तथा वस्तुभाउ, बीज वृद्धि, माटो, मल, जैविक विषादी, कृषि प्रविधि र यान्त्रिकीकरणका कार्यहरूमा अनुसन्धानका कार्यक्रम बनाउनुपर्छ । साथै, स्थानीय विशेषताको कृषि प्रणाली विकास गर्न जैविक क्षेत्रका आधारमा कृषि अनुसन्धान केन्द्र र शैक्षिक प्रतिष्ठान सञ्चालन गरिनुपर्छ । उदाहरणका लागि, कर्णालीको स्थानीय विशेषतामा गरिने खेतीपाती र वस्तुभाउ प्रवर्द्धन गर्न जुम्लामा रहेको पहाडी कृषि अनुसन्धान केन्द्रलाई शुष्क तथा अर्थशुष्क कृषि प्रणाली अनुसन्धान केन्द्रका रूपमा स्थापित गरिनुपर्छ । प्राइगारिक कृषि र शुष्क तथा अर्थशुष्क कृषि प्रणालीबाटे पाद्यक्रम बनाइ तत्कालै यस क्षेत्रमा सञ्चालित विद्यालय र महाविद्यालयहरूको पाठ योजनामा समावेश गर्नुपर्छ ।

छैठाँ, प्राइगारिक कृषि विकासको रणनीतिक योजना बनाउन, यसको स्वतन्त्र अनुगमन गर्न तथा प्राइगारिक कृषि प्रणाली विकास गर्न र क्षेत्रीय/अन्तर्राष्ट्रीय सहयोग जुटाउन सङ्घीय, प्रदेश र स्थानीय तहमा प्राइगारिक कृषि प्रवर्द्धन गर्ने एकाइको व्यवस्था तत्कालै गर्नुपर्छ । साथै प्राइगारिक कृषि प्रवर्द्धन नीति, मापदण्ड, कानून, निर्देशिका, योजना र कार्यान्वयन र अनुगमनको प्रारूप तयार गर्न कृषि मन्त्रीको अगुवाइमा एउटा कार्यदल बनाउनुपर्छ ।

साताँ, यससँगै, जैविक कृषिबारेको भ्रमहरू हटाउन जनचेतनाका कार्यक्रमहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन उत्तिकै महत्वपूर्ण

छ । बेला-बेला उठाइने यस्ता भ्रम केही चिन्ता र चासो मिसिएका, केही प्रकृतिको भेद थाहा नभए, केही लहैलहैमा र केही कृषिलाई व्यापारिक बनाउने निहित स्वार्थबाट प्रेरित छन् । उदाहरणका लागि, जैविक

खेती गरेर उत्पादन बढाउन सकिँदैन । यस्तो कृषि व्यावसायिक हुँदैन । यसले अर्थतन्त्र चलायामान बनाउन सक्दैन । यसले विश्व बजारमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्दैन । यो मानव श्रममा आधारित छ । त्यसैले यसको उत्पादन लागत नै बढी छ । जैविक तरिकाबाट रोग कीरा नियन्त्रण गर्ने सकिँदैन । यस्तो खेतीपातीबाट आउने उत्पादन रासायनिक हालेको तुलनामा राम्रा देखिँदैन त्यसैले यस्तो उत्पादनको बजार नै छैन । यस्तो आधुनिक जमानामा अब गोठ मल, कम्पोस्ट, विषादी बनाएर को बस्छ ? यी अधिकांश भ्रम व्यापारिक कृषि गरी नाफा कमाउने बहुराष्ट्रीय कम्पनीले चलाएका हल्लामा आधारित छन् । जैविक खेतीबाटे हाम्रो समाजमा फैलिएका यस्ता भ्रम चिर्च अध्ययन, अभ्यास र निरन्तरको सम्बादबाट मात्र सम्भव छ ।

त्यसैगरी जैविक खेती प्रणाली रासायनिक भन्दा उत्पादनशील छ । खनिज स्रोतबहेकका ऊर्जा र स्थानीय स्रोतको दिगो परिचालनबाट स्थानीयतामा उपयुक्त कृषि प्रविधिको प्रयोग गरिने हुँदा यसको उत्पादन लागत कम नै हुन्छ । ९० प्रतिशत रोग कीरा जैविक तरिकाबाट नियन्त्रण गर्न सकिन्छ । अर्को कुरा, आममानिसमा रहेको विकाशे राम्रो भन्ने भ्रमसमेत चिर्चुपर्ने भएको छ । जैविक खेती गर्न उन्नत कृषि प्रविधिको प्रयोग गरी कृषि कर्मलाई सरल र कृषि पेसालाई मर्यादित बनाउन सकिन्छ । साथै यो स्थानीय तहमा रोजगारी र आम्दानी बढाउने एकमात्र विकल्प हो भन्ने कुराको चेतना बढाउँदै जानुपर्छ ।

अन्त्यमा, कृषि क्षेत्रलाई प्राइगारिक बनाउने कुरा समग्र जीवन पद्धतिको बाटो फेर्ने कुराको सुरुवात हो । यस्तो दूरगामी महत्वको यात्राको पूर्वतयारी निकै सावधानी र दृढ अठोटले मात्र सम्भव हुन्छ । यो कुराले यी क्षेत्रलाई परिचानसहितको समृद्धितर्फ अघि बढाउने मात्र नभई समग्र नेपाललाई नै जैविक क्षेत्र बनाउने प्रेरणासमेत मिल्नेछ । ●

विनोद गौतम

साना किसानमैत्री सुविधाको आवश्यकता

दाढ़को गढ़वा गाउँपालिकाकी उमा चौधरी (नाम परिवर्तन) ले कृषि विकास बैड्कबाट उनले डेढ लाख ऋण लिएकी छन्। ऋण लिएको ४ वर्ष भयो। उनले वार्षिक १० प्रतिशतका दरले ब्याज तिरुपर्छ। आफ्नो ८ कट्टा जग्गाको धनीपुर्जा राखेर साना किसानले पाउने कर्जाबाट पाउने ऋण लिएकी हुन्। उनी हरेक महिना ब्याज तिर्ने इमान्दार ऋणीमध्ये एक हुन्। तर यो वर्ष उनले ७ महिनाको ब्याज तिर्न सकेकी छैनन्। यसको एउटै कारण हो- कोरोना महामारी र यसले सिर्जना गरेको बन्दाबन्दी। ८ कट्टा जमिनमध्ये आधामा अन्वाली र बाँकीमा तरकारी खेती गरेकी थिएन्। उनी गाउँका

अन्य किसानबाट तरकारी सझकलन गरी नजिकैको बजारमा लागी बेच्ने समेत गर्थिन् र त्यसबाट प्राप्त नाफा रकमले छोराछोरीको पढाइ र घर खर्चका साथै बैड्कको ब्याज नियमित तिर्थिन्।

तर बन्दाबन्दीको समयमा उनले तरकारी सझकलन त के, आफ्नो तरकारीसमेत बेच्च पाइनन्। बन्दाबन्दीको समयमा बैड्कले किस्ता र ब्याज तिर्न आउनु नपर्ने, पछि तिर्दा हुने बताएका कारण र बाहिर हिँडनसमेत नपाइने अवस्था विद्यमान रहेकाले उनी किस्ता तिर्न गइनन्। हाल ब्याज मात्रै पनि तिर्न नसक्ने अवस्थामा पुगेकी छिन्। गढ़वाकै सुकवीर चौधरी (नाम परिवर्तन)

ले कृषि विकास बैड्कबाट नै ऋण लिएर कुखुरा पालन गरेका छन्। कुखुरा फारम दर्ता गरी ऋण लिएका सुकवीरले भने वार्षिक ५ प्रतिशतमात्रै ब्याज तिरुपर्छ। उनले पन्थ लाख ऋण लिएका छन्। बन्दाबन्दीको समयमा पनि राम्रै आम्दानी गरेका थिए। उनले किस्ता र ब्याज दुवै समयमा नै तिरिरहेका छन्।

माथिका दुई प्रतिनिधिमूलक घटना गढ़वाको मात्रै भए पनि यसले समग्र नेपालको विशेष गरी सरकारबाट प्रदान गरिने ऋण र ऋण प्राप्त गर्ने फरक फरक समुदायको अवस्थालाई प्रतिनिधित्व गर्थन्। नेपाल सरकारले कृषि विकास बैड्कबाट नै ऋण प्रदान गरिरहेको देखिन्छ। यसरी प्रदान गरिने ऋणको मूलभूत उद्देश्य साना किसानको अवस्थालाई सुधार गर्दै विद्यमान कृषि उत्पादनलाई बढावा गर्ने रहेको हुन्छ। तर तुलनात्मकरूपमा साना किसानले नै बढी ब्याज तिरिरहेका छन्। यसले सरकारले नै एकै ठाउँका नागरिकलाई फरक फरक ब्यबहार गरेको देखिन्छ।

किसानलाई ऋण कि अनुदान ?

गढ़वा गाउँपालिकालगायत देशका विभिन्न जिल्लामा प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजनासमेत लागु भइरहेको छ। गढ़वा गाउँपालिकामा मकै सुपरजोनअन्तर्गत रहेर यो कार्यक्रम लागु भएको छ। यो कार्यक्रमले मूलभूतरूपमा किसानलाई कृषि औजार, बित्तिजन तथा सिंचाइका लागि अनुदान दिने गरेको छ। कृषि विकास बैड्कबाट ऋण लिने र प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण कार्यक्रमअन्तर्गत सेवा प्राप्त गर्ने समुदाय एउटै हुन्।

दुवै कार्यक्रमको उद्देश्य कृषिमा आधुनिकीकरण र किसानको जीवनस्तरोन्नति गर्नु नै हो। तर किसानहरूका अनुसार अनुदान कार्यक्रममा पनि सबै किसानको सहभागिता सुनिश्चित हुन सकेको छैन। यसको मूल कारण भनेको अनुदानको पूर्ण व्यवस्था नहुनु र किसानको आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्न नसकिनु नै हो। उदाहरणका लागि प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण कार्यक्रममा सिंचाइ सुविधाका लागि ५०

देखि ८५ प्रतिशतसम्म कृषि अनुदान उपलब्ध गराउने व्यवस्था छ ।

तर यो अनुदान लागत अनुदानमा मात्रै उपलब्ध गराउने हुँदा निर्माण सम्पन्न भइसकदा लागत बढेर अनुदान रकम भन्दा बढी किसानले तिरुपर्ने अवस्थासमेत छ । नाममा अनुदान भनिए पनि किसानले लगानी नगरीकन अर्थात बजार मूल्य बराबरको नै रकम लगानी नगरीकन अनुदान सामग्री वा सुविधा प्राप्त गर्न अप्टेरो छ ।

समस्या केमा छ ?

साना किसानलाई कृषिमा उत्प्रेरित गर्न र कृषि क्षेत्रको विकासका लागि ऋण दिने उद्देश्यले गरिएको व्यवस्था भूमिहीन तथा जमिनको स्वामित्व नभएकाहरूका लागि बाधक बनेको छ । आफू माटोमा नै काम गरिरहेका भए पनि उनीहरू कृषि क्षेत्रको विकास गर्ने समुदायभित्र समेटिएको देखिँदैन । ऋण प्राप्त गर्नेका नागरिकता र जग्गा धनी प्रमाण पुर्जा अनिवार्य गरिएको छ ।

कृषि फर्म दर्ता गरिसकेपछि ५ प्रतिशत ब्याजमा सरकारी अनुदान दिने कुराले पनि साना किसान तथा भूमिहीनहरूलाई समेट्न सकेको छैन । कृषि फर्म दर्ता गर्ने समुदाय भनेको तुलनात्मकरूपमा ढूलो कृषक तथा राम्रो आम्दानी भएका किसानहरू भएका कारण उमीहरूले नै ढूलो लगानी गरी आधा अनुदान ब्याजमा ढूलो रकम प्राप्त गर्छन् । जमिनको स्वामित्व नै भएका साना किसानले पनि आफूले पेस गरेको जमिनको क्षेत्रफल अनुसारको ऋण प्राप्त गर्ने भएकाले उनीहरूले चाहेजित वा आवश्यक पर्ने जीत रकम प्राप्त गर्न सक्दैनन् । यसले गर्दा उनीहरूलाई बाह्य स्रोत, जस्तै- लघुवित्त, वाणिज्य बैंक, धनी व्यक्तिबाट चर्को ब्याजदरमा ऋण लिनुपर्ने आवश्यकता पर्छ ।

साना किसानका लागि कृषि विकास बैंकबाट प्रदान गरिने वा प्राप्त गर्ने ऋणको अर्को बेफाइदा भनेको उनीहरूले ऋणबापतको रकमलाई गर्ने प्रयोग हो । सरकारको प्रभावकारी अनुगमन तथा उनीहरूसँग अन्य विकल्प नभएकाले ऋण लिएर साना किसानहरू छोराछोरीको पढाइ, स्वास्थ्योपचारलगायत अन्य क्षेत्रमा पनि ऋण रकम प्रयोग गरिरहेका छन् । यसले कृषि

क्षेत्रको विकासका लागि भन्दा पनि अन्य क्षेत्रमा उनीहरूको रकम प्रयोग भइरहेको छ । कृषि क्षेत्रको विकासका लागि अहिले स्थानीय, प्रदेश तथा सद्विधीय सरकारका समेत विभिन्न कार्यक्रम लागु भइरहेका छन् । तर सरकारी कार्यक्रमबीचमा नै समन्वयको अभाव देखिँदैन । उदाहरणका लागि कृषि विकास बैंक र प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजनाबाट लाभान्वित हुने समुदाय भनेको एउटै हो तर कृषि विकास बैंक र परियोजना दुवैमा कर्ति

किसानलगायत सिङ्गो देशलाई नै यसको मार पर्छ । देशले नै भोगेको कोभिड-१९ को विपर्ति तथा यसबाट बच्न सरकारले गरेको बन्दाबन्दीले किसान समुदाय सबै भन्दा बढी मारमा परेका छन् । बैंकबाट लिएको ऋण ब्याजसमेत एकैपटक तिरुपर्दा उनीहरू भन्न चर्को ब्याजदरमा अर्को व्यक्तिबाट ऋण लिन बाध्य छन् । ऋणमाथि ऋण थपिएका कारण उनीहरूले कृषि क्षेत्रको थप विकासका लागि लगानी गर्न सक्ने अवस्था छैन ।

समाधान के हुन सक्छ ?

कृषि कर्म गर्ने समुदायको जमिनमा स्वामित्व छ कि छैन भनेर हैन ऊ कृषि कर्ममा सद्विधान छ कि छैन भने आधारमा सरकारी ऋण, अनुदान तथा अन्य सुविधा उपलब्ध गराउनुपर्छ ।

ऋण तथा सुविधाको उपयोगबाटे स्थानीय तहमार्फत निरन्तर अनुगमनको व्यवस्था गर्नुपर्छ । जुनसुकै तहको सरकारले उपलब्ध गराउने कृषि सहयोग तथा अनुदानको व्यवस्था भए पनि त्यो पुगे ठाउँ भनेको एउटै हो । उपयुक्त समन्वय भएमात्र धैरै कार्यक्रमबाट प्रदान गरिने सहयोग दोहोरिने, यिनीहरूको सही उपयोग नहुनेलगायतका समस्या समाधान हुन सक्छन् ।

किसानलाई कृषि कर्ममा थप उत्प्रेरित गराउन ऋण तथा अनुदान सहयोगले मात्रै पुँडैन । यसका लागि उनीहरूका तत्कालका आवश्यकता समाधान हुनुपर्छ । उदाहरणका लागि अहिले कोरोना भाइरसबाट सिर्जित समस्याको समाधानका लागि किसानहरूको ब्याज मिनाहा गरिदिने, ऋणलाई अनुदानमा रूपान्तरण गरिदिने, उत्पादित सामग्री बिक्री वितरण नभएमा सरकारले नै आवश्यक व्यवस्था गरी बिक्री वितरणको व्यवस्था मिलानेलगायतका सहीलयतपूर्ण व्यवस्था गर्नुपर्छ ।

कृषि बालीमा लाने रोग, कृषि औजारको उपयुक्त प्रयोग र यसका लागि किसानलाई तालिम, विषादीको प्रयोगमा निरुत्साहन जस्ता कुरालाई समेत सरकारबाट प्रदान गरिने ऋण तथा अनुदानले सम्बोधन गर्न सकेमा मात्र सरकारी कार्यक्रम किसानका घरसम्म पुँछन् र कृषि विकासमा सरकारका कार्यक्रमको प्रभावकारिता बढ्छ । ◉

सुरेश ढकाल

कोरोना कहरले पारेको असमान प्रभाव

कोरोना भाइरस यस समयको सबै भन्दा दूलो समस्या र त्रास बनेको छ। कोरोना भाइरसका कारण लाग्ने रोगलाई कोभिड-१९ भने गरिएको छ। यो सम्भवत अहिलेको जीवित पुस्ताले भोगेको सबै भन्दा डरलाग्दो महामारी हो। विश्व स्वस्थ्य सङ्घाठनको प्रतिवेदनअनुसार असार मसान्तसम्मा विश्वभर १८ करोड ८० लाख भन्दा बढी व्यक्ति कोरोना भाइरस सङ्क्रमित भइसकेको छन् भने यसले करिव ४० लाख ५० हजार भन्दा ज्यादाको ज्यान लिइसकेको छ।

नेपालमा पनि सङ्क्रमितको सङ्ख्या सरकारी तथ्याकड़अनुसार ६ लाख ६० हजार पुगेसेकेको छ भने साँठे नौ हजार नेपालीले ज्यान गुमाइसकेका छन्।^१ तथ्याङ्कमा समेरिएकाको सङ्ख्या भन्दा सङ्क्रमित र मृत्यु हुनेको सङ्ख्या यथार्थमा धेरै बढी हुन सक्ने अनुमान विज्ञहरूले गरेका छन्।

महामारीले जीवन कष्टकर बनाएको छ। यसले सबै मानिसको जीवनलाई जोखिममा परेको छ। तर यसको जोखिम र प्रभाव भने फरक फरक समुदाय, समूह, वर्गमा फरक फरक

पर्ने गरेको छ। आर्थिक, सामाजिकलगायतको असमानताका कारण यस्तो जोखिम फरक फरक समूह र समुदायमा फरक पर्ने गर्छ।

आज विश्वका धौरै देशमा अनुसन्धान संस्थाहरू, विज्ञ र वैज्ञानिकहरूबाट कोरोना भाइरस सिर्जित महामारीमा गरिब, महिला र सीमान्तकृत समुदायहरू के/कस्तो र कसरी थप जोखिममा पर्दैछन् भने अध्ययन भइहेको छ। यो महामारी सिर्जित असमानताको खाडल कसरी कम हुने गरी पुनर्उत्थान गर्न सकिन्छ भने बहसमा सम्बन्धित सरकार, संस्था र विज्ञहरू लागिपरेका छन्। नेपालमा भने त्यसतर्फ आशालाग्दो बहसमेत भएको देखिँदैन।

यो टिप्पणीमूलक लेखमार्फत कोभिड-१९ को यसौ फरक फरक समूह र समुदायमा असमान जोखिम र असमान प्रभावबाटे छलफल गर्न खोजिएको छ।

कोभिड-१९ र लैंडिंगक प्रभाव

अक्सफामको एउटा रिपोर्ट^२ अनुसार गत वर्ष अर्थात सन् २०२० को अवधिमा मात्र महिलाले ८०० बिलियन^३ डलर बराबरको आय गुमाएका छन्। विश्वभर उक्त अवधिमा ६ करोड ४० लाख महिलाले रोजगारी गुमाउनुपर्यो। जुन पुरुषको दाँजोमा १.५ प्रतिशत बढी थियो। यो वर्ष भनै खराब हुने अनुमान छ।

विश्वभरमा ७० प्रतिशत स्वास्थ्यकर्मी, डाक्टर, नर्स आदि महिला छन्। बढी जोखिममा पनि उनीहरू नै छन् र कम सुविधा पनि उनीहरूले नै पाएका छन्।

यसरी हेर्दा विश्वभरमा नै कोभिड-१९ महामारीले परेको प्रत्यक्ष आर्थिक प्रभाव महिलाहरूमा बढी परेको देखिन्छ। उनीहरू कम ज्याला, कम सुरक्षित, अनौपचारिक क्षेत्रमा बढी संलग्न थिए र महामारीका कारण आयआर्जनको अवसर गुमाउनुपर्दा सबैभन्दा जोखिम र अप्टेरोमा उनीहरू नै परे।

नेपालको सन्दर्भमा पनि केही फुटकर अध्ययन र अवलोकनका आधारमा नेपाली

^१ कोरोना भाइरस (कोभिड-१९) सम्बन्धी दैनिक अपडेट गरिएका विश्व ताथ नेपाल सम्बन्धी तथ्याङ्कहरू निम्न २ लिङ्क हेरेर थाहा पाउन सकिन्छ : <https://www.worldometers.info/coronavirus/> <https://www.worldometers.info/coronavirus/country/nepal/>

^२ <https://www.oxfam.org/en/press-releases/covid-19-cost-women-globally-over-800-billion-lost-income-one-year>

^३ ९०० करोड बराबर १ बिलियन हुन्छ। १ डलर बराबर करिव ११९ रुपियाँ ५० पैसा जति हुन्छ। यसरी हेर्दा गत बर्षमा मात्र कोभिड-१९ का कारण महिलाले गुमाएको आय नेपाली रुपियाँमा हिसाब गर्नसमेत कठिन हुन्छ। १ बिलियन डलर भनेको नै नेपाली रुपियाँ १९९५४४००००० बराबर हुन्छ।

महिलाको अवस्था त्यो भन्दा भिन्न हुने छैन ।

शहरी क्षेत्रका फुटपाथमा साना र अस्थायी पसल थाप्ने, मनोरञ्जनको क्षेत्र, जस्तै- दोहोरी तथा अन्य टूला होटल, रेस्युरेन्हरस्मा काम गर्ने, शहरका मसाज सेन्टरहरस्मा रोजगारी गर्ने, टूला सापिड कम्प्लेक्स तथा निजी कार्यालयहरस्मा सरसफाइ तथा सहयोगीका रूपमा काम गर्ने महिलाले रोजगारी गुमाएका छन् । गर्मेन्ट, कार्पेट, साना तथा टूला उद्योगलागायत शहरी क्षेत्रका कठितपय निजी विद्यालय कोरोनाका कारण बन्द भएका छन् यसबाट पनि रोजगारी गुमाउने अधिकांश महिला नै छन् । यसको असर महिलाको निजी जीवनमा र परिवारमा परेको छ ।

नेपालकै सन्दर्भमा पनि यस अवधिमा यौन हिंसा तथा महिलामाथि हुने हिंसा बढेको अध्ययनहरूले बताएका छन् । महिलाको समग्र स्वास्थ्य र प्रजनन् स्वास्थ्यमा प्रतिकूल प्रभाव परेको छ । महामारी सिर्जित कठिनाइ र तनावले गर्दा महिलाको मानसिक स्वास्थ्यमा असर परेको, मनोधात र आत्महत्याका समाचारहरू पनि आइरहेका छन् । अर्कोतर्फ कठितपय आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक सन्दर्भका कारण परीक्षण, खोप, उपचारमा समेत महिलाको पॅच्च कम हुने गरेको हामीले देखेका छौं ।

शहरी गरिब र कोरोना कहर

ग्रामीण क्षेत्रमा भन्दा शहरी क्षेत्रमा गरिबीको प्रतिशत बढ्दो छ ।^४ त्यस्तै कोभिड-१९ को प्रकोप पनि शहरी क्षेत्र र घनाबस्ती भएका ठाउँमा बढी देरिखेको छ । मानौं, कोरोना प्रकोप र गरिबी एकै ठाउँमा केन्द्रित भएको छ ।

विशेषतः शहरी क्षेत्रमा कोभिड-१९ को एकमात्र अचुक रोकथामको उपाय लकडाउन नै हो भने जसरी सरकार लकडाउन गर्नमा केन्द्रित रह्यो । लकडाउन आमामान्छेका बीचमा निकै प्रचलित शब्द त बन्न पुयो तर लकडाउनको नकारात्मक असरलाई कम गर्नेतर भने कमैको ध्यान गयो । यसै कारण पनि लकडाउन र कोभिड-१९ को सबै भन्दा बढी असर शहरी गरिब, भाडामा बसेर गुजारा गर्ने ज्याता मजदूरी वा न्यून आयमा गुजारा गर्ने व्यक्ति र परिवारमा परेको देरिखन्छ ।

दैनिक ज्याता गेर खानुपर्ने, भारी बोकेर जहान परिवार पाल्ने, अरूको घरमा धेरेलु कामदारका रूपमा जीवन निवाहि गर्नुपर्नेहरूका लागि कोरोना त्रासदी बन्यो । न ज्याता मजदूरीमा जान पाइन्छ न त गरिआएको सानोतिनो ब्यवसाय नै गेर खान पाए । सङ्कपेटीमा चिया, चुरोट, पोलेको मकै वा हारियो तरकारी बेचेर गुजारा गर्नेहरू एकाएक भोकमा फसे । लकडाउन कडा गरिएको भनेर यस्तो समयमा स्वयंसेवीहरूले राहतस्वरूप दिने एक छाक खान जानसमेत पाएनन् उनीहरूले । केही स्थानीय सरकारले दिने राहतका लागि नागरिकता मार्गियो ।

कोरोना कहरका तह-तहमा चोट खप्नुपरेको छ गरिबहरूले । रोगले भन्दा बढी भोकले मारेको छ ।

छाक जुटाउने चिन्तामा सङ्क्रमणबाट बच्न आवश्यक सावधानीसमेत अपनाउन पनि कठिन परेको छ उनीहरूलाई । दैनिक नयाँ मास्क लाउनु, स्यानिटाइजर नियमित प्रयोग गर्नु जस्ता कुरा उनीहरूका लागि विलासिताको विषय जस्तै बन्न पुगेको छ । यदि यस्तोमा सङ्क्रमित भैगयो भने निजी अस्पतालमा जाने त कल्पनासमेत गर्न सकिंदैन भने सरकारी अस्पतालमा सेवा पाउनु पनि त्यक्तिकै मुस्किल छैदैछ । कोरोनाविरुद्धको खोप यो समुदायका लागि झण्डै अपर्याप्त जस्तै छ । आफन्त, नातागोता, चिने/जानेका सहयोगी छिपेकी नजिक नहुँदा पर्ने आपत्को कल्पना पनि गर्न सक्दैनन् उनीहरू ।

टूला भवन, सङ्कलगायत पूर्वाधार निर्माणका काम शहरी क्षेत्रमा बढी केन्द्रित

हुन्छन् । त्यस्तो क्षेत्रमा ज्यालामा काम गरिरहेका मजदूर जब एकाकिस लकडाउन भयो, ठेकेदार सम्पर्किवहीन भए र सरकारले तिनीहरूको एकत्रित पनि चिन्ता गरेन । उनीहरू सबै भन्दा अप्टेरोमा परे । न त साथमा पैसा छ न घर जान सक्छन् न शहरमा बस्न नै । त्यस्तै भारततगायत पदेशमा गएर मजदूरी गर्नेहरूको पिर, विचल्ली र विस्मात पनि कम छैन ।

महामारीको पहिलो लहरबाट जोगिएप भर्खै चल्मलाउन लागेको अर्थतन्त्र र जीवन फेरि दोस्तो लहरले थला पान्यो । एक सरकारी आइकडाउनुसार पहिलो लहरमा नै ८५ प्रतिशत भन्दा बढी साना तथा धेरेलु उद्योगहरू बन्द भएका थिए । उद्योगीले केही राहत पाउलान् कि भन्ने आस गर्न सकिएला तर तिनमा काम गर्ने मजदूर त विचल्लीमा परिगए । उनीहरूको जीवन त सङ्कटको धरापमा फस्यो । कोरोना कहरका थुप्रै प्रहार खप्नुपरेको छ । तह-तहमा चोट खप्नुपरेको छ गरिबहरूले । रोगले भन्दा बढी भोकले मारेको छ ।

गाउँको गरिबीबाट उम्किन रोजगारी र जीविकोपार्जनका लागि शहर पसेकाहरूले शायद पहिलो पटक थाहा पाए कि आपत् परेका बेला दुःखी गरिबका लागि शहर कठित निर्दीर्घी छ भनेर । राशनको गोदाममा अन्नका बोराहरू बोकेर ज्याला कमाउने भरियाहरू अहिले भोकले मरिहेका छन् । कोरोना भाइसले धनी र गरिबीचको खालल भन् फराकिलो बनाइदिएको छ ।

भूमिहीन, सीमान्तकृत जनसङ्ख्या र कोरोनाको प्रहार

कोभिड-१९ को सबै भन्दा बढी मार भूमिहीन, गरिब, सीमान्तकृतहरूमा परेको छ भन्ने थाहा पाउन कुप्रै तथ्याइक प्रस्तुत गरिरहनुपर्ने आवश्यकता छैन । हाम्रा अवलोकन र अनुभव नै काफी छन् । गुमेको रोजगारी र बढेको बजार मूल्यले उनीहरूको जीवन भन् कठिन बनाएको छ ।

हुन त जुनसुकै विपत्तिले पनि तैनै सीमान्तकृत समुदाय, जो पहिले नै जोखिमा छन् उनीहरूलाई नै सबै भन्दा बढी सताउने हो । ग्रामीण क्षेत्रमा खासगरी कृषि क्षेत्रमा समेत दैनिक ज्यालादारीमा काम गर्नेहरूले रोजगारी गुमाउनुपर्यो । ज्याला गर्न घरबाट

^४ <http://gsdrc.org/wp-content/uploads/2016/01/HDQ1322.pdf>

बाहिर निस्कन पाएनन् । घरमा अन्नको जोहो छैन, यस्तो आपतमा सहयोग गर्ने कोही छैन । दूरदाराजका गाउँ, देहातमा राहत पुच्याउने पनि कोही हुँदैन् ।

गरिब दलितहरूको अवस्था त भनै दयनीय हुने नै भयो । युगाँदेखि सामाजिक विभेदमा पारिएकाहरू कोभिडको समयमा भन विभेदमा परेका छन् । सामाजिक दूरी कायम गर्ने नाममा तिनै परम्परागत विभेदलाई सम्झाइदिएको छ ।

भाइरस सङ्क्रमण नहोस् भनेर २ ब्यक्तिबीचको भौतिक दूरी २ मिटर राख्नुपर्ने भने कुरालाई सामाजिक दूरी भनियो, अझै भाँन्दैछ । सामाजिक दूरी गलत शब्दावली हो । भन्नुपर्ने भौतिक दूरी हो । विश्व स्वास्थ्य सङ्गठनले समेत सामाजिक दूरी भन्नु गलत भएको, यसको सामाजिक र मनोवैज्ञानिक असर रहने बताइसकेको छ । तर व्यवहारमा अझै सामाजिक दूरी भाँन्दैछ । गरिब, दलितहरूप्रतिको दूरभाव भनै बढाइदिएको छ । हलो जोतेर जीविकोपार्जन गर्नुपर्ने त्यसमा पनि दलितहरूको अवस्था करिएका बन्धो होला ? हस्ता, हली गाउँ छिपेक, जमिनदारको सहयोगका लागि जानसमेत पाउँदैन् । यसरी कोभिड-१९ को असर गरिबहरूमा, भन दलितहरूमा बढी परेको छ ।^५

कतिपय स्थानमा सुकुमवासी, विस्थापित परिवारलाई लकडाउनको समयमा नै वन क्षेत्र या सरकारी, सार्वजनिक जमिन अतिक्रमण गरेको आरोपमा उनीहरूका घर/ठारा भत्काइएका छन् । यस्तो समयमा न उनीहरू सङ्गठित प्रतिरोध नै गर्न सक्ये न त वाहिरका पत्रकार, अधिकारकर्मी वा सहयोगिहरू नै उनिहरूकोमा पुन सक्ये ।

कोभिड-१९ को भनै दुःखद परिणाम के हो भने ती सीमान्तकृत समूह र समुदाय आगामी दिनमा भनू बढी जोखिम, भनू बढी सीमान्तकृत हुनेछन् ।

महामारी, लकडाउन र साना किसानको समस्या

कोभिड-१९ को मारमा परेको अर्को समूह

हो- साना एवम् मझौला किसान । एकातिर जीवनाधारको एकमात्र उपाय खेतीपातीमा प्रत्यक्ष असर परेको छ । लकडाउनका कारण समयमा मल, बिउ नपाउनुको समस्या त छैंदैछ । कृषिमा नै आधारित हुन परेका कारण वैकल्पिक आयआर्जनको कुनै उपाय तुरन्त अपनाउन सकिने अवस्था छैन । केही अतिरिक्त उत्पादनहरूलाई बजारमा पुच्याएर गरिने आय पनि अवरुद्ध भयो । तरकारी खेती, पशु पालन गरेर बजारमा हरियो सागपात, दूध बेचेर सीमित आय गर्नुपर्नेहरू अझेरोमा परेका छन् । ठूला उद्योग, बैडकबाट ऋण लिएर चलेकाले करमा केही छूट पाए, बैडकको व्याजमा छूट पाए, बैडकले उनीहरूलाई सहुलियतपूर्ण ऋण दियो । तर साना किसानका सवालमा त्यस्तो कुनै राहत वा सहयोग दिने निकाय भएन । निर्वाहमुखी खेतीपाती र छिटफुट अनौपचारिक क्षेत्रमा रोजगारीमा सङ्गलम साना किसानहरू दुवै गुमाउन पुगेका छन् ।

मोही किसानको अवस्था अनिश्चित भएको छ । लामो समय रोकिएको जमिनको बाँडफाँट यस्तै समयमा खोलियो । तर कोही कार्यालय जान सक्ने अवस्था भएन । त्यसले मोही किसान र अधिया/बटैया गर्नेहरूलाई भनू जोखिममा परेको छ ।

एसियाली गैरसरकारी संस्थाहरूको सञ्जालको एक वक्तव्यमा भनिएको छ- ‘यद्यपि कोभिड-१९ स्वास्थ्य समस्याका रूपमा सुरु भए पनि वर्तमान परिस्थितिले यो महामारी गरिबी, भोक र कुपोषणको रूपमा परिणत भइहेको छ । जसले साना किसान, कृषि मजदूर, भूमिहीन र मूलतः अनौपचारिक क्षेत्रका मजदूर अनि सुकुमबासी क्षेत्रमा बस्ने शहरी गरिबहरूलाई बढी असर पुच्याएको छ ।’^६ यस बहसको उठान गर्न खोजेको विषय पनि यही हो ।

सङ्क्षेपमा कोरेना कहरका जोखिम र प्रभाव गरिब, सीमान्तकृत, महिला र समाजका कमजोर समुदायमा बढी घातक हुने रहेछ ।

अबको सवाल

कोभिड-१९ पछिको विश्व उस्तै रहने छैन । हालसम्म यसको प्रभाव कस्तो र

कुनरूपको हुन सक्छ कस्तै भनिहाल्न सक्दैनन् । के, कति र कस्तो मानवीय तथा अन्य क्षति बेहोर्नुपर्नेछ विश्वले त्यसको अनुमानसमेत गर्न गाहो छ ।

एकातिर गरिब र सीमान्तकृतहरू कसरी रोगबाट ज्यान जोगाउने वा जोगिने भन्ने चिन्ताले पिरोलिएका छन् भने अर्कोतिर त्यही जोगिएको जीवन अबका दिन कसरी चलाउने भन्ने चिन्ता पनि उत्तिकै छ । यसरी कोभिड-१९ बाट कसरी जोगिने र त्यो जोगिएको जीवन कसरी चलाउने भन्ने आमभुइँतहका मान्छेका चिन्ता यतिबेला साभा सवाल बन्नुपर्छ ।

बदलिएको विश्व र फेरिएको मानवीय सम्बन्ध अहिले भन्दा न्यायपूर्ण हुनेछ कि धनी भनू धनी र गरिब भनू गरिब हुनेछन् ? असमानताको खाडल भनू फराकिलो हुनेछ कि कम हुनेछ ? भन्ने बहस आजैदेखि हुन सकेन र त्यसअनुरूप योजना बन्न सकेन भने संसार अहिले भन्दा अशान्त र कुरूप हुनेछ ।

नेपाली सन्दर्भको कुरा गर्दा राज्यले नागरिकको संविधानप्रदत्त स्वस्थ जीवन, खाद्य सुरक्षा र सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने मौलिक अधिकारको रक्षा गर्ने दायित्व लिनुपर्ने हो । कुनै पनि राज्य, सरकार आफ्ना नागरिकप्रति जिम्मेवार बन्ने, राज्यले नागरिकको बाँच्न पाउने अधिकारको रुचाल गर्छ भनेर प्रमाणित गर्ने यस्तै विपद्को समयमा हो । नागरिकले आफ्नो सरकारको भर पर्न खोज्ने यस्तै बेलामा हो । जिन्दगी त बाँच्यो तर जीविकोपार्जन जोगिएन भनेर चिन्तात खासगरी गरिब, भूमिहीन, सीमान्तकृत र निम्न आय भएका श्रमिक महिला तथा पुरुषहरूका लागि सरकार कति नजिक छ भन्ने परख गर्नेबेला पनि हो यो ।

पुनःउत्थानपछिको संसार, कोरेनापछिको नेपाल अहिले भन्दा सुन्दर र समतामूलक बन्नात ? हाम्रो देशको धनी र गरिबको खाडल भनू फराकिलो बन्ने त होइन ? समाजमा विभेद भनै बढ्ने त होइन ? यस्ता अनेक प्रश्न भोलिका लागि आजै गरिनुपर्ने सवाल हुन् ॥

^५ csrn ले गरेको एक अध्ययनअनुसार ७५ प्रतिशत भन्दा बढी हस्ता/चरस्ता तराईका दलित छन् । रिपोर्ट निम्न लिङ्कमा हेर्न सकिनेछ :

<https://csrcnepal.org/wp-content/uploads/2021/03/Harawa-Charawa-the-Bonded-Laborers-in-Agriculture.pdf>

^६ <https://csrcnepal.org/angoc-covid-statement/>

मानवहादुर क्षत्री

कोरोना महामारी र सुदूर पश्चिम क्षेत्र

विश्वब्यापी महामारीका रूपमा फैलिरहेको नोबेल कोरोना भाइरसबाट व्यक्ति, परिवार, समाज, देश र विश्व सबै प्रत्यक्ष वा प्रोक्षस्त्रपमा प्रभावित भइरहेका छन्।

स्वास्थ्यकर्मीका अनुसार यसबाट बच्ने एउटै उपाय हो- सचेत भएर बस्ने, बाँच्ने र अरुलाई पनि बचाउने। विश्व स्वास्थ्य सङ्गठनले सुझाएको मापदण्डको पूर्ण पालना गर्ने। यसका लागि आमनागरिक सचेत हुनु जरुरी छ।

समुदायको परिवेश हेर्ने हो भने विदेशमा काम गर्न गएका हजारौंको सङ्ख्यामा गाउँ आउने र पुन काममा फर्किने त्रम जारी छ। सुदूरपश्चिम प्रदेशका युवाहरू प्रायःजसो ९ महिना भारतमा काम गर्न जान्छन्। यहाँका अधिकांश मानिसको जीविकोपार्जन भारतमा

हुने रोजगारीले नै चल्ने गरेको छ।

दसै, तिहार चाड मनाइ खेतीपातीको काम सकाएर कात्तिक-माइसरमा पुनः कामको खोजीमा भारत जान्छन्। उनीहरू नयाँ वर्ष मनाउन चैत अन्ततिर घर फर्कन्छन्। वैशाख र जेठको आधाआधीसम्म बाली लगाउने काम सकेर फेरि भारत नै जाने गर्छन्। महिला र पुरुष दुवै कामको खोजीमा भारत जान्छन्। र, दसै पर्वमा घर फर्किने गर्छन्। यस क्षेत्रका मानिस भारतबाहेक तेस्रो मुलुक जाने कमै छन्।

महामारीको समयमा भारतबाट फर्किनेको सङ्ख्या अरू क्षेत्रको तुलनामा सुदूरपश्चिम र कर्णाली प्रदेशमा बढी देखियो। भारतबाट आउनेहरूले कोरोनाबाट सुरक्षित रहन न्यूनतम् स्वास्थ्य मापदण्डसमेत पालना

नगरिदिँदा गाउँ गाउँमा कोरोना महामारी फैलियो।

सरकारको सीमित स्रोतसाधनबाट घरदैलोमा कोभिड रोकथामका लागि सचेतनामूलक कार्यक्रमलगायत अन्य अर्ति आवश्यक सेवा र राहत सामग्री पुऱ्याउन साजिलो छैन। भौगोलिक विकटता र यातायातको सहज पहुँच नभएकाले स्वास्थ्य सेवाका साथै समयमा उपचार, पोषिलो खानेकुराको मुविधाबाट सधैँ बच्नेत छुनुपरेको बाध्यता हो, सुदूरपश्चिम र कर्णालीबासीका।

समुदायको परिवेश
हेर्ने हो भने विदेशमा काम
गर्न गएका हजारौंको
सङ्ख्यामा गाउँ
फर्किने त्रम जारी छ।
सुदूरपश्चिम प्रदेशका
युवाहरू प्रायःजसो ९
महिना भारतमा काम गर्न
जान्छन्। यहाँका अधिकांश
मानिसको जीविकोपार्जन
भारतमा हुने रोजगारीले नै
चल्ने गरेको छ।

यस क्षेत्रमा विभिन्न कुप्रथाले जरा गाडेर बसेकै छ। यहाँको समाज अझै पनि केही पराम्परागत नियमबाट नै चलिरहेको छ। छाउपडी, हलिया, कमैया, कमलरी प्रथाको असर बाँकी नै छ। यसबाट भूमिहीन, सुकुमबासी, माहिला र दालित वर्ग बढी प्रभावित छन्। र, हालको कोभिडले पनि यी समुदायलाई बढी प्रभावित बनाइरहेको छ। दैनिक गुजारा चलाउन गाह्रो यिनीहरूलाई

नै छ । रोजीरोटीका लागि देश/विदेशमा
यिनीहरूलाई नै धाउनुपरेको छ ।

यो महामारी हो । यो समयमा हरेक
व्यक्ति, परिवार र समुदायलाई यसबाट जोगिन
के के उपाय अपनाउने भनेबारे आधारभूत
जानकारी हुनु जरूरी छ । तर विपन्न
समुदायमा रोगले भन्दा भोकले मरिने चिन्ता
बढी छ । किनभने उनीहरूसँग अनाज छैन ।
नियमित आम्दानी र बचत छैन । दिनभर
मजदूरी गरी बेलुकी पेट भर्नुपर्ने बाध्यता छ ।

जब भारतमा कोरोना सङ्क्रमण दर बढ्दै
जान्छ नेपालमा त्यसको असर पर्छ । किनभने
लाखीं नेपाली रोजगारीका लागि भारतमा
छन् । त्यहाँ लकडाउन भएपछि नेपालीहरू
घर फर्कन्छन् र सँगै कतिपय त कोरोना लिएर
गाउँ फर्कन्छन् ।

पहिले जस्तो, यस वर्ष भारतसँग सिमाना
जोडिएका नाकाहरू बन्द भएनन् । यसकारण
पनि सुदूरपश्चिम क्षेत्रमा कोरोनाको प्रभाव
बढी पर्न गएको हो । शहरी क्षेत्र भन्दा गाउँमा
बढी फैलिएको छ । गाउँमा परीक्षण गर्ने
साधनहरू पनि छैनन् । लक्षण देखिएकाले
पि.सि.आर टेस्ट गराए पनि रिपोर्ट आउन
हप्तौं कुरुपर्छ । यसरी रिपोर्ट आउन ढिला हुने
हुँदा सङ्क्रमितले धेरैलाई सरेको देखियो ।
विकट गाउँको अवस्था फरक छ ।

कोभिडको महामारीले ज्येष्ठ नागरिक,
दीर्घरोगी र कुपोषितहरूलाई बढी प्रभावित
गरेको छ । लक्षण देखिएर पनि समयमा
जाँच नगाउने र खेलाँची गर्ने मानिस
यो रोगले बढी सङ्क्रमित भएका छन् ।
तयारी अवस्थामा नरहेका स्वास्थ्य संस्था
र स्वास्थ्यसँग जोडिएका अन्य सेवा पनि
प्रभावित भएका छन् । महामारीमा जनता
बचाउन पूर्वाधारहरू व्यवस्थापनको
पूर्वतयारी नभएकाले थुप्रैले अकालमा
ज्यान गुपाउनुपरेको यथार्थ हामीसामु छ ।
सुदूरपश्चिममा सयाँले ज्यान गुमाइसकेका
छन् । हजारौंको सङ्ख्यामा मानसिक रोगी र
डिप्रेसनका बिरामी भएका छन् । गाउँस्तरसम्म
न रोकथामका कार्यक्रम छ न त उपचारका
लागि पहल नै भएको पाइन्छ । यसलाई
अझै पनि गाउँघरमा सामान्य ज्वरोका रूपमा
लिइरहेका छन् । गाहो भएपछि मात्रै स्वास्थ्य
संस्थामा पुगे गरेको छन् । त्यतिन्जेसम्म धेरै
ढिला भइसकेको हुन्छ ।

यतिबेला गाउँघरका दैनिक ज्यालादारी
गरिखाने लाखीं मानिस बेरोजगार भएका
छन् । भूमिहीन र सुकुमबासी बढी मर्कामा
परेका छन् । मुक्त कमैया, मुक्त कमलरी र
मुक्त हलिया परिवारको बिचल्ली भएको छ ।
सरकारले मुक्त घोषणा गरे तापनि उनीहरूको
उचित व्यवस्थापन हुन नसकदा अहिले
पनि विभिन्न समस्यामा छन् । यस क्षेत्रका
युवा/युवती भारतमा काम गर्न बढी जान्छन्,

जब भारतमा कोरोना सङ्क्रमण दर बढ्दै जान्छ नेपालमा त्यसको असर पर्छ । किनभने लाखीं नेपाली रोजगारीका लागि भारतमा छन् । त्यहाँ लकडाउन भएपछि नेपालीहरू घर फर्कन्छन् र सँगै कतिपय त कोरोना लिएर गाउँ फर्कन्छन् ।

बढी परिश्रम गर्नन् । भारतबाहेक तेस्रो मुलुक
जानका लागि उनीहरूसँग पर्याप्त लगानी
स्रोत नहुने समस्या पनि छ । यतिबेला यहाँका
मानिसको अर्थतन्त्रको अवस्था डामाडोल
छ । महामारीले रोजगारी गुपेपछि सबैको
चुलो बल्ल पनि गाहो परेको छ ।

महामारीले बालबालिकाहरू प्रभावित
हुन पुगेका छन् । लामो समयदेखि विद्यालय
बन्द छन् । निजी स्कुलहरूले अनलाइन कक्षा
सुरु गरे तर सरकारीमा पदनेहरूले अनलाइन
सुविधा पाउन सकेका छैनन् । त्यस्तो क्षमता
राख्न सक्ने जनसङ्ख्या कम छ । हुनेखानेले
निजी विद्यालयमा पढाउँछन्, गरिबहरूले
त्यस्तो सकैनन् । कोरोना महामारी फैलाएको

यतिका समय वित्तसकदा पनि सरकारले
शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापका लागि
विकल्प दिन सकेको छैन । यसले लाखीं
बालबालिकाहरूको भविष्यमा पनि समस्या
थपिदिएको छ ।

कोरोनाको कहर अझै कर्ति
वर्षसम्म रहने हो, दुझ्गो छैन । फेरि तेस्रो
लहरको सुरुवात भइसकेको खबर बाहिर
आइसकेको छ । करिव १० हजार मानिसको
मृत्यु कोरोनाकै कारण नेपालमा भइसक्यो ।
अब तेस्रो लहरले कर्ति समस्या सिर्जना गर्ने
हो, यसै भन्न सकिने अवस्था छैन ।

जबसम्म जनमानसमा स्वास्थ्य
सुरक्षाका लागि आधारभूत कुराहरूमा
ध्यान दिने बानीको विकास हुँदैन तबसम्म
यस्ता महामारीबाट बच्न र बचाउन धैरै
सङ्खर्ष गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यसैले राज्यस्तरबाट
स्वास्थ्य सुरक्षासम्बन्धी चेतना विकासका
लागि समुदायस्तरबाटे अभियान सञ्चालन
हुन जरूरी छ ताकि भविष्यमा नागरिकले
अकालमा ज्यान गुमाउन नपरोस् ।

मास्क लगाउने बानीको विकास गराउनु
जरुरी देखियो । राम्रोसँग साबुन-पानीले हात
धुने र सेनिटाइजरको प्रयोग गर्ने विषयमा
पनि उचित सचेतना जगाउनु आवश्यक
देखिन्छ । साथै शारीरिक रोग प्रतिरोधात्मक
क्षमता विकासका लागि खानेकुराहरूको सही
उपयोग गर्नेबारेमा पनि जनचेतना जगाउनु
आवश्यक देखियो ।

कुपोषणबाट कसरी बच्चाहरूलाई
बचाउन सकिन्छ, पोषण खानाको महत्व
आदिबारे पनि जानकारी गराउन
आवश्यक देखियो ।

मानसिकरूपमा कमजोर भएकाहरूलाई
परामर्शको माध्यमबाट आत्मबल बलियो
बनाउन मद्दत गर्नुपर्ने अवस्था छ । आत्मबल
कमजोर हुनेहरू महामारीमा बढी दुःख पाउने
र ज्यानसमेत जोगाउन नसक्ने हुने रहेछन् । यो
महामारीपछि हरेक व्यक्ति कुनै न कुनैरूपमा
मानसिक रोगको सिकार भएका अवस्था छ ।

स्वास्थ्य सेवाहरूमा अझै पनि
गरिब समुदायको पहुँच पुन सकेको
अवस्था छैन । यसो हुँदा पनि यी समुदायका
मानिस महामारीबाट बढी प्रभावित हुने
रहेछन् । अहिलेको महामारीले यो पाठ
सिकाएको छ । ●

धर्मराज जोशी

कोरोना नियन्त्रणमा स्थानीय सरकार

कोरोना महामारीले समस्त विश्वको सामाजिक-आर्थिक प्रणालीसँगै शहरिया तथा ग्रामीण जीवन यापन खलबल्याएको छ जसको असर कम गर्ने जिमेवारी प्रत्यक्षतः स्थानीय तहमा परेको छ।

नेपालमा नयाँ संविधानले परिकल्पना गरेको ३ तहको शासकीय प्रणाली मजबुत ढाइगले स्थापित हुन नपाउँदै आइलागोको अकल्पनीय स्वास्थ्य सझटले हाम्रो जस्तो कमजोर अर्थतन्त्र भएको मुलुकको स्थानीय सरकारसामु चुनौती खडा भएको छ।

स्थानीय तहलाई उपलब्ध कानुनी अधिकार

संविधानको अनुसूची-८ मा २२ वटा अधिकार स्थानीय तहलाई दिइएको छ। आधारभूत स्वास्थ्य, सरसफाइ र विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी कानुन बनाइ लागु गर्न सक्ने अधिकार छ। स्वास्थ्यसम्बन्धी समस्या नियन्त्रण गरी स्थानीय जनताको स्वास्थ्य सुरक्षाका लागि साधनस्रोतको परिचालन गर्ने सक्ने स्थानीय तहलाई अधिकार छ। विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी कानुन बनाउने व्यवस्थामा द्रुत प्रतिकार्य टोली/समूह बनाउनुपर्ने व्यवस्था छ।

स्थानीय सरकारको जिमेवारी

नेपालका अधिकांश स्थानीय तहको आर्थिक-सामाजिक संरचना हेदा कृषिमा आधारित रहेको देखिए पनि बहुसङ्ख्यक परिवारको आम्दानीको स्रोत वैदेशिक रोजगारी तथा ज्यालादारीमा निर्भर छ। कोरोना महामारी नियन्त्रणका लागि चरणबद्धरूपमा लागु गरिएका निषेधाज्ञालगाएतका स्वास्थ्यसम्बन्धी मापदण्डले गर्दा कम आय भएका, दैनिक मजदूरी गरेर बिहान-बेलुकीको छाक टार्ने, अनौपचारिक क्षेत्रका मजदूर वर्ग, भूमिहीन, सुकुमबासी साना किसान, कृषि मजदूर, बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक, अपाइग्राता भएका व्यक्ति आदिको दैनिकी तथा आयस्रोत नराप्रमी प्रभावित हुन पुोको छ। यस महामारीले सिर्जना गरेको स्वास्थ्य तथा आर्थिक सझटले सामाजिक-आर्थिक सवालहरूलाई जटिलतातर्फ धकेलिदिँदा असमानता भनै बढने सम्भावना पनि उत्तिकै छ। यी विविध कुरालाई मध्येनजर गर्दै कोराना महामारीका कारण स्थानीय विकासका हेरक आयाममा परेको प्रभावलाई कम गर्दै कोरोना नियन्त्रण गर्न स्थानीय सरकारले निम्न भूमिका खेल्न सक्छ।

१. जनचेतना अभिवृद्धि

व्यक्ति आफू सचेत भयो र विश्व स्वस्थ्य सझानले प्रस्ताव गरेका स्वास्थ्यसम्बन्धी मापदण्डको (समय समयमा हात धुने, मास्क लगाउने, स्यानिटाइजर प्रयोग गर्ने, सामाजिक दूरी कायम गर्ने, आइसोलेसन अर्थात एकान्तवासमा बस्ने आदि) पालना गर्न सक्यो भने कोराना नियन्त्रण गर्न सकिन्छ भने विश्वास छ। तर (स्थानीय) सरकारसँग पर्याप्त स्रोतसाधन नभएको परिवेशमा दैनिक जीवन यापनका गीतिविधि, रहनसहन तथा आम्दानीको भरपर्दो विकल्प नहुनु र कोरोनाले रूप फेरिरहनुले पनि स्थानीय सरकारले स्थानीय जनसमुदायमाभ जनचेतना प्रचार/प्रसारलाई निरन्तरता दिनुपर्ने देखिन्छ। जनचेतनाको कामलाई यस अवधिमा स्थानीय सरकारले महामारी

नियन्त्रणको दौरान प्राप्त गरेको अनुभव तथा सिकाइको उपयोग गरी आउन सक्ने सङ्कटसँग जुध्ने तयारीका रूपमा पनि अगाडि बढाउन सक्छन् ।

२. स्वास्थ्य प्रणाली सुधार

स्थानीय तहसम्मै संरचना भएका सीमित क्षेत्रमध्ये स्वास्थ्य क्षेत्र एक हो । यद्यपि यस क्षेत्रमा व्यापक सुधारको आवश्यकता छ । स्थानीय तहमा दक्ष जनशक्ति आकर्षित गरी गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराउन स्थानीय सरकारले नै पहल कदमी लिनुपर्ने हुन्छ । अहिलेको सन्दर्भमा यस पक्षमा काम गर्नु स्थानीय तहका लागि सान्दर्भिक हुन्छ ।

३. क्वारेन्टाइन तथा आइसोलेसनको व्यवस्थापन

कोरोना भाइरसको सङ्क्रमण रोक्न क्वारेन्टाइन र आइसोलेसनको व्यवस्था गरिएको थियो । स्थानीय सरकारले तिनको उचित व्यवस्थापन र उपयोगमा ध्यान दिन जस्ती छ ।

४. खाद्य बैड्क सञ्चालन

हजारौं मानिसको रोजगारी गुमेको र आम्दानी तीव्र गतिमा ओरालो लागेको अवस्था छ । राहत तथा प्रतिकार्यको रूपमा कमजोर आय भएका तथा रोजगारी गुमाएका विपन्न वर्गलाई लक्षित गरी उनीहरूको खाद्यान्तर्मा सहज पहुँच स्थापित गर्न खाद्य बैड्क सञ्चालनमा ल्याउनुपर्छ । त्यसका लागि प्रदेश तथा सङ्कटसँग समन्वय पनि गर्नुपर्छ ।

५. कृषि सहकारी

किसानहरूले उत्पादन गर्ने दुधजन्य, मासुजन्य वस्तु, माछा, तरकारी तथा खाद्य वस्तु उपभोक्तासम्म पुऱ्याउन स्थानीय सरकारले कृषि सहकारी स्थापना गरी सञ्चालन गर्नुपर्छ । यसले उत्पादक तथा उपभोक्ता दुवैलाई फाइदा पुछ । सहकारीको प्रभावकारी सञ्चालन हुनुपर्छ र सोका लागि स्थानीय समुदायको नेतृत्व र सहभागितालाई विशेष प्राथमिकता दिनुपर्छ ।

६. भेदभाव तथा असमानता न्यूनीकरण

कोरोना महामारीका कारण आर्थिक, सामाजिक तथा शारीरिक हिसाबले कमजोर

आपत्कालीन प्रतिकार्यको

प्रभावकारिताका लागि

सङ्घीय, प्रदेश र

स्थानीय सरकारबीच

सहकार्यको अत्यन्तै महत्व

हुन्छ । महामारीसँग जुध्न

र स्रोतसाधनको समुचित

परिचालन गर्न स्थानीय

सरकारले कार्यदल बनाइ

काम गर्नुपर्छ । कोरोना

महामारी नियन्त्रणका

लागि स्थानीय सरकारले

अपनाउने सबै उपायको

साना व्यवसायी तथा अन्य

कमजोर वर्गलाई समेत

पर्ने सामाजिक आर्थिक

असर आकलन गर्न

सक्नुपर्छ ।

तथा सीमान्त वर्गका मानिस बढी समस्यामा परेका छन् । आर्थिक हिसाबले सम्पन्न तथा राजनीतिक र प्रशासनिक पहुँच भएकाहरूले निशेधाज्ञाको समयमा पनि राज्य स्रोतको

दुरुपयोग गरी आवतजावत गरिरहेका छन् । तर राजनीतिक र प्रशासनिक पहुँच नभएका कामको सिलसिलामा देशबाहिर रहेका, कोभिडकै कारण कामविहीन बन पुगेका मानिस हप्तौं सडकमा, एयरपोर्टमा र देशको सिमानामा पर्याप्त खानासमेत नपाइ बस्नुपरेका दुष्य आँखाबाट अझै हेटेको छैन । राज्यले उपलब्ध गराउने सुविधाबाट कोही पनि नछून् र राज्यको व्यवहारले सामाजिक-आर्थिक असमानतालाई मलजल नपुगोस् भनेतरफ स्थानीय सरकार सचेत रहनुपर्ने देखिन्छ । आवश्यकता, समावेशिता र सहभागिताको सिद्धान्तका आधारमा सेवा प्रवाह गरी लक्षित वर्गसम्म सेवा/सुविधा पुगेको सुनिश्चित गर्नुपर्छ ।

७. नीतिगत सुधार

स्थानीय सरकारले स्थानीय आवश्यकताको अध्ययन गरी यो समयमा आवश्यक कानुनहरू, जस्तै- भूप्रयोग नीति, भूमि व्यवस्थापन तथा उपयोगसम्बन्धी कानुन निर्माण गर्ने सक्छन् । जसले स्थानीयस्तरमा उपलब्ध भूमिको समान वितरण, कृषि कर्ममा संलग्न परिवारको कृषि भूमिमा सहज पहुँच सुनिश्चित गरी भूमि असमानता र खाद्यान्तर अभावलाई कम गर्न मद्दत गरेस् । यसले कठिन परिस्थितिमा स्थानीयस्तरमा रोजगारी तथा आम्दानीको अवसर सिर्जना गर्न सक्छ । त्यतिमात्र होइन, स्थानीय सरकारलाई सङ्कटको बेला कसरी आफ्ना आधारभूत सेवा/सुविधालाई अझ प्रभावकारी ढाङ्गले प्रवाह गर्न सकिन्छ र महामारी नियन्त्रण गर्न सकिन्छ भन्ने कुराको बलियो कानुनी आधारसमेत खडा गर्छ ।

८. खेतीयोग्य जमिनको उपयोग

एकातिर नेपालमा ग्रामीण भेगबाट शहरी क्षेत्रतर्फ बसाइँ सराइ, परम्परागत कृषि प्रणाली र निर्वाहमुखी खेती तथा वैदेशिक रोजगारी जस्ता अन्य रोजगारीका क्षेत्रतिर युवाहरूको आकर्षण आदि जस्ता विविध कारणले हजारौं हेक्टर खेतीयोग्य जमिन बाँझो रहेको र अर्कोतिर उपयोगमा रहेको जमिनको कुनै ठाउँमा अत्यधिक उपयोग र कुनैमा न्यून उपयोग

अनि कुनै ठाउँको कृषियोग्य जमिनको व्यावसायिक प्रयोजनका लागि किनबेचले बढेको खण्डीकरण जस्ता अन्धाधुन्थ प्रयोगले जमिनको दिगो उपयोग हुन सकेको छैन । यसले गहिरो सामाजिक, आर्थिक, वातावरणीय र पारिस्थितिकीय प्रभावहरू पर्ने हुँदा स्थानीय सरकारले खेतीयोग्य जमिनको समुचित उपयोग तथा संरक्षणको सुनिश्चितता गर्नुपर्ने देखिन्छ । यसले भूमि अधिकार र व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित तमाम सवालको पनि निराकरण गर्न सक्नुपर्छ ।

९. रोजगारीको व्यवस्था

स्थानीय सरकारले कोरोनाका कारण रोजगारी गुमाएकाहरूका लागि यथाशीघ्र वैकल्पिक रोजगारीको व्यवस्था गर्न सक्नुपर्छ । हाम्रो जस्तो कम विकसित मुलुकमा सजिलै उपलब्ध स्रोत भएकै भूमि हो । उपलब्ध भूमिको पहिचान गरी त्यसमा गर्न सकिने पेसा/व्यवसाय निर्कोल गरी कृषि व्यवसायमा युवाहरूलाई आकर्षित गर्ने कार्यक्रम त्याउनुपर्छ । यस अवधिमा सरकारको साथ सहयोग रहने हो भने कृषिसँसाङ्गै पर्यटन व्यवसायका लागि आवश्यक सिप विकास तालिम र पूर्वाधार तयार गर्न सकिन्छ । स्थानीय स्रोतसाधनको उपलब्धताका आधारमा सबै स्थानीय तहले आआफ्नो परिवेशअनुसार रोजगारीका अवसर सर्वसुलभ बनाइ सीमान्त समुदायको जीवन यापन सहज बनाउनुपर्छ ।

कोरोना महामारीले थिलथिलो बनेको स्थानीय अर्थतन्त्रलाई उकास्न स्थानीय सरकार प्रमुखको नेतृत्वमा सहभागितामूलक पुनर्उत्थान योजना बनाउने परिपाटीको थालनी गर्नुपर्छ । यस योजना निर्माण प्रक्रियामा समाजका सबै वर्ग तथा समुदायको अर्थपूर्ण सहभागिता गराइ यसको कार्यान्वयन र यसबाट प्राप्त हुने प्रतिफल लक्षित वर्गमा पुने कुरा सुनिश्चित गर्नुपर्छ । स्थानीय विशिष्टता र सम्भावनाहरूको मिहिन अध्ययन गरी कर्यान्वयन गर्न सकिने रूपान्तरणकारी योजना तयार गर्ने र सरोकारबाला, गैरसरकारी संस्था, विकासका साफेदारहरूसँगको समन्वयमा त्यस्तो योजना कार्यान्वयन गर्न सकिन्छ ।

१०. सहभागितामूलक पुनर्उत्थान योजना

कोरोना महामारीले थिलथिलो बनेको स्थानीय अर्थतन्त्रलाई उकास्न स्थानीय सरकार प्रमुखको नेतृत्वमा सहभागितामूलक पुनर्उत्थान योजना बनाउने परिपाटीको थालनी गर्नुपर्छ । यस योजना निर्माण प्रक्रियामा समाजका सबै वर्ग तथा समुदायको अर्थपूर्ण सहभागिता गराइ यसको कार्यान्वयन र यसबाट प्राप्त हुने प्रतिफल लक्षित वर्गमा पुने कुरा सुनिश्चित गर्नुपर्छ । स्थानीय विशिष्टता र सम्भावनाहरूको मिहिन अध्ययन गरी कर्यान्वयन गर्न सकिने रूपान्तरणकारी योजना तयार गर्ने र सरोकारबाला, गैरसरकारी संस्था, विकासका साफेदारहरूसँगको समन्वयमा त्यस्तो योजना कार्यान्वयन गर्न सकिन्छ ।

निचोड

आपत्कालीन प्रतिकार्यको प्रभावकारिताका लागि सझ्यीय, प्रदेश र स्थानीय सरकारबीच सहकार्यको अत्यन्तै महत्व हुन्छ । महामारीसँग जुध्न र स्रोतसाधनको समुचित परिचालन गर्न स्थानीय सरकारले कार्यदल बनाइ काम गर्नुपर्छ । कोरोना महामारी नियन्त्रणका लागि स्थानीय सरकारले अपनाउने सबै उपायको साना व्यवसायी तथा अन्य कमजोर वर्गलाई समेत पर्ने सामाजिक आर्थिक असर आकलन गर्न सक्नुपर्छ । ताकि त्यसले कसैलाई पनि बहिष्करणमा नपारोस् । अर्को महत्वपूर्ण कुरा भनेको समुदायमा सही सूचना समयमै पुगेको सुनिश्चित गर्नु हो जसको माध्यमबाट व्यक्ति तथा परिवारले आफू र आफू वरपरका वर्कलाई सुरक्षित राख्न मद्दत गराउस् । अन्तमा, स्थानीय सरकारले जस्तोसुकै प्रतिकूल अवस्थामा पनि समुदायलाई सक्रिय राष्ट्र आफूले प्रवाह गर्ने सेवा र प्रदान गर्ने सुविधाको निरन्तरता सुनिश्चित गर्नुपर्छ । नेपालमा जनताको शासकीय प्रणालीमा पहुँच पुग्ने भनेको स्थानीय सरकारमाफ्त भएको हुँदा यो जनताको सबै भन्दा नजिकको सरकार हो । त्यसैले यसले माथि उल्लिखित जिम्मेवारी बहन गर्न कन्जुस्याँ गर्नुहुन्न । ◎

सृष्टि श्रेष्ठ

कोरोना अनुभूति

विश्वव्यापी महामारीका रूपमा फैलाएको कोभिड-१९ को नयाँ स्वरूपको सङ्क्रामक एवम् खतरनाक भाइसका कारणले दोस्रो लहरको प्रभाव पर्न गयो । सङ्क्रमणको दोस्रो लहर चरम उत्कर्षमा पुगेपछि २०७८ बैशाख १६ गतेदेखि निशेधाज्ञा लागु भयो ।

कोरोनाको दोस्रो लहरबाट मरेरो परिवार पनि अछूतो रहन सकेन्नै । चारैरफ कोरोनाको त्रास बढ्दै गर्दा आफै घरमा बुबा र भाइ पनि कोरोना सङ्क्रमित भए । भाइलाई कोरोनाले स्वास्थ्यमा सामान्य मात्र असर पुऱ्याए पनि बुबालाई चाहिँ निकै नै गाहो बनायो । बुबाको अक्सजन लेबल घट्दै गएको कारण घरमा नै कन्सन्ट्रेट्रबाट अक्सजन दियाँ ।

अस्पतालमा अक्सजनको अभाव, आइसियुमा बेड र भेर्निलेटरको अभाव र कोरोना सङ्क्रमितहरूको मृत्यु जस्ता खबर पद्दा-सुन्दा र सामाजिक सञ्जालमा देख्दा र त्यसाथ बुबाको स्वास्थ्य अवस्थामा सुधार नहुँदा अत्यास लागिरहेको थियो ।

सामान्यतया कोरोनाबाहेक अन्य रोगले बिरामी पर्दा परिवारको उपस्थितिले हौसला प्रदान गर्थ्यो । आफ्नो मान्छेको मायाको स्पर्शले रोगसँग लड्ने तागत मिल्थ्यो तर यो कोरोना भने छुट्टै किसिमको रोग रहेछ । न बिरामीको कोठामा जान मिल्ने न त सँगै बसेर कुरा गर्न मिल्थ्यो । उट्न नसक्ने बिरामीलाई न आफैले औषधि खुवाउन मिल्ने न त पीडाले छट्पटाएको बिरामीको सेवा नै गर्न मिल्ने । सामाजिक दूरी कायम गेरे अतिरिक्त सावधानी अपनाएर बिरामीको

हेरविचार गर्न मिल्ने भए पनि नजिक भएर हेरविचार गरेको जस्तो भने नहुने रहेछ । तर पनि हामीले अतिरिक्त सावधानी अपनाएर बुबाको हेरविचार गर्याँ । अक्सजन लेबल घट्दै गएको कारण घरमा नै कन्सन्ट्रेट्रबाट अक्सजन दियाँ ।

अब पालो मेरो थियो एकलै र छुट्टै बस्ने । बिरामी भएको बेला एकलै छुट्टै बस्न धैरै नै गाहो हुने रहेछ । शायद कोरोनाविरुद्धको भ्याक्सिन लगाएर होला, बुबालाई जस्तो मलाई धैरै गाहो भएन । तैपनि जीउ दुख्ने, गलेको अनुभव भने धैरै भयो । एक त आफूलाई शारीरिक पीडा, अर्को एकलै छुट्टै बस्नुपरेको मानसिक पीडा । धन इन्टरेट र फोनको सुविधाले नजिक नभए तापनि सबैलाई जोडिदिएर सहज बनायो । नकारात्मक सोच र समाचारबाट यसपालि म छुट्टै नै बसौँ । साथीहरू र घर/परिवारका सदस्यहरूसँग दिनहुँ कुरा गर्थ्यै जसले मलाई ऊर्जा दिन्थ्यो । बुबा र भाइलाई कोरोना हुँदाको अनुभवले मलाई औषधि र खानपिनमा धैरै नै सजिलो भयो ।

विशेष गेरे आमाले समय-समयमा खानेकुरा, औषधि दिनुभयो । व्यायाम र सकारात्मक सोचले एक हप्तामा नै कोरोना निको भइ रिपोर्ट नेगेटिभ आयो । त्यसपारि भने सबै परिवार कोरोनाबाट मुक्त भयो ।

भाइ र बुबा कोरोना मुक्त भएपछि फेरि खुलेर सास फेर्ने र पहिलेभैं सामान्य जीवन बिताउन पाउने भयाँ भनेर खुसी भएका थियाँ । भाइ र बुबालाई कोरोना भएका कारण म, मेरो श्रीमान् र आमा ३ जना कन्ट्रूक्ट ट्रेसिड्मा पेरेपछि पिसिआर जाँच गरायाँ । श्रीमान् र आमाको रिपोर्ट नेगेटिभ तर मेरो भने पोर्जेटिभ आयो । त्यसपछि कोरोनाको दुनियामा पुनः फर्केको आभास भयो ।

अब पालो मेरो थियो एकलै र छुट्टै बस्ने । बिरामी भएको बेला एकलै छुट्टै बस्न धैरै नै गाहो हुने रहेछ । शायद कोरोनाविरुद्धको भ्याक्सिन लगाएर होला, बुबालाई जस्तो मलाई धैरै गाहो भएन । तैपनि जीउ दुख्ने, गलेको अनुभव भने धैरै भयो । एक त आफूलाई शारीरिक पीडा, अर्को एकलै छुट्टै बस्नुपरेको मानसिक पीडा । धन इन्टरेट र फोनको सुविधाले नजिक नभए तापनि सबैलाई जोडिदिएर सहज बनायो । नकारात्मक सोच र समाचारबाट यसपालि म छुट्टै नै बसौँ । साथीहरू र घर/परिवारका सदस्यहरूसँग दिनहुँ कुरा गर्थ्यै जसले मलाई ऊर्जा दिन्थ्यो । बुबा र भाइलाई कोरोना हुँदाको अनुभवले मलाई औषधि र खानपिनमा धैरै नै सजिलो भयो ।

विशेष गेरे आमाले समय-समयमा खानेकुरा, औषधि दिनुभयो । व्यायाम र सकारात्मक सोचले एक हप्तामा नै कोरोना निको भइ रिपोर्ट नेगेटिभ आयो । त्यसपारि भने सबै परिवार कोरोनाबाट मुक्त भयो ।

कोरोना रोग धैरै नै घातक रहेछ । यसले शारीरिक मात्र नभई मानसिकरूपमा पनि धैरै हानि पुऱ्याउने रहेछ । त्यसले आफू पनि सुरक्षित हुने र अरुलाई पनि सुरक्षित गराउनु धैरै नै आवश्यक छ । सकेसम्म कोरोनाविरुद्धको खोप लिनु जरुरी छ । अन्त्यमा, यस्तो विषम परि स्थितिमा आफन्त तथा साथीभाइहरूले टाढाबाट भए पनि हामीलाई निरन्तर साथ र हौसला दिइहनुभयो । यसका लागि सबैप्रति आभारी छौँ । ◎

कल्पना कार्की

स्थानीय तहको भूउपयोग योजना

सबै नागरिकका लागि

सुरक्षित र व्यवस्थित आवासको व्यवस्था, गरिबी निवारण, वातावरण संरक्षण, जलवायु परिवर्तनको असर न्यूनीकरण, उत्पादनमा वृद्धि र लैटिङ्क तथा सामाजिक विभेद अन्त्य गर्नका लागि देशमा भूमि सुधार आवश्यक छ। भूमि स्रोतको समुचित उपयोगबाट मात्र मुलुकको आर्थिक विकास सम्भव छ।

नयाँ संविधानमा भूमि सुधार गर्न सक्ने प्रावधान छन्। संविधानको भाग-३ को मौलिक हक र कर्तव्यअन्तर्गत धारा-१६ को उपधारा १ मा 'प्रत्येक व्यक्तिलाई सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक छ' भन्ने

प्रावधान छ। यो व्यवस्थाले धारा-२५ को सम्पत्तिको हकअन्तर्गतको उपधारा-४ मा 'भूमिको उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्न, कृषिको आधुनिकीकरण र व्यवसायीकरण, वातावरण संरक्षण, व्यवस्थित आवास तथा शहरी विकास गर्ने प्रयोजनका लागि राज्यले कानुनबमोजिम भूमि सुधार, व्यवस्थापन र नियमन गर्न बाधा नपर्ने र यसका लागि सम्पत्तिसम्बन्धी व्यवस्थासमेत बाधक नहुने' व्यवस्था छ। धारा-३६ मा 'प्रत्येक नागरिकलाई खाद्यसम्बन्धी हक, खाद्य वस्तुको अभावमा जीवन जोखिममा पर्ने अवस्थाबाट सुरक्षित हुने हक र कानुनबमोजिम खाद्य सम्प्रभुताको हक तथा

धारा-३७ मा प्रत्येक नागरिकलाई उपर्युक्त आवासको हकको व्यवस्था' छ। यी सबै अधिकारको प्रत्याभूति दिलाउनका लागि आधारभूत काम भूमि सुधार हो।

संविधानमा भएका यिनै व्यवस्थालाई कार्यान्वयनका लागि भूमि व्यवस्था, सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालयले तयार गरेको राष्ट्रिय भूमि नीति २०७५, भूमिसम्बन्धी ऐन २०२१ को आठाँ संशोधन, भूउपयोग ऐन, २०७५ सङ्घीय संसदले पारित गरेको छ। सरकारले भूमि समस्या समाधानका लागि भूमिसम्बन्धी समस्या समाधान आयोग गठन गरी भूमिहीन, भूमिहीन दलित र अव्यवस्थित बसोबासीलाई जग्गा उपलब्ध गराउनका लागि तयारी पक्षका कार्य भइरहेको छ।

भूउपयोग परिवेश र योजना

जलवायु परिवर्तन र यसको असर दिन/प्रतिदिन बढ्दै गइरहेको छ। यसले समग्र जनजीवनमा असर गर्दै आइरहेको छ।

जलवायु परिवर्तन

र यसको असर
दिन/प्रतिदिन बढ्दै
गइरहेको छ। यसले
समग्र जनजीवनमा असर
गर्दै आइरहेको छ।
मनसुनको सुरुवातमै
बाढी, पहिरोको कारण
घरबारबिहीन हुन पुगेको
छन्। खेतीयोग्य जग्गा
नदीमा परिणत भएका
छन्। पानीका मुहान
सुकै गइरहेका छन्।

मनसुनको सुरुवातमै बाढी, पहिरोको कारण घरबारबिहीन हुन पुगेको छन् । खेतीयोग्य जग्गा नदीमा परिणत भएका छन् । पानीका मुहान सुखदे गइरहेका छन् । चुरे क्षेत्रमा भइरहेको वन फँडानी र अत्यधिक दोहनका कारण तराई क्षेत्रमा पानीको स्रोत सुकैछन् । सरकारी, सार्वजनिक तथा सामुदायिक जग्गाको अर्तिक्रमण गरी आफ्नो नाममा जग्गा हुनेहरूले उपयोग गरिरहेका छन् । यसले गर्दा जो वास्तविक भूमिहीन, सुकृमबासी तथा सीमान्तकृत किसानहरू भूमिको अधिकार, पहुँच र उपयोगबाट वज्चित भइरहेका छन् उनीहरूको आवास र जीविका दुवै सङ्कटमा छ ।

स्थानीय तहमा भइरहेको विकाससम्बन्धी सम्पूर्ण कामको मसिंगो समीक्षा गर्न जस्ती छ । भौतिक निर्माणका कार्य गर्नु पहिले नै उक्त स्थानको वातावरणमा पर्न सक्ने असरबारे अध्ययन गर्नुपर्छ । अध्ययन र योजनाबिनाको जाथाभावी सङ्क निर्माणका लागि डोजर चलाउनु, कृषियोग्य जग्गालाई प्लाटिङ गरी घर निर्माण गर्नु कुविकास हुन् । अहिले पनि स्थानीय तहमा गएको ८० प्रतिशत भन्दा बढी निर्माण र त्यसमा पनि बाटो निर्माणमा खर्च भइरहेको छ । भूक्षय प्रमुख चुनौती बनिरहेको अवस्थामा जाथाभावीतरले खनिने यस किसिमका बाटोले अझै बढी नोकसानी पुग्न सक्छ ।

गाउँ कार्यपालिका वा नगर कार्यपालिकाले भूउपयोग योजना तर्जुमा गर्नुअघि आफ्नो क्षेत्रको भूमिको वस्तुस्थिति, जनसङ्ख्या वृद्धि दर, खाद्य एवम् आवासको आवश्यकता, आर्थिक विकास एवम् पूर्वाधार निर्माणका लागि भूमिको मागमा वृद्धिलगायतका विषयमा अध्ययन गरी भूउपयोग सोचपत्र र भूउपयोग योजना तयार गर्नुपर्छ । यसको आधारमा स्थानीय तहको समग्र आर्थिक, सामाजिक, पूर्वाधार विकासलगायतका विषयगत योजनासमेत समावेश गर्नुपर्नेछ ।

भूउपयोग योजनाबिना गरिएको कुनै पनि विकास निर्माण दिगो हुन सक्दैन । स्थानीय तहले आफ्नो क्षेत्रको भूमिलाई विभिन्न क्षेत्रमा वर्गीकरण गर्नुपर्छ । कृषियोग्य भूमिलाई पनि आवश्यक उत्पादनका आधारमा छुट्ट्याइ उपयोगमा ल्याउनुपर्छ । भूमि सुधारलाई ग्रामीण विकाससँग जोड्नुपर्छ । नदी उकास,

उपयोगमा नआएका हैसियत बिग्रिएका जग्गा उपयोगका लागि योजना बन्नुपर्छ ।

विकसित मुलुकले भूउपयोगलाई आधार मानेर नै अन्य विकास निर्माणका योजना बनाउँछन् । भूउपयोग योजनाले नै अन्य विकास निर्माणलाई प्रणालीगत हिसावले अगाडि बढाउन मद्दत गर्दै । र, सुरुवात नै

संरक्षणका लागि भूमि र भूमि स्रोतको दिगो उपयोग गर्नका लागि सङ्घीय संसदले भूउपयोग ऐन, २०७५ बनाएको छ । यस ऐनअनुसार जमिनको बनोट, उपयुक्तता, भूमिको मौजुदा उपयोग र आवश्यकतासमेतको आधारमा भूमिलाई कृषि क्षेत्र, आवासीय क्षेत्र, व्यावसायिक क्षेत्र, औद्योगिक क्षेत्र, खानी तथा खनिज क्षेत्र, वन क्षेत्र, सार्वजनिक उपयोगको क्षेत्र, सांस्कृतिक तथा पुरातात्त्विक महत्वको क्षेत्र, आवश्यकताअनुसार तोकिएका अन्य क्षेत्र गरी १० क्षेत्रमा वर्गीकरण गरिएको छ ।

हरेक स्थानीय तहको क्षेत्रभित्रको भूमिको उपयोगको क्षेत्र नक्सा तयार गर्नुपर्छ । यस्तो नक्सा भूउपयोग ऐन लागु भएको मितिले ३ महिनाभित्र सम्बन्धित स्थानीय तहलाई हस्तान्तरण गरिसक्नुपर्ने प्रावधान छ । तर ऐन आएको २ वर्ष बितिसकदा पनि भूउपयोग क्षेत्र नक्सा सबै स्थानीय तहमा पुगिसकेको छैन । त्यसकारण हरेक स्थानीय तहले नै नक्साका लागि नापी विभागमा ताकेता गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

स्थानीय तहको भूउपयोग योजना तर्जुमा गर्नुअगाडि भूमिको वस्तुस्थिति, जनसङ्ख्या वृद्धि दर, खाद्य तथा आवासको आवश्यकता, आर्थिक विकास तथा पूर्वाधार निर्माणका लागि भूमिमा हुने मागमा हुने वृद्धिलगायतका विषयमा अध्ययन गरी दीर्घकालीन भूउपयोग योजनाको आधारपत्र तयार गर्नुपर्छ ।

आफ्नो क्षेत्रको भूउपयोग क्षेत्र नक्साड्कन र दीर्घकालीन भूउपयोग योजना आधारपत्रका आधारमा भूउपयोग योजना तयार गर्नुपर्छ । भूउपयोग योजना तयार गर्दा औद्योगिक करिडोर, विशेष आर्थिक क्षेत्र, राष्ट्रिय परियोजना, अन्तप्रदेश फैलाएका परियोजना, संरक्षणयोग्य राष्ट्रिय महत्वका प्राकृतिक तथा भौतिक सम्पदाहरू, अन्तर्राष्ट्रिय परिवार र मानवीय अवस्था बोकेका धार्मिक, सांस्कृतिक महत्वका स्थानहरू, विद्यालय क्षेत्र, राष्ट्रिय सुरक्षाको दृष्टिले सम्बद्धनशील स्थानहरू, वातावरणीय स्वच्छता तथा जैविक विविधता संरक्षणका लागि सुरक्षित क्षेत्र र अन्य आवश्यक क्षेत्र देखिने हुनुपर्छ ।

हरेक स्थानीय तहको क्षेत्रभित्रको भूमिको उपयोगको क्षेत्र नक्सा तयार गर्नुपर्छ । यस्तो नक्सा भूउपयोग ऐन लागु भएको मितिले १ वर्षाभित्र नक्सा क्षेत्र भएको मितिले १ वर्षाभित्र सम्बन्धित स्थानीय तहलाई हस्तान्तरण गर्नुपर्ने प्रावधान तर ऐन आएको २ वर्ष बितिसकदा पनि भूउपयोग क्षेत्र नक्सा सबै स्थानीय तहमा पुगिसकेको छैन । त्यसकारण हरेक स्थानीय तहले नै नक्साका लागि नापी विभागमा ताकेता गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

तर ऐन आएको २ वर्ष बितिसकदा पनि भूउपयोग क्षेत्र नक्सा सबै स्थानीय तहमा पुगिसकेको छैन ।

भूउपयोग योजनाबाट गर्छन् । हामीले यसतर्फ विचार गरिसकेका छैनाँ । भूउपयोग योजना भयो भने विकास निर्माणका काम योजनाबद्ध हुन्छ ।

भूउपयोग र जग्गाको वर्गीकरण व्यवस्थित आवास तथा वातावरण

भूउपयोग योजनाले जग्गाको खण्डीकरण नियन्त्रण गर्न मद्दत पुऱ्याउँछ। स्थानीय तहको जग्गा वर्गीकरणअनुसार उपयोग हुँदै जाने स्थिति बनाउनुपर्छ। सार्विक बनिसकेका घरहरू बाहेक कृषियोग्य जग्गामा घर निर्माण वा बसोबासका थप पूर्वाधार बनाउन थप विस्तार गर्न सकिने छैन। आवासीय प्रयोजनका लागि वर्गीकरण गरिएको क्षेत्रबाहेकका अन्य क्षेत्रमा कुनै पनि प्रयोजनले व्यावसायिकरूपमा घडेरी विकसित गरी बिक्री वितरण गर्न पाइने छैन। स्थानीय तहले आफ्नो क्षेत्रभित्रको जग्गाको मूल्याङ्कन गर्दा र भूमिसम्बन्धी कर निर्धारण गर्दा भूउपयोग क्षेत्र वर्गीकरणलाई समेत आधार मान्नुपर्छ।

भूउपयोग कार्यान्वयनका लागि सङ्घीय, प्रादेशिक र स्थानीय तीनै तहमा भूउपयोग परिषद् गठन गर्नुपर्छ। सङ्घीय तहमा भूमि व्यवस्थासम्बन्धी विषय हेर्ने मन्त्रीको अध्यक्षतामा ८ सदस्यीय, प्रदेश तहमा मुख्य मन्त्रीको अध्यक्षता र स्थानीय तहमा उपप्रमुख या उपाध्यक्षको अध्यक्षतामा ५ सदस्यीय भूउपयोग परिषद् गठन गर्नुपर्नेछ। साथै स्थानीय भूउपयोग परिषद्को कार्यमा सहयोग गर्न प्रत्येक स्थानीय तहमा गाउँपालिका उपाध्यक्ष वा नगरपालिका उपप्रमुखको अध्यक्षतामा भूउपयोग कार्यान्वयन समिति गठन गर्नुपर्नेछ।

अबको बाटो

नेपालमा २०७२ सालमा ठूलो भूकम्प गयो। त्यसबेला राज्यले भूउपयोग विषयमा चासो देखाएको थियो। भूउपयोग ऐन, २०७५ आयो तर यसको कार्यान्वयन पक्ष भने प्रभावकारी हुन सकेको छैन। भूउपयोग भूमि सुधारका विविध चरण र कार्यमध्ये एक हो। हाल भूमिसम्बन्धी समस्या समाधान आयोग र स्थानीय सरकारीच सम्भौता भइ कार्य अगाडि बढिरहेको छ। भूमि र भूमिसम्बन्धी समस्या पनि स्थानीय तहमा नै छ। त्यसैले भूउपयोग योजना तर्जुमा र कार्यान्वयनको अगुवाइ पनि स्थानीय सरकारले नै गर्न जरूरी छ। सङ्घीय सरकारले भूउपयोगसम्बन्धी नीतिगत बाधा र अडचन फुकाउन मद्दत गर्नुपर्छ।

नेपालमा भूउपयोग योजनासम्बन्धी कार्य पहिलो पटक अघि बढिरहेको छ। स्थानीय हालको परिवेश, त्यहाँको जनघनत्व, भूमिलगायत प्राकृतिक स्रोतको उपलब्धता, भूउपयोगको योजना र भविष्यको सुन्दर कल्पनासहितको हरेक स्थानीय तहले भूउपयोग आधारपत्र र योजना तयार गरी यथाशीघ्र कार्यान्वयनमा लैजानुपर्छ। यो कार्य गर्न स्थानीय सरकारले ढिलो गर्नुहुँदैन। सङ्घ र प्रदेश सरकारको सहयोग लिँदै आफ्नो क्षेत्रको भूउपयोग योजना निर्माण र कार्यान्वयनलाई प्राथमिकता दिनुपर्छ।

भूउपयोग योजनापछिका सबै क्षेत्रका विकासले होके स्थानीय तहलाई सुन्दर र व्यवस्थित बनाउन मद्दत गर्नेछ। प्राकृतिक विपद् न्यूनीकरण र व्यवस्थापन गर्ने सजिलो हुनेछ। कृषियोग्य जग्गाको संरक्षण भई उत्पादनमा वृद्धि हुनेछ। जग्गाको खण्डीकरण नियन्त्रण हुनेछ। स्थानीय तहले आफ्नो क्षेत्रभित्रको सरकारी र सार्वजनिक जग्गाको संरक्षण र सम्बद्धन हुनेछ।

भूउपयोग कार्यलाई सफल बनाउन भूमि र कृषिसँग सम्बन्धित सबै सरोकारवालाको सहभागिता महत्वपूर्ण हुन्छ। सबै स्थानीय तहसँग जोडिएको गाउँपालिका राष्ट्रिय महासङ्घ र नेपाल नगरपालिका सङ्घमार्फत

भूउपयोग कार्यान्वयनका लागि सङ्घीय, प्रादेशिक र स्थानीय तीनै तहमा भूउपयोग परिषद् गठन गर्नुपर्छ। सङ्घीय तहमा भूमि व्यवस्थासम्बन्धी विषय हेर्ने मन्त्रीको अध्यक्षतामा ८ सदस्यीय, प्रदेश तहमा मुख्य मन्त्रीको अध्यक्षता र स्थानीय तहमा उपप्रमुख या उपाध्यक्षको अध्यक्षतामा ५ सदस्यीय भूउपयोग योजना तर्जुमाका लागि सघाउन सक्नेछन्। स्थानीय तहका जनप्रतिनिधि, स्थानीय समुदायको सहभागितामा भूउपयोग योजना निर्माण गरिनुपर्छ। यसरी तर्जुमा भएको भूउपयोग योजना कार्यान्वयन गर्ने सजिलो हुनेछ। ●

भूउपयोग योजना तर्जुमाका लागि सघाउन सक्नेछन्। स्थानीय तहका जनप्रतिनिधि, स्थानीय समुदायको सहभागितामा भूउपयोग योजना निर्माण गरिनुपर्छ। यसरी तर्जुमा भएको भूउपयोग योजना कार्यान्वयन गर्ने सजिलो हुनेछ। ●

दीपिका अर्याल

सुरक्षित बस्तीका लागि भूउपयोग योजना

सिन्धुपाल्चोक जिल्लाको मेलम्ची खोलामा २०७८ असार १ गते अकल्पनीय बाढी आयो । कसैले अनुपान नै नगरेको विपति हेलम्बु, मेलम्ची र पाँचपोखरील सामना गर्नुपर्यो ।

सिन्धुपाल्चोकले बर्सेनि बहुप्रकोपीय विपद्धरू भोग्दै आएको छ । किन यस्तो भइरहेको छ भनेमा गहन अध्ययन हुनु जस्ती छ । बर्सेनि ठूलो जनधनको क्षति हुने गरेको छ । यस्तो क्षति कहिलेसम्म बेहोर्ने ? गम्भीर प्रश्न खडा भएको छ ।

गत वर्ष विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन प्राधिकरणले सिन्धुपाल्चोकलाई प्रकोप सङ्कटग्रस्त जिल्लाका रूपमा घोषणा गयो । त्यसपछि यहाँको विपद् जोखिम न्यूनीकरणमा के/कस्ता पहल भइरहेको छ ? योजनाहरू घोषणामै सीमित हुने र मानिसचाहिँ विपद्को दलदलमै फसिरहने ? राज्य विपद् जोखिम न्यूनीकरणमा चुकेकै हो त ? जिम्मेवारी बहन खे ? अहिले पुनः उल्लिखित प्रश्नहरूको खोजी भएको छ । तर विडम्बना, ती प्रश्नको उत्तर खोजी गर्न र चिन्तन गर्न विपद्को घटना नै हुनु परेको जस्तो देखिन्छ ।

विपद्, क्षति र अव्यवस्थित बस्ती विकास

विपद्को अनेक कारणमध्ये अव्यवस्थित बसोबास मुख्य हो । बजार र बाटो भएको ठाउँमा घर बनाउने परिपाटी बढी छ । घर बनाउँदा सडक तथा खोला/खहरेको

मापदण्ड मिचेर बनाउने गरेको पाइन्छ । आवासका लागि सुरक्षित स्थान पहिचान गर्ने,

**सिन्धुपाल्चोकले बर्सेनि
बहुप्रकोपीय विपद्धरू
भोग्दै आएको छ । किन
यस्तो भइरहेको छ
भन्नेमा गहन अध्ययन
हुनु जस्ती छ । बर्सेनि
ठूलो जनधनको क्षति
हुने गरेको छ । यस्तो
क्षति कहिलेसम्म बेहोर्ने ?
गम्भीर प्रश्न खडा
भएको छ ।**

सम्भावित जोखिमको विश्लेषण गर्ने परिपाटी तथा संस्कार देखिँदैन । हुन त नागरिक आफैं यो विषयमा सञ्चेदनशील हुनुपर्यो तर त्यो भन्दा सर्याँ गुणा दार्थित्व र जिम्मेवारी सरकारको छ । सरकारले भूउपयोग नीति कार्यान्वयन बाध्यकारी बनाउनुपर्यो । नियमन

गर्नुपर्यो । भूउपयोग नीति कार्यान्वयन गरी सुरक्षित आवासीय क्षेत्र छुट्ट्याउन अर्ति आवश्यक छ । जसको कारण मनलाएँ ठाउँमा बस्ती विस्तार हुने ऋममा पूर्णविराम लाग्यो ।

भूउपयोगका सन्दर्भमा हाम्रा पुर्खा विवेकशील पाइयो । १२ वर्षमा खोला पनि फर्कन्छ भन्ने भनाइअनुसार खोलाको दूरीमै बस्ती बसाल्ये । त्यसो त हाम्रा पुर्खा बस्तै आएका सबै स्थान सुरक्षित छ भन्ने होइन तर हामी भन्दा पक्कै विवेकशील रहेछन् ।

पछिल्लो समय अव्यवस्थिततवरले साना तथा ठूलो बजार, बेसी, खोला तथा राजमार्गहरूको आसपासमा बस्तीहरू विकास भए । अहिले पनि विस्तार हुँदैछ । जुन प्रकोपको दृष्टिले उच्च जोखिममा छन् । अझै पनि अव्यवस्थिततवरले बस्ती विकास हुने ऋम रोकिएको छैन । नयाँ बस्तीहरू सुख र सुविधाको साथसाथै बजार व्यवसायका लागि निर्मित भए ।

राष्ट्रिय विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन प्राधिकरणको तथाइकअनुसार नेपालमा ५० लाख जनसङ्ख्या नदीको किनारछेउमा छन् । विपद् जोखिमको हिसाबले उच्च जोखिममा छन् । ती बस्तीबमा समयमै विपद् जोखिम न्यूनीकरणमा पूर्वतयारी तथा अल्पीकरणका कामहरू गर्नु आवश्यक छ । पृथ्वीमा तापक्रम वृद्धिसँगै जलवायु परिवर्तनका असरहरू देखिन थालेका छन् । केही वर्षअघि विकास भएको बस्तीहरूमा विपद्को अकल्पनीय क्षति र असरहरू पुगिरहेका छन् । जसको पछिल्लो उदाहरण मेलम्ची-हेलम्बूमा आएको बाढी पनि एक हो ।

नेपाल राज्यको पुनर्संरचनापश्चात सङ्घीय प्रणालीमा प्रवेश भइसकेको छ । सङ्घीय प्रणालीअन्तर्गत सम्बन्धित तहहरूमा प्रशासनिक एकाइ तथा कार्यालयहरू स्थापित छन् । ती कार्यालय आसपास क्षेत्रमा अव्यवस्थिततवरले बस्तीहरू विस्तार हुँदै गएका छन् । ती बस्ती बसाल्दा विपद् जोखिमको पूर्वनुमान, भौगोलिक अध्ययन र जल उत्पन्न प्रकोप जोखिमको अध्ययन गर्ने परिपाटी देखिँदैन । जसले गर्दा भविष्यमा विपद्ले ठूलो क्षति पुऱ्याउने देखिन्छ ।

डा. निम्रला पाण्डे

महामारीमा मन शान्ति

जब महामारी र प्रतिकूलता आइपर्छ तब दुःख, कष्ट महसुस हुनु स्वाभाविक हो। यस्तो समयमा मन धेरै अतालिन्छ त्यसैले मनलाई शान्त कर्सरी राख्ने त्यो नै दुःख मुक्तिको उपाय पनि हो। किनकि मन आतिंदेमा समस्याको समाधान हुँदैन। बरु दुःखमा पनि मन शान्त राख्न सक्के समाधानका उपाय थाहा लाग्छ।

गत वर्ष भन्दा फरक तरिकाले फैलिएको कोरोना भाइरसले छिडै नै आक्रमण गर्ने लक्षण देखियो। छिमेकी मुलुक भारतमै अकस्मात तीव्र गतिमा फैलिएको आँकडाबाट महसुस गर्न सकिन्छ अब केवल सकेसम्म घरभित्रै एकान्त र शून्यतामा समय बिताउनु बुद्धिमानी हुनेछ।

त्यसका लागि एकान्तपन के हो, शून्यता र निराकारलाई कसरी जीवनशैली बनाउने र यसबाट आन्तरिक लाभ के हुन्छ अनि यो महामारीमा धैर्य र समर्झको विकास कसरी हुन्छ? केही आयामलाई जान्ने र व्यवहारमा उतार्ने कोसिस गर्नै।

शून्यता र एकलोपनको जीवन

एकलै त बस्नै सकिदनँ। एकलै बस्दा त बिरामी परेजस्तै लाग्छ। एकलै हुँदा नरमाइलो लाग्छ। यस्ता अधिव्यक्ति प्रायः जसोबाट सुन्नमा आइरहन्थे। भीडभाड, घुमघाम, भेटघाट, कुराकानी गरेर समय बिताउन मन

लाग्छ धेरैलाई। यसको अर्थ रमाइलो पनि अरूबाट लिनुपर्छ, अरूबाट पाइन्छ, एकलै स्माउन सकिन्न भन्ने धारणा बसिसकेको छ। बीहमुखी भएको छ स्वभाव, एकलै रमाउने र अन्तर्मुखी हुने कला विकास भएको छैन। तर विगत एक वर्षदेखि कोरोनाको कारण अस्तित्वमा यस्तो परिस्थिति आयो कि घरमा भीड, शहर शून्य छ, मानिस आपै घरमा कैदी भए, पैसा सस्तो लाग्छ बरु आज जिन्दगी महँगो भएको छ। अस्तित्वको नियम पनि गजबको छ, एकलै बस्नुलाई सजाय सम्भने मानिसलाई आज एकलै बस्न पाए म खुसी हुने थिएँ, रोगमुक्त हुने थिएँ र जीवन पाउने थिएँ कि भन्न बाध्य बनाइदिएको छ।

कस्तो महामारी सिर्जना भएको होला जसको उपचार केवल एकलै हुनु र टाढा हुनुमा छ। यसमा विमर्श जनाउनासाथ अस्पतालको शैयामा पुनर्पर्ने अवस्था आउन सक्छ।

एकान्तबास र ध्यानको अभ्यास

हामी एकलै बस्न नसक्नुको कारण हामीमा ध्यानको अभ्यास छैन। ध्यान भनेको नोकरीबाट अवकाश पाएपछि अभ्यास गर्ने हो, उमेरमा परिश्रम नै गर्नुपर्छ। उमेरमै अर्थात् शरीरमा ऊर्जा हुँदैमा ध्यान गरेर समय खेर फाल्नु हुँदैन। यो समय त कमाउने या आर्जन गर्ने समय हो, धन सङ्कलन गर्ने, भविष्यका

लागि केही सद्ग्रह गर्ने समय हो भनेर पढे/लेखेकाहरूबाट नै सुन पाइन्छ ।
अकोर्तिर संसार हेर्न बानी परेका हामी ध्यान भनेको आँखा बन्द गरेर एकाग्र हुनु हो जुन कठिन अभ्यास हो भने गरेको सुनिन्छ । ध्यान आँखा बन्द गरेर भित्र हेर्नुमात्र होइन, बन्द आँखाले भित्र हेर्दा जुन निराकार देखिन्छ त्यसमा स्वयम्भको स्वभाव र गुणवत्ता थाहा पाउने अभ्यास पनि हो । यो अन्तर्मुखी हुने अभ्यासले बौद्धिक तथा मानसिक विकार हरूलाई परास्त गर्ने मात्र होइन, जीवनमा अनुशासन कायम राख्नसमेत मद्दत गर्छ । जब प्रतिकूलता र महामारी फैलन्छ तब हाम्रो मन अशान्त, चिन्तित र भययुक्त बन्छ ।

यो भय र चिन्तामुक्तको उपचार नै ध्यान हो । ध्यानको अभ्यासले मानसिक प्रवृत्तिलाई नियन्त्रण गर्न मद्दत गर्छ । नकारात्मक सोच र व्याकुलतालाई निर्मूल गर्छ । स्वासको माध्यमबाट अन्तर्मुखी हुने अभ्यासले थाहा नपाइक्न निराशा, तनाव र अस्थिरतालाई शान्त बनाउँछ र शून्यतामा पनि कीति गहिराइ छ भने बोध दिलाउँछ । जीवनलाई सहजता, संयमता र धैर्यको शीलले कसरी अगाडि बढाउने त्यो कला प्रदान गर्छ ।

एकलोपन सन्तुलनको विज्ञान

ओशो भनुहुन्छ- अरुलाई ध्यान दिनु प्रेम हो र स्वयम्भलाई प्रेम गर्नु ध्यान हो । त्यसैले ध्यान र प्रेम मेरा दुई सुन्नलाई जीवनमा उतार्नेले जीवनमा कष्ट होइन उस्वको अनुभूति लिन सफल हुन्छ । केही प्रतिशतलाई छाडेर, हामी किन ध्यानको अभ्यासमा ढुब्न सक्दैनै त ? के हामी अरुलाई ध्यान दिन या प्रेम दिन सक्षम छैनौ ? हामी स्वयम्भलाई प्रेम गर्न जान्दैनौ ? हुन पनि सक्छ, हाम्रो धारणाले त प्रेम अरुबाट पाउने हो र स्वयम्भलाई त किन प्रेम गर्नुपच्यो भन्ने संस्कारबाट नै विकसित भएको छौं अधिकांश हामी ।

संसारको सफलताकै भागदौडमा हाम्रो मन र विचार यति प्रवाहमान भझरेको हुन्छ कि भावनात्मक सन्तुलनबाट हामी पर पुगिसकेका हुन्छौं । मनले जितिसकेको हुन्छ, भावना, करुणा, संवेदनशीलताको सद्गमा कठोरता, स्वार्थ र लोभीपनाको विकास भएको हुन्छ । एकान्तमा ध्यानको अभ्यास

बढाउँदै जाने हो भने मन स्थिर, विचार शान्त, स्वभाव सहज र जीवनमा सन्तुलनको अवस्था अनुभूति हुन थाल्छ ।

आन्तरिक शान्ति, प्रेम, करुणा विकसित भएको स्वयम्भ महसुस गर्न सकिन्छ । बाहिरी आकर्षणबाट माथि उठेर स्व-बोधमा जान

लाएँ नै । भौतिक सफलतासँगै ध्यान स्वयम्भ घटित हुन्छ, त्यो जरुरी छैन ।

ध्यानको अनुभूतिका लागि आफूलाई समय दिएर २४ घण्टाको समयमा केही क्षण छुट्याउपैर्ने हुन्छ । समय छैन भनेर बहाना गर्नेले यो महामारीको समय र जीवनको मूल्य अनि आन्तरिक सुख र सन्तोष खोजिरहेको अवस्थालाई ध्यानको अभ्यासमा लगाउनु उपयुक्त समय आएको छ ।

एकान्तपन अर्थात् ध्यानको समयलाई सहज बनाउने तरिका

घरको एउटा निश्चित कोठा या कुनै कुनामा जहाँ अरुको हल्ला सक्भर नआओस् । बाहिरको होहल्लाले मनलाई बाहिरै लैजाने हुँदा एकान्त ठाउँले ध्यानमा केन्द्रित हुन मद्दत गर्छ । वास्तवमा ध्यानका लागि यही नै समय भनेर छुट्याउनु पर्दैन, जुन समय फुसेंद निकाल्न सकिन्छ त्यो नै उपयुक्त समय हुन्छ तैपनि विहानको आफ्नो नित्य कर्महरू सकेर, विचार शान्त भएको समय ध्यानका लागि उपयुक्त समय हुन्छ । दिनभरको कर्म सकेर साँझ घर फर्केपछि केही समय छुट्याएर एकान्तमा ध्यानमा बस्नु उपयुक्त हुन्छ । वातावरण शान्त र सौम्य हुन सकेमा ज्यादै नै प्रभावकारी हुन्छ । ध्यानका लागि तयारी हुने भाव आउनासाथै विचार शिथिल, शरीर सहज र मन शान्त बन्छ ।

सुरुमुरुमा ध्यानको अभ्यास गर्दा कस्तो आसन लगाउने आदि जिज्ञासा उत्पन्न हुन सक्छन् । सुखासन, जसरी बस्दा सुख र सहज हुन्छ त्यो आसन नै उपयुक्त आसन हो । शरीरलाई बिस्तारै निष्क्रिय बनाउने, शिथिल बनाउने, हातमा ज्ञान मुद्रा बनाउने, मेरुदण्ड सिधा हुनेगरी पद्मासन लगाउने या सहज बस्ने, आउँदै/जाँदै गरेको श्वासलाई ध्यान दिने, श्वास सहज हुन दिने, केवल जागृत रहने र भित्र दुब्ने यही नै ध्यानमा प्रवेश गर्ने विधि हो । ध्यानको विधिमार्फत ध्यानमा प्रवेश गरिन्छ । विधिमार्फत प्राप्त हुने शून्यता, निर्विचार, अन्तराकाशको फैलावट, अनन्तताको महसुस जस्ता बोध नै ध्यानको अनुभूति हो । जसले शान्त, सहज र ग्रहणशील बनाउँछ ।

(साभार : अन्नपूर्ण पोस्ट डैनिक, २३ वैशाख २०७८)

संसारको सफलताकै भागदौडमा हाम्रो मन र विचार यति प्रवाहमान भझरेको हुन्छ कि भावनात्मक सन्तुलनबाट हामी पर पुगिसकेका हुन्छौं । मनले जितिसकेको हुन्छ, भावना, करुणा, संवेदनशीलताको सद्गमा कठोरता, स्वार्थ र लोभीपनाको विकास भएको हुन्छ । एकान्तमा ध्यानको अभ्यास

सहज हुन्छ । स्व-बोध र आत्मसत्ताको अनुभूति गर्न पाउनु जितिको ठूलो उपलब्ध र सिकाइ अरु के होला जीवनमा ? किनकि बाहिरको मेहनतले भौतिक सफलता त हात

बजेटमा भूमि र कृषिको मुद्दा

सामुदायिक आत्मनिर्भर सेवा केन्द्रको आयोजनामा २०७८ जेठ २६ गते आ.व. २०७८/७९ को कार्यक्रम र बजेटमा भूमि-कृषि विषयमा भर्चुअल छलफल गरियो । कार्यक्रममा ४७ जनाको सहभागिता थियो । अभियान संयोजक कल्पना कार्कीले सहजीकरण गर्नुभएको थियो । जसमा निम्न वक्ताले आफ्ना धारणा राखेका थिए :

डा. जगत बस्नेत, कार्यकारी निर्देशक
बजेटमा कृषि र भूमिसम्बन्धी समेटिएका विषय र प्राथमिकताबाटे यस क्षेत्रमा क्रियाशील सबैले जानिराख्नु जरुरी हुन्छ । नेपालको संविधानले नै खाद्य सम्प्रभुताको विषय उल्लेख गरेको हुँदा बजेटमा यी विषयलाई प्राथमिकतामा राख्नुपर्छ । अधिकतम् नागरिक कृषिमा निर्भर छन् । किसान र कृषिसँग जोडिएका धेरै समस्या छन् र ती समस्याको उचित समाधान जरुरी विषय पनि हो ।

सरकारले फेरि पनि भूमि बैडकको विषयलाई अधिकार दिएको छ । यो विषय किसानको पक्षमा छैन भनेर हामीले पटक पटक भन्न्यौ । बजेटमा बेवास्ता गरिएका विषय के के होलान्, तिनलाई केलाउन सके राप्रो हुन्थ्यो ।

डा. मुकुन्द कट्टेल, नीति विश्लेषक, नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठान

समग्र बजेटमा कृषिलाई जित प्राथमिकता दिनुपर्ने हो त्यति नदिएको हो कि भन्ने लायो । तर सरकारको यो बजेटको लक्ष्यभित्र कृषि छ भनेर बुझ्नै । यसले ठाउँहरू चाहिँ दिएको छ । सरकारले कृषिमा राखेको प्राथमिकता भनेको कृषि उत्पादन, उत्पादकत्व अभिवृद्धि र खाद्य सुरक्षाको प्रत्याभूति हो । यसले भूमि र किसानसँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्छ । श्रम बजारमा प्रवेश गर्ने तथा रोजगारी गुमाएका श्रमिकलाई काम र रोजगारीको सुनिश्चितता गरेको छ । खासगरी यसले औद्योगिक क्षेत्रमा काम गर्नेहरूलाई भन्न खोजेको हो तर कृषि पनि त एउटा रोजगारीको बृहत् क्षेत्र हो नि । र, बाहिरबाट फर्किएर आएका मानिस यो

उद्यमशीलतामा प्रवेश गर्ने ऋममा कृषिमा पनि सामेल भएका हिसाबले यसले मद्दत पुला ।

साना किसानका लागि धानको बिउ खरिदमा स्थानीय तहमार्फत अनुदान, कृषिलाई स्थानीय तहसँग जोडिनका लागि महत्वपूर्ण कार्यक्रम हो । यो पाउने भनेको जग्गा भएको किसानले मात्र हो । व्यावसायिक कृषिमा सामेल हुन खोजेका लागि सहुलियत ब्याजमा ऋण जस्ता कार्यक्रमले खासमा भूमिहीन किसानलाई तफाइदा गर्दै होला ।

कृषि क्षेत्रलाई आधुनिकीकरण तथा व्यवसायीकरण गरी उत्थानशील अर्थतन्त्रको प्रमुख आधारका रूपमा विकास गरिने कुरा आएको छ । यहाँनेर भूमिहीन किसानहरू कसरी सान्दर्भिक हुन सक्छन्, यो विषय पनि हामीले छलफलमा लानुपर्छ । प्रधानमन्त्री कृषि कार्यक्रमअन्तर्गत ११ वटा जोन निर्धारण गर्ने कुरा गरेको छ । यस विषयमा पनि समीक्षा गरिनुपर्छ । यसले भूमिहीन किसानलाई कसरी लाभ मिल्छ त्यो अभियानको विषय हुन सक्छ ।

कृषियोग्य भूमिको वर्गीकरण, माटो परीक्षणको विषय पनि बजेटमा छ । उत्पादनमा आधारित अनुदान प्रोत्साहन, मल आपूर्तिको विषय पनि छ । अर्गानिक खेती, भण्डारण सुविधा र न्यूनतम समर्थन मूल्यको विषय पनि आएको छ । किसानको उत्पादन बिक्री वितरणमा हुने बिचौलियाको चलखेलाई नियन्त्रण गर्ने कुरा राप्रोसँग आएको छ । आउँदो ३ वर्षमा नेपाललाई आधारभूतरूपमा खाद्यानन्मा आत्मनिर्भर बनाउने कुरा महत्वपूर्ण छ । यसमा हाप्रो अभियानको पनि भूमिका अब हुनुपर्छ ।

अब कोही भोकै पर्दैन, कोही भोकै मर्दैन भने विषय पनि बजेटमा आएको छ । यसले भूमिहीन किसान र दलित, जो सामाजिकरूपमा पछाडि परेका समुदायलाई लाभ हुनेखालको छ । साथै पोषणको पहुँच विस्तार गर्ने कुरा राप्रो पक्ष लायो । खाद्य र पोषणको अधिकार सुनिश्चित गर्ने सरकारको सङ्कल्प देखियो यसका लागि अब अभियानमार्फत कार्यान्वयन गराउनका लागि पहल लिनुपर्छ ।

गैरकानुनीरूपमा कब्जा गरिएका सार्वजनिक, सरकारी र गुटी जग्गाको खोज तथा पहिचान गरी फिर्ता ल्याउने कुरा गरेको छ । भूमिसम्बन्धी समस्या समाधान आयोगमार्फत भूमिहीन दलित, भूमिहीन सुकुम्बासी, पूर्वकमलरी, पूर्वकमलरी, हरुवा/चरुवा तथा अव्यवस्थित बसोबासीको परिवार गरी लगत सङ्कलन, नाप नक्साङ्कलन, सत्यापन र अभिलेखन कार्य सम्पन्न गरी आगामी वर्षभित्र जग्गा धनी पुर्जा वितरण गरिने विषय छ । यो अलिक महत्वाकाङ्क्षी देखिन्छ । लगतमात्र सङ्कलन भए पनि ठूलो उपलब्ध मान्युपर्छ ।

नेपाल सरकार र स्थानीय तहको सहलगानीमा प्रत्येक प्रदेशमा भूमि बैडकका कम्तीमा ५० शाखा स्थापना गर्ने कुरा उल्लेख छ । यो केही मानिसलाई राप्रो भए पनि यसले भूमिहीन र साना किसानको हकमा के/कस्तो फाइदा पुला ? अधिकारको आँखाबाट यसलाई समीक्षा गराँ । भूमिको वैज्ञानिक वर्गीकरण र अधिकतम् उपयोगका लागि भूसूचना प्रणालीमा आधारित भूप्रयोग नक्साको प्रयोग महत्वपूर्णरूपमा आएको छ । सहकारी र स्थानीय तहसँगको समन्वयमा कृषि बजार र भण्डारणको विषय पनि आएको छ । यहाँनेर हामीले के/कसरी अभियान जोड्न सक्छौं ?

सबै गरिब घर/परिवारलाई राज्य सुविधा परिचयपत्र वितरण गर्ने कुरा राप्रो र नयाँ लायो । पर्यटन प्रवर्द्धनमा पनि कृषिको कुरा छ तर यो कसरी किसानसँग जोडिन्छ ? यो महत्वपूर्ण सवाल छ ।

भूमि र कृषिलाई मुख्य आधार मानेर हेने हो भने बजेटले खास यी क्षेत्रलाई केन्द्रमा राखेको छैन । भूमि र किसान बजेटको केन्द्रमा छैनन् । थोरैमात्र छन् ।

जहाँ जहाँ कृषिका कुरा छन्, त्यहाँ त्यहाँ धेरैजसो निजी क्षेत्रको आँखाबाट हेरिएको छ । निजी क्षेत्रलाई बलियो बनाउन खोजेको जस्तो देखिन्छ । सरकारी र बाँझो जग्गा निजी क्षेत्रलाई दिने कुरा छ । यसलाई कसरी बुझ्ने, कार्यान्वयन कसरी हुन्छ ? प्रश्न गर्ने ठाउँहरू छन् ।

भूमि अधिकार मञ्च र सामुदायिक आत्मनिर्भर सेवा केन्द्रले बजेटमा कृषि र भूमिसँग सम्बन्धित योजनाहरू कहाँ कहाँ छन्, त्यो समीक्षा गरी सरकारलाई कार्यान्वयन गर्ने/गराउनका लागि पहल लिने योजना बनाएर अभियान अधि बढाउनुपर्छ।

डा. कृष्ण पौडेल, दिगो कृषि अभियन्ता तथा विश्लेषक

मानिसमा खाना, नाना, छाना, जमिन जसरी अन्तरसम्बन्धित छन्, त्यसरी नै समग्रतामा सरकारको दृष्टिकोण, नीति, कार्यक्रम, बजेट सिद्धान्त र बजेट बने हो। त्यही मान्यतामा चल्छ भन्ने बुझाइ छ।

कृषिसँग स्वाभाविक हिसावले जमिन, खाना जोडिएको छ। यो बजेट कुनै वार्षिक नीति कार्यक्रमको सिद्धान्तअनुसार आएको बजेट होइन। योचाहिँ सरकारले गरेको निर्णयहरूलाई प्रमाणित गर्न प्रस्तावमात्रै हो। यसमा समृद्धिका नाममा पूर्वाधार र निर्वाचन गराउनमात्र ल्याएको हो भन्ने लाल्छ।

भूमि र कृषिको पक्षलाई हेर्ने हो भने सरकारको दीर्घकालीन लक्ष्यसँग मिलेको पनि देखिँदैन। उद्देश्यमा प्राथमिकता मिलेको पनि देखिँदैन। बजेट सिद्धान्तमा पनि कृषि प्राथमिकतामा देखिँदैन। समग्रतामा हेर्ने हो भने भूमि, किसान, कृषि र खानालाई प्राथमिकतामा पारेन भन्ने मेरो बुझाइ छ।

कृषिलाई आधुनिकीकरण गर्ने, व्यावसायिकीकरण गर्ने र औद्योगिकीकरण गर्ने विषय मूल पार्टीहरूकै जस्तै छ। यो चुनावी घोषणापत्र जस्तो छ।

राहत, अनुदान र सहयोग, तत्कालीन कार्यक्रममा कृषि, खाद्यानको चामलको मूल्यमा २५ प्रतिशत छूट, हुवानीमा ३० प्रतिशत र धानको बिउमा ५० प्रतिशत छूट दिने कुरामात्रै छ। अरू केही छैन। साना किसान, महिला किसान, भूमिहीन किसानको दृष्टिकोणबाट उनीहरूकोमा पुने कार्यक्रमहरू देखिँदैन।

सहुलियत ऋण, अनुदानको कुरा आयो तर त्यो सिद्धान्तमा आएन। बजेट सिद्धान्तमा नभएपछि त्यो कुराको केही अर्थ हुँदैन। बजारीकरणमा बिचौलियाको नियन्त्रण गर्ने भन्ने कुरा त आयो तर बजेट सिद्धान्तमा त्यो कुरा आएको छैन। साना किसानले पाउन

सक्ने केही छैन। विडम्बना के भइरहेको छ भने प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिक परियोजना नै यो मुलुकको कृषि सुधार गर्ने अभीष्ट बन्यो। कृषि विकास रणनीतिको सहारा लिन पुग्यो। यी सबै दाताबाट सहयोग लिन गरिएको हो। अनुदान लिन प्रपोजल किसानले लेख्न सक्दैन। उपभोक्ता समितिहरू छन्, ती सबैमा राजनीतिक पार्टीका कार्यकर्ता र कर्मचारीका आफन्त पर्छन्। ठूला परियोजनामा उनीहरूकै

भने यसले सीमान्त वर्गलाई कसरी फाइदा गर्छ भनेर हामीले त्यसमा हेरेर सरकारलाई सुझाव दिनुपर्छ कि? यदि नचाहिने हो भने हामीले त्यो कामको विरोध नै गर्नुपर्छ होला। हामीले के पनि बुझनुपर्छ भने यदि यसरी जाने हो भने भूमि आयोगले भूमिहीनहरूलाई जगा कहाँबाट दिन सक्छ?

कर्णबहादुर नेपाली, सामाजिक अभियन्ता

दलित, कृषि र भूमिको हिसाबले हेर्ने हो भने स्पष्ट कार्यक्रम छैन। अहिले पनि सरकारले डोजर लगाएर भूमिहीन बस्तीहरू उठाइरेका घटना आइरहेका हुँदा सरकारले भूमि समस्या समाधान गर्छ भन्नेमा शड्का नै छ। दलित, भूमिहीन, कृषिको विषयमा सरकारलाई थप कार्यक्रम ल्याउनका लागि पैरवी गर्नुपर्छ।

रीता बस्ताकोटी, महासचिव, राष्ट्रिय कृषक समूह महासङघ, नेपाल
कृषि र भूमि जोडिएको सवाल हो। अहिलेको सरकारले साना किसान, महिला किसान र भूमिहीनको पक्षमा राम्रो बजेट ल्याएको छैन।

ग्रामीण क्षेत्रमा रहेका कृषि क्षेत्रलाई योगदान गर्नेखालको कार्यक्रम आउनुपर्ने थियो। आएन। किसानको आँखाबाट हेर्दा न्याय भएन। कृषक समूहलाई प्यान रजिस्टरमा अनिवार्य गरेपछि साना किसानहरू समस्यामा परे। अनुदान पाउन सकेनन्। यसले त भन ठूला किसानलाई नै फाइदा पुग्यो। कृषि बिमा र पशु बिमा ७५ प्रतिशत थियो। अहिले घटाएर ५० प्रतिशतमा भारियो। प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिक कार्यक्रमले साना किसानलाई छुन सकेको छैन तर त्यसैमा बजेट बद्यो।

नरिराम लोहार, संयोजक, राष्ट्रिय भूमि अधिकार मञ्च, नेपाल

सीमान्तकृत वर्गका लागि सरकारले कार्यक्रम ल्याएन। लिजमा जग्ना दिने कुरा धेरै ढाउँमा आएको छ जसले निजी क्षेत्रलाई प्रोत्साहन गरेको छ। भूमि बैड्कको विषयमा हाम्रो अडान के हुने भन्ने समीक्षा गर्नुपर्छ।

भूमि र कृषिको पक्षलाई हेर्ने हो भने सरकारको दीर्घकालीन लक्ष्यसँग मिलेको देखिँदैन। उद्देश्यमा प्राथमिकता पनि कृषि प्राथमिकतामा देखिँदैन। समग्रतामा हेर्ने हो भने भूमि, किसान, कृषि र खानालाई प्राथमिकतामा पारेन भन्ने मेरो बुझाइ छ।

हालीमुहाली हुन्छ। कृषि मूल प्रवाहमा किसानको पहुँच छैन। पुर्जाको डिजिटाइजेसन कार्यक्रम भूमिहीनहरूका लागि अपमान हो।

धर्मराज जोशी, नेस सहजकर्ता, राष्ट्रिय संलग्नता रणनीति, नेपाल
गत वर्ष नै सरकारले प्रस्ताव गरिसकेपछि भूमि बैड्कको विषयमा हामी थुप्रै पटक छलफलमा बिसिसकेका छौं र त्यसमा समग्र भूमि आन्दोलनको तरफबाट भूमि बैड्क चाहिँदैन भनेर लिखित प्रस्ताव नै पेस गरेका थियाँ तर यो यस पटक पनि आयो। यदि हामीले भूमि बैड्कलाई मान्ने हो

भूमि आयोगलाई सधाउने हिसाबले जानुपर्छ । विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्यक्रम उचित लागेको छ । हाम्रो सङ्गठनका धैरै मानिस विस्थापित छन् । यो कार्यान्वयनमा गयो भने उनीहरूलाई सहयोग पुछ ।

सरस्वती सुब्बा, अध्यक्ष, राष्ट्रिय भूमि अधिकार मञ्च, नेपाल

कार्तिपय कार्यक्रम ४/५ वर्षदेखि दोहोराएर आएको देखिन्छ । यो बजेट समुदायमा पुछ भने कही आधारहरू पनि देखिन्छ । जस्तो भूकम्पको बजेटले गाउँमा भूकम्पपीडितहरूलाई सहयोग गर्छ । जोखिम बस्ती स्थानान्तरणको कार्यक्रम पनि राम्रो छ । भूउपयोग योजना कार्यान्वयन गरेर लैजाने स्थानीय तहलाई सरकारले प्रोत्साहन गर्ने कार्यक्रम एउटा अवसर हो ।

सरकारले ल्याएको बजेट र कार्यक्रमलाई मिल्नेसम्मका लागि समुदायसम्म पुऱ्याएर कार्यान्वयनका लागि हामीले पनि के गर्न सक्छौं, त्वो अभियानकै रूपमा अधि बढाउनुपर्छ ।

आयोगमार्फत भूमिहीन, सुकुमबासी र अव्यवस्थित बसोबासीको समस्या समाधान गर्न प्राथमिकता दिइएको छ । यो कार्य सफल हुँदा धेरैको समस्या समाधान हुने निश्चित छ । यसैले यो विषय कार्यान्वयन गर्ने / गराउनका लागि के/कसरी सहयोग गर्ने सक्छौं भनेमा ध्यान दिनुपर्छ ।

नवराज बस्नेत, अध्यक्ष, राष्ट्रिय कृषक समूह महासङ्घ, नेपाल

विनियोजन बजेट पनि साना किसान, भूमिहीन र सीमान्त परिवारमा जाने देखिन्दैन । कार्यकर्तामुखी बजेट देखिन्छ । किसानलाई धानको बिउमा छूट दिने कुरा छ तर साना किसान को हो भनेर छूट्याउने आधारहरू खडा भएको छैन । सूचीकृत गर्ने भनिएको छ, त्यो हेर्न बाँकी छ ।

बजेट मल र मल काराखानाका लागि बढी खर्च हुने देखिन्छ । भूमि बैद्यको धारणा यदि साँच्चै किसानमैत्री छैन भने अब दबाब दिनु जस्ती छ । यसका लागि सवाल मिल्ने निकायबीच समन्वय आवश्यक छ ।

विमलकुमार फुयाँल, एक्सन रिसर्चर एवं सिकाइ सहजकर्ता

सहभागीमूलकत्वरले बजेट र भूमि कृषिको विषयमा भएको छलफल महत्वपूर्ण छ । आलोचनात्मक र कार्यमूलकखालको बहसले स्थानीय तहमा पनि प्राथमिकता पाउनुपर्छ । अनिमात्र यसको सार्थकता हुच्छ ।

हामीले सिङ्गो बजेटको विरोध भन्दा यसलाई आलोचनात्मकरूपले हेरे, जुन जुन कुराहरू राम्रा छन्, त्यसको कार्यान्वयनका लागि जोड हुनुपर्छ । जहाँ ग्याप छ, त्यसलाई आलोचना गर्ने र जुन बाटो बिराइएको छ, कमसेकम योचाहाँ बाटो बिराइएको छ भनेर भन्नुपर्छ र त्यसलाई नीतिगत बहसमा लैजानुपर्छ ।

यदि हामीसँग दीर्घकालीन रणनीति हुने र सोअनुसार को बजेट बन्ने भइदिएको भए, सामाजिक अभियानमा लागेकालाई पनि पैरवी गर्न सजिलो हुन्थ्यो । अहिले त अन्योल छ । अहिले कस्तो भइहेको छ भने एकातिर अर्गानिक खेती प्रवर्द्धन गर्ने कुरा छ भने अर्कोतिर रासायनिक मल कारखाना खोल्ने कुरा ल्याइराखिएको छ । एकातिर कृषि क्षेत्र बलियो बनाउने कुरा भइहेको छ । अनि भूमिहीन समस्या समाधान गर्ने कुरा भइहेको छ । अर्कोतिर भूमि बैद्यको कुरा आइरहेको छ । यस्तो विषय फरक र छन्दात्मक देखिएको छ ।

यस कारण, यसले साना किसानलाई सम्पन्न, समृद्ध बनाउने, भूमिहीनहरूलाई भूमिको मालिक बनाउने, सक्षम बनाउने, सबल बनाउने भनेको हो । सर्विधानले देखाएको बाटोअनुसार एउटा राष्ट्रिय रणनीति बन्नुपर्यो । त्यसमा भूमि-कृषिको रणनीति पनि बन्नुपर्यो । त्यस्तो रणनीतिलाई कार्यान्वयन गर्नका लागि हेरेक वर्षको वार्षिक योजनाहरू बन्नुपर्यो ।

यदि हामीसँग दीर्घकालीन रणनीति हुने र सोअनुसारको बजेट बन्ने भइदिएको भए, सामाजिक अभियानमा लागेकालाई पनि पैरवी गर्न सजिलो हुन्थ्यो । अहिले त अन्योल छ । अहिले कस्तो भइहेको छ भने एकातिर अर्गानिक खेती प्रवर्द्धन गर्ने कुरा छ भने अर्कोतिर रासायनिक मल कारखाना खोल्ने कुरा ल्याइराखिएको छ । एकातिर कृषि क्षेत्र बलियो बनाउने कुरा भइहेको छ । अनि भूमिहीन समस्या समाधान गर्ने कुरा भइहेको छ । अर्कोतिर भूमि बैद्यको कुरा आइरहेको छ । यस्तो विषय फरक र छन्दात्मक देखिएको छ ।

चुनाव हुने अवस्था भयो भने दलको चुनावी घोषणापत्रमा भूमि-कृषिको के/कस्तो विषयले प्राथमिकता पाउनुपर्ने हो सो विषयमा लेख्ने र कार्यान्वयन गर्ने कुरामा हामीले उनीहरूलाई जिम्मेवार बनाउन पैरवी गर्न सुखाव गर्ने हो कि ?

स्थानीय सरकारले वडास्तरमा गर्ने कार्यक्रम पनि सङ्घीय सरकारले नै बजेटमा राखेको देखिन्छ, त्यो स्थानीय तहबाट नै आएको भयो राम्रो हुने थियो । किनभने अहिले सङ्घीय सरकारले जुन बजेट ल्याएको छ, त्यो भोलि स्थानीय तहले नै कार्यान्वयन गर्ने हो । त्यसैले तालमेल मिलेन कि ?

अब हामीले गर्नुपर्ने के देखियो भने अहिले बजेटमा समेटिएका सकारात्मक पक्षको कार्यान्वयनका लागि स्थानीय तहसम्म जानकारी पुऱ्याउने । बजेटमा हामीलाई चित नबुझेको र बेठीक लागेको विषयहरू के/के हुन, त्यसको समीक्षा गर्ने र सरकारलाई भन्ने, सुझाव दिने । र, भूमि र कृषिको दीर्घकालीन रणनीति बनाएर हेरेक राजनीतिक दलको स्थानीयदेखि राष्ट्रियसम्मको नेतृत्वलाई दिने र उनीहरूको दस्तावेजमा राख्न पहल लिने । ●

यसपालिको बजेट अध्यादेशमार्फत आएको छ । संसद् बजेट ल्याउने बेलामा भएन । बजेटको बारेमा विवेचना हुन पाएन । कामचलाउ सरकारले ल्याएको र निर्वाचन घोषणा भइसकेको हुँदा स्वाभाविकरूपमा चुनावकेन्द्रित छ ।

यसको असर भूमि कृषिको क्षेत्रमा पनि परेको छ । यदि संसद्मार्फत छलफल भएर आएको थियो भने अझ बढी कार्यक्रमहरू यी विषयमा आउने आशा गर्न सकिन्थ्यो ।

नेपालको सर्विधानले देखाएको भूमि-कृषि आन्दोलनको मुख्य बाटो के हो ? समावेशी लोकतान्त्रिक समाजवादउन्मुख ।

शब्द तस्विर

भूउपयोग योजना निर्माणको लागि भौगोलिक क्षेत्र अवलोकनको क्रममा, भाषा कनकाई नगरपालिकामा ।

भूउपयोग योजना निर्माणको लागि भौगोलिक क्षेत्र अवलोकनको क्रममा स्थानीयसँग छलफल धनगढीमाई नगरपालिका सिरहा ।

भूउपयोग आधार पत्र, सोच पत्र र योजना निर्माणबाटे अधिमुखीकरण, बेलका नगरपालिका, उदयपुर ।

भूउपयोग आधार पत्र, सोच पत्र र योजना निर्माणबाटे अधिमुखीकरण, कालिका गाउँपालिका, रसुवा ।

भूमिहीन दलित, भूमिहीन सुकुमबासी र अव्यवस्थित बसोबासीको विषयमा भइरहेको कामको समीक्षा बैठक, कनकाई नगरपालिका, भाषा ।

कोभिड रोकथाम तथा व्यवस्थापनको लागि राहत सामग्री सहयोग, मेलम्ची सिन्धुपाल्चोक ।